

Anmeldelser

Gunnar Bo Clausen: Lokalhistoriske arkiver, Odense 1979, 32 s., kr. 36,10.

Joan Larsen og Keld Lau Larsen: Arbejdet i de lokalhistoriske arkiver. Ordnings- og registreringsproblemer. Kbh. 1978, 44 s. + bilag, kr. 15.00.

De to publikationer, som i det følgende skal vurderes og debatteres er begge aflønningsopgaver. Den ene fra Odense Universitet i faget arkivkundskab ved Institut for historie, den anden fra Danmarks Biblioteksskole inden for fagområdet fagencyklopædi og -litteratur.

Begge aflønningsopgaver er efter deres aflevering og bedømmelse blevet skønnet egnet til publicering. Den ene i udvidet form i Landsarkivet for Fyns arkivserie, den anden i Danmarks Biblioteksskoles A 4-serie.

I udstyrelse er de to publikationer meget lig: A 4-format, maskinskrevet og off-settrykt.

Ser man imidlertid bort fra disse mange ydre lighedspunkter, er der meget stor forskel på den forståelse for emnet og den måde at angribe det, forfatterne viser og anvender.

De lokalhistoriske arkiver vikler sig i disse år mere og mere ud af svøbene og begynder at indtage en plads i landets kulturelle mønster.

Denne udvikling fra mere private interessegruppers arbejde med sikring og formidling af lokalhistorisk dokumentationsmateriale henimod en institutionalisering af dette arbejde, som skal placere det i fastere administrative rammer er meget spændende at følge, og det kan ikke undre, at opmærksomheden mere og mere rettes mod dette område – både af faglige og mere fagpolitiske grunde.

Forfatterne til de to publikationer angriber emnet fra to forskellige sider. Udgangspunktet for Gunnar Bo Clausens arbejde med at søge at tegne de lokalhistoriske arkivers profil er en meget beundringsværdig opsøgning og gennemgang af den foreliggende litteratur om emnet, samt i mindre grad besøg i og vurdering af to specifikke lokalhistoriske arkiver.

Ud fra dette materiale søger forfatteren at definere de lokalhistoriske arkivers opgaver, midlerne til løsning af disse opgaver samt den placering, de lokalhistoriske arkiver bør have i forhold til det statslige arkivvæsen. I forbindelse hermed diskuteres specielt de afgrænsningsproblemer mellem de statslige og de lokalhistoriske arkiver, som må forekomme omkring formuleringen af en stærkt decentral arkivstruktur.

Gunnar Bo Clausens beskrivelse og karakteristik af de lokalhistoriske arkivers historie og arbejdsområder er glimrende. Man undres over at den forholdsvis spar-

somme litteratur om emnet har kunnet udnyttes så intensivt og med så stor forståelse. Meget præcist gives en karakteristik af de lokalhistoriske arkivers definition og målsætning, af det statslige arkivvæsens formulerede synspunkter på disse arkivinstitutioner og dernæst en meget grundig gennemgang af 2 af de 3 hovedfunktioner i det lokalhistoriske arkivarbejde – indsamling og registrering.

Den 3. hovedfunktion, formidlingen af informationerne i de lokalhistoriske arkiver er kun sporadisk behandlet i forbindelse med påpegnings af det nødvendige i at udarbejde registraturer over arkivernes indhold. Det føles som en mangel, at disse vigtige områder ikke bliver vurderet på lige fod med de to øvrige hovedfunktioner, idet den meget intensive formidlingsvirksomhed netop er karakteristisk for det lokalhistoriske arkivarbejde, men man må vel sige at det ikke undrer at konstatere denne lave prioritering af formidlingsvirksomheden eftersom forfatteren har fået sin arkivmæssige skoling og indsigt på et af de statslige arkiver.

Som tidligere nævnt har denne publikation sin særlige styrke i det meget kompetente referat af den debat, som har været ført i et årti omkring de lokalhistoriske arkivers virke og indplacering i det samlede arkivmønster, og på mange måder må den anbefales som den arkivinteresseredes bedste indgang til det spredte stof, der findes om mange centrale emner i denne debat. Fremstillingen har tendens til at fremhæve de lokalhistoriske arkivers særlige rolle i forskningssammenhæng og dette er glædeligt, idet det er sjældent at høre denne (potentielle) benyttergruppe ytre ønsker overfor arkiverne.

Afsnittet vedrørende en fremtidig arkivstruktur og herunder en diskussion af 'stadsarkivtanken' og af problemerne omkring placeringen af kommunale embedsarkivalier er i højere grad end de øvrige præget af forfatterens egne synspunkter.

Problemerne vedrørende kommunale forvaltningsarkivaliers placering behandler Gunnar Bo Clausen i et centralt placeret afsnit og senere i det afsluttende, sammenfattende afsnit. Som påpeget af anmelderen i en artikel i Lokalhistorisk Journal nr. 1, 1979 bør dette spørgsmål ses i en større sammenhæng end blot som et rivegilde omkring centrale arkivfunds. Den udbygning og udvikling, de lokalhistoriske arkiver mange steder gennemgår medfører naturligt at ønsket om at kunne dokumentere lokalsamfundets – herunder også det lokale selvstyres – udvikling så bredt som muligt, har medført at mange lokalhistoriske arkiver argumenterer for at de også indsamler kommunale forvaltningsarkivalier.

Gunnar Bo Clausens vurdering af »saadanne aktioner vil kunne skabe kaos i et fremtidigt dansk arkivarbejde« ligner mest af alt en besværgelse. Det, det i givet fald vil kunne udløse dette kaos kan kun være den tilsyneladende

uvilje, der har været fra såvel det statslige som det lokalhistoriske arkivvæsen til at tage en saglig og faglig drøftelse omkring disse og andre substantielle problemer.

Den anden publikation, som skal anmeldes, er som tidligere nævnt meget forskellig fra den fynske. I sit ydre er den mere professionelt udført, typografien og trykningen er pænere, men indholdet står desværre ikke i forhold til det professionelle udseende.

Hvor Gunnar Bo Clausen har støttet sig helt overvejende til den trykte litteratur om emnet, har denne opgaves forfatter hovedsagelig baseret deres arbejde på besøg i 10 lokalhistoriske arkiver og interviews af disses ledere. Ud fra disse besøgsrapporter og ud fra en gennemgang af litteraturen om emnet fremsættes derefter nogle generelle betragtninger over de registrerings- og ordningsproblemer, som er afdækket, samt over mål og midler i arkivarbejdet.

Ideen bag undersøgelsen synes rimelig, men dens gennemførelse er meget diskutabel. For det første er udvalget af undersøgte arkiver på flere måder så uheldigt, at det må påvirke resultatet negativt. Næsten halvdelen af de valgte arkiver er meget nye. 80 % af arkiverne er på en eller anden måde bibliotekstilnyttede og uforholdsmæssigt mange er beliggende i hovedstadsområdet eller dets nærmeste omegn og således præget af de særlige forhold, der gør sig gældende i dette område.

For det andet er undersøgelsen, hvad undersøgerne til dels selv indrømmer, gennemført på en så kaotisk måde at besøgsrapporterne fremstår som helt uoverskuelige opremsninger af facts – som oven i købet ved mit rundspørge til flere af de beskrevne arkiver, viser sig at være fejlagtige eller misforståede.

Undersøgelsen er angiveligt foretaget ved hjælp af en spørgeliste, som man desværre leder forgæves efter blandt de mange bilag til undersøgelsen.

En anden faktor, som svækker resultatet, er den dårligt gennemførte litteratursøgning. I indledningen beklager forfatterne med rette at der findes så sparsom litteratur om emnet. Trods deres bibliotekare baggrund har forfatterne dog kun været i stand til at mønstre en litteraturliste på 29 numre, hvor Gunnar Bo Clausen har 42 numre på sin litteraturliste.

Med dette svage udgangspunkt kan det ikke undre, at rapporten indeholder mange svagheder og misforståelser. Når disse misforståelser, som kommer særlig grelt til udtryk i en gennemgang af SLA's registreringsvejledning, kombineres med en anbefaling af bibliotekernes meget arkivfremmede registrerings- og opstillingsystemer får fremstillingen et faretruende lavt fagligt niveau.

Jan Horskjær

Jens Chr. Manniche, Preben Torntoft, Uffe Østergård: Historieopfattelse og samfundsudvikling – fra de første agerbrugssamfund til dag. Danmarks Radio 1978. 112 s. ill. Kr. 25.70.

»Inderne skænker desværre ikke begivenhedernes historiske rækkefølge megen opmærksomhed; de er meget forsmættelige med deres kongerækker, og når man afkræver dem et svar, og de ikke ved, hvad de skal sige, tager de

ikke i betænkning at fortælle rene skrøner.« Den persiske lærde Al-Biruni, der o. år 1000 udgav et stort værk på arabisk om Indiens historie, samfundsforhold, natur etc., forstod ikke, at noget samfund kunne lade sig nøje med en sådan historieløshed; selv kom han fra en kultur, der knap fire århundreder senere frembragte et tidligt mesterværk inden for genren »historisk sociologi«, nemlig Ibn Khalduns *Muqaddimah* (Indledning til historien). Al-Birunis iagttagelse, at ikke alle kulturer interesserer sig for historieforskning og i hvert fald ikke for samme slags historie, er væsentlig. Men netop »det faktum, at historievidenskaben selv er så historisk betinget, er også en kilde til historisk indsigt, omend af indirekte art«, for at citere Georg G. Iggers' bog om den nyere europæiske historieforskning (*Den nye historievidenskab*, Suensons Forlag 1979). Med andre ord: den måde, man udforsker og skriver historie på i et givet samfund, er en vigtig kilde til forståelse af det pågældende samfunds indretning og dynamik. Der findes næppe noget eksempel på, at et samfund ikke har gjort sig visse forestillinger om *fortiden*, fx. i form af myter; men som det fremgår af eksemplet Indien, har en egentlig *historieopfattelse* ikke engang eksisteret i alle de højtudviklede agerbrugssamfund, som normalt går under betegnelsen »civilisationer«.

Det er denne sammenhæng, forfatterne til *Historieopfattelse og samfundsudvikling* tager op til behandling. Efter deres mening er et samfunds historieopfattelse »den vigtigste nøgle til at undersøge et bestemt samfunds udviklings- og ændringsmuligheder. Historieopfattelsen rummer et givet samfunds (eller rettere bestemte klassers) overvejelser om, hvordan samfundet hænger sammen og hvilke kræfter, der påvirker det i hvilken retning (og med hvilket formål)« (s. 15). Dette vil de belyse fra forskellige vinkler, i to kapitler (IV og V) om hhv. »Historieundervisningens udvikling i Danmark« (fra o. 1775 til i dag) og »Historieopfattelernes funktion og betydning i 70'ernes og 80'ernes Danmark«, et kapitel om »Historieopfattelernes historie – en antologi« (som udgør ca. halvdelen af bogens tekst) samt to korte metodiske kapitler, »Historietænkningen og samfundet – en metodisk skitse« og »Principper for en periodisering (inddeling) af det verdenshistoriske forløb«.

Forfatterne foreslår selv at læse bogen i denne rækkefølge ved brug i gymnasiet (den er skrevet som »lærerens bog« til fire skoleradioudsendelser), og det er et fornuftigt forslag også for andre læsere. Kapitlet om skolefaget histories udvikling fra opdragelsen til fædrelandskærlighed i 1800-tallet til indoktrineringsdebatten i 70'erne er en udmærket og velskrevet oversigt, som burde være obligatorisk pensum i historieundervisningen. (Erhard Jacobsen ville givetvis protestere, og det har han da også al mulig grund til; de ideer, han lejlighedsvis fremfører om indholdet af faget historie, viser sig at svare temmelig nøje til de tanker, der blev udtrykt i det såkaldte »Styrhse cirkulære« – efter den daværende undervisningsminister – fra 1900!). Derimod er kapitlet om historieopfattelserne i 70'erne og 80'erne dels ikke særlig publikumsvenligt – selv om man ikke er hysterisk sprogpurist, kan man vel nok anke over forfatternes kaskade af fremmedord (»artikuleret« og »diffus« historieopfattelse; »emancipatorisk«, »affirmativ« og »reaktionær« funktion) – dels no-

get tilfældigt i sine eksempler. Forfatterne nævner fx. Erhard Jacobsen og Kristen Poulsgård som eksempler på hvad de kalder henholdsvis en »diffus affirmativ« og »diffus reaktionær« historiefølelse. De burde i det mindste have suppleret med Bertel Haarder, hvis »artikuleret reaktionære« historiesyn – det kan vel nærmest karakteriseres som ny-grundtvigiansk – givetvis vil trænge stærkt frem i løbet af 80'erne, specielt i skolerne. Forfatterne nævner selv, at den hidtidige historieundervisning, hvor oplæring i kildekritik har domineret over indlæring af faktaviden, i de seneste år er blevet krævet erstattet af eller suppleret med »en tilbagevenden til den historiske syntese og de lange linier i en eller anden form«. I en eller anden form, ja; men det kan lige så godt blive Haarders som den historisk-materialistiske, som forfatterne (og undertegnede) er tilhængere af, og som de i øvrigt giver en udmærket skitse til i bogens kapitel II. Den såkaldte »herskende historiefølelse« er en meget splittet front. Så vidt jeg kan se, kan man udskille i hvert fald to retninger, der hidtil har domineret udformningen af faget historie, »teknokraterne« og »de progressive« (dvs. »fremskridtsvenlige«, men dette ord er jo ikke længere éntydigt). Det var dem, der erstattede det historiske overblik med knudetovsprincippet og kildelæsning, og som lagde hovedvægten på den allernyeste historie (i gymnasiet skulle en overgang halvdelen af undervisningstiden bruges på perioden efter 1930!). De havde ikke de samme motiver til at gøre det – »teknokraterne« mente, at historisk overblik og perspektiv var farligt for det bestående; »de progressive« at det var unyttigt for det tekniske og sociale fremskridt – men de var enige om *hvad* der skulle gøres. Mod dem står i dag i hvert fald tre retninger: Erhard Jacobsens »tilbage til kongerækken«, som efter min vurdering har langt mindre indflydelse end man er blevet forledt til at tro af dens ophavsmands markskrigerske fremtræden; Bertel Haarders »ny-grundtvigianisme«, som lægger vægten på forståelse af den folkelige arv og vender sig skarpt fx. mod Jacobsens udenadslæren, som de (til dels med rette) opfatter som en genindførelse af »den sorte skole«; og den marxistiske, der langt fra er homogen, men kan samles om (gen)indførelse af »de lange linier« i historieundervisningen, i form af en materialistisk og dialektisk fremstilling af hele det historiske forløb. Det er bl.a. disse retninger – der er muligvis flere – der vil komme til at kæmpe om at udfylde det tomrum, der er opstået efter kildelæsningsens fallit.

Ovenstående skal ikke opfattes som gold kritik, snarere som et bidrag til den debat, forfatterne ønsker at skabe med bogen. Det skal nok lykkes med de to sidste kapitler. Mere problematisk forekommer det afsnit, der trods alt er bogens centrale og mest omfangsrige, antologien »Historiefølelsens historie«. Som nævnt ovenfor er det her tanken at se på sammenhængen mellem bestemte historiefølelser og det samfund, der frembragte dem, men resultatet er ikke rigtig vellykket. Det skyldes bl.a., at udvalget (bortset fra den første tekst, en afrikansk skabelsesmyte) holder sig til den antikke-europæiske tradition; man kunne godt have ønsket sig et uddrag fx. fra en arabisk historiker som Ibn Khaldun til kontrast. Men problemet ligger først og fremmest i selve teksterne. Forf.

indrømmer at »det har været vanskeligt at finde passager hos Machiavelli, hvor han giver samlet udtryk for sin historiefølelse« (s. 43), og det samme gælder flere af de øvrige tekster: uden den meget omfattende kommentar og fortolkning (der skønmæssigt fylder 40 sider mod teksternes 15) ville selve tekstudsnittene ikke sige ret meget. Hertil kan man så indvende, at det netop er derfor kommentarerne er taget med; men jeg tror nok, mange elever (og andre læsere) vil føle sig manipuleret og ude af stand til at se det i teksten, som de i følge forf.s fortolkning skal kunne se. Lige så givende det uden tvivl er at analysere bestemte historiefølelser som centrale ideologiske udtryk for bestemte samfunds struktur og dynamik, lige så vanskeligt er det; og jeg tror ikke det kan lade sig gøre med så korte tekstuddrag (Marcus Aurelius-citatet er på fem linier!), hvis der ikke er tale om tekster, der fra forfatterens hånd er tænkt som en redegørelse for hans historiefølelse.

Trods alt fortjener det dog at blive fremhævet, at bogen stiller et væsentligt problem – forholdet mellem historie (-videnskab, -undervisning) og samfund – til debat, og at den hele tiden åbent fremlægger sine egne præmisser. Den kunne være bedre gennemarbejdet og mere pædagogisk, men den er værd at læse alligevel.

Jens Rahbek Rasmussen

Kai Hørby: Den nationale historieskrivning i Danmark. Den danske historiske forening, København 1978, 46 s., kr. 20,50.

Den nyvakte interesse for dansk historiografi har blandt meget andet ført med sig, at man er begyndt ligesom at se bag om Erslev og »det kritiske gennembrud« og betragte det 19. århundredes danske historikere som andet og mere end Erslevs »for-videnskabelige« forløbere og modstandere. Udgivelsen af Kai Hørbys Søndagsuniversitetsforelæsninger fra foråret 1973 viser, at forsøg på at nå til en retfærdigere bedømmelse af 1800-tallets historieskrivning også blev gjort inden den nuværende debat gik i gang.

Selvsagt kan der på fyrrer sider kun gives en første oversigt; men Hørby kommer ganske vidt omkring. I kap. I opridses »Traditionen«, dvs. den berettende historie fra Saxo over Huitfeldt til Holberg. Den omfattende indsamlings- og udgivervirksomhed, der blev udført af lærde som Gram og Langebek, fik ikke i første omgang afgørende indflydelse på historieskrivningen; vendepunktet kom med »opdagelsen af det historiske levn«, som Hørby formulerer det. For det første blev beretningerne nu selv betragtet som levn og underkastet en kritisk analyse. De store navne i europæisk sammenhæng er her Ranke og Niebuhr, og herhjemme C. F. Allen og Caspar Paludan-Müller. For det andet vågnede interessen for »Nationalhistoriens monumenter« (kap. V), dels set som »bilag« til Saxo, Snorre, Edda og sagaerne, som Rasmus Nyerup udtrykte det i 1806, dels som genstand for den nye videnskab arkæologien – der for oldtidshistoriens vedkommende adskilte levn og beretning med en skarpthed, som endnu ikke gjaldt den senere historie. Endelig var der tendenser i retning af en bredere social- og

kulturhistorie hos Troels-Lund (der mente, at kulturhistorien havde sine egne udviklingslove og satte den op som kontrast til den statscenterede politiske historie) og hos Allen, der som begrundelse for sit store afsnit om den socio-økonomiske baggrund (i *De tre nordiske Rigers Historie*) understregede: »Den almindelige tilstand hvori tiden glider frem og begivenhederne udvikler sig, øver sin stille men mægtige indflydelse på alt hvad der tildrager sig.«

Men heller ikke disse tendenser fandt med det samme gennemslag i historieskrivningen, hvor den berettende tradition – omend rokket på enkelte punkter – i det store og hele holdt skansen. Grundtvigs og Ingemanns nationalromantisme (kap. III) og historiemaleriet, som fik en blomstringsperiode i 70erne og 80erne, viser en opfattelse, der ikke var berørt af de nyere udviklinger. Sit afgørende grundskud fik traditionen med det »kritiske gennembrud«; var Erslev end ikke den første, der anvendte kildekritikken (selv nævnte han jo da også A. D. Jørgensen som foregangsmand), så var han dog den første, der satte den i system og – vigtigst – gjorde den til grundlag for uddannelsen af danske historikere. – »Gennembruddet« fik en så afgørende og (i dobbelt forstand) radikal karakter, at det med Hørby's ord »næsten har fordunklet, hvad der fandtes forud for det«, samtidig med at det i tre generationer indpodede en bestemt tidsbunden historieopfattelse som almen- og eviggyldig.

At der på næsten hver eneste side i Hørby's fremstilling er punkter, man kunne ønske sig uddybet eller nuanceret, kan kun vurderes positivt, og det samme gælder den opmærksomhed, han viser historieskrivningens betydning uden for den snævre universitetssammenhæng. Forhåbentlig får vi en dag en større behandling af emnet fra hans hånd. – Skulle man kritisere en enkelt ting, da bogens titel. Hvad betyder »national« i denne sammenhæng? Hørby synes selv i tvivl. Det »er mindre de nationale standpunkter rundt om i historieskrivningen«, der har hans interesse (s. 8); »karakteristikken national er . . . ikke entydig og heller ikke retfærdig« (s. 7); og Allens og Paludan-Müllers fremstillinger »var blotlet for national forherligelse – i hvert fald i dens ekstreme udtryk – som ellers nok kunne ventes af en nationalt præget historieskrivning.« s. 18; min udhævn., JRR). Det nærmeste vi kommer en definition er »en optimistisk national holdning«, der karakteriserede tiden mellem Frederik VI. og 1864, og som de følgende generationer ikke kunne dele. Men rent bortset fra at begivenhederne 1807/14 vel på mange måder virkede ligesom 1864, så var flere af de fænomener, Hørby omtaler (fx. Troels-Lunds kulturhistorie og det nationalromantiske historiemaleri) jo netop typiske reaktioner på nederlaget – blot andre reaktioner end det kritiske gennembrud. »Historieskrivningens nationale grundtone«, skriver Hørby, »har mest at gøre med . . . hvad der kunne kaldes folkets stilfærdige fordybelse i egne minder.« (s. 8). Men for så vidt som der hermed menes den overvejende interesse for fædrelandets historie, som har gjort dansk udforskning af udenlandsk historie til en sjældenhed, har den jo også karakteriseret vort århundrede. Både i Arups og la Cours Danmarkshistorier – for nu at tage to eksempler fra hver sin ende af spektret – udtrykkes der den »solidaritet eller . . . identifikation med tidligere slægtled af danske«, som Hørby mener ka-

rakteriserer 1800-tallet – omend udtrykket »stilfærdig fordybelse« måske ikke er det, der først falder på tungen i denne forbindelse. – Endelig kan betegnelsen »den nationale historieskrivning« vel let føre til en overdreven forestilling om homogeniteten. Men Paludan-Müller fx. vendte sig jo ikke kun imod den nye kritik og dens manglende fornemmelse for syntese og overblik, men også mod andre retninger i den »før-kritiske« tradition, som efter hans opfattelse (udtrykt i et brev fra 1864 » . . . bringe næsten ligesaa mange og ligesaa grove Vildfarelser ind i Videnskaben, som Fr. Barfod og Grundtvigianerne ind i Menigmands Forestillinger om Fortiden.«

Lad mig dog til sidst understrege, at *fremstillingen* netop hele tiden betoner mangfoldigheden og variationen i 1800-tallets historieskrivning og derved »pege(r) på, at denne tid måske ikke var så ensidig endda« (s. 46); og den belyser såvel »Videnskaben« som »Menigmands Forestillinger om Fortiden«. Som en letlæst introduktion til et stort felt, som det bliver de næste årtiers opgave at bearbejde i dybden, kan den anbefales på det varmeste.

Jens Rahbek Rasmussen

Festskrift til Roar Skovmand 15. juli 1978. Årbog for Dansk Skolehistorie 1978. 12. årgang. Redigeret af Ingrid Markussen og Vagn Skovgaard-Petersen. Udgivet af Selskabet for Dansk Skolehistorie. 280 sider. Kr. 110.

Roar Skovmands liv er noget af et eventyr i nutiden. Et moderne eventyr er ikke altid knyttet til kunstnerisk, industriel eller kommerciel virksomhed med verdensry, ikke heller udtryk for et forskergeni, der udstråler fra laboratorier eller studereværelser, endsigse storpolitisk indsats med uberegnelige følger. Det kan ligge jævner og dog for en iagttager ligne eventyret.

Den, der en novemberdag 1926 fulgtes med 18-årige Roar Skovmand til fods fra Rødding til Ribe og undervejs oplevede et kildespring af tidlig vakt historisk interesse og diskussionslyst, kunne godt have spået ham et måske ikke jævnt, men ganske muntret og navnlig overordentlig virksomt liv i Grundtvigs land. Han var udgået fra et hjem, hvor faderen, redaktør Skovmand, trods al sin personlige beskedenhed havde sjældne evner som igangsætter på den grundtvigske fløj. At vurdere grundtvigianismens indsats i bredden og dybden kan i dag være svært og næppe særlig aktuelt. Men vi véd, at digteren C. Hostrup fik ret i sine profetiske ord ved den 89-årige Grundtvigs død i 1872: »Et stridens emne endnu han står, og bli'r han det end i hundred år, det viser, hvor dybt han rammede.«

Roar Skovmand blev *folkeoplysningens* mand ad mange veje, og festskriftets forfattere berører dem alle. Harald Torpe nævner til indledning det sidste, meget vigtige skridt: R.S. som professor ved Danmarks Lærerhøjskole siden 1964, og giver et rids af hans tidligere virke. E. Thestrup Pedersen skriver om »Grundtvigs betydning for den danske folkeskole«, med undertitlen »Er nogle af hans tanker trængt ind her?« Naturligt nok er folkeskolen som en nutidens kamplads her i søgelyset. En ældre tilskuer har i den forbindelse en sikker erindring om, at

der foruden lærer(inden) i en lille friskole var mindst 3 grundtvigske folkeskolelærere i hans nordjyske hjemsohn; to af dem havde afgjort haft betydning for det foregående slægtled. *Det* var intet særsyn.

Om Grundtvigs bibelhistoriske sange har K. E. Bugge en lærd artikel, der dog står i et lidt ejendommeligt forhold til det væld af endfoldighed, munterhed og sprudlende livsfølelse, der gennemstrømmer så mange af disse sange og viser. Af en helt anden karakter er P. G. Lindhardts korte bidrag, idet han offentliggør et brev fra en arkivar A. Strunk, skrevet i september 1872, kort efter Grundtvigs begravelse. Her får »den Vartou Kjøllingepræst« det afskedsord, som en sladdervorn lilledanser vel til enhver tid kan tænkes at ville give en olding af de virkeligt store.

Eilif Frank, de danske friskolers historiker, meddeler en af sine kilder, et håndskrift, som har tilhørt forfatteren Mogens Lebech. Det er interessant at læse den fynske friskolemand og gårdejer Lars Frederiksen: »Fra Dreng til Mand og Stadierne derimellem. En Skildring af min Udvikling«. Efter en dræbende kedelig skolegang blev L.F. som 15-årig elev på Kolds højskole og gjorde her en erfaring, som flere end han kan have kendt: »Kold vilde vække og »løfte«, men han tog sig ikke ivare for, at man ogsaa kan blive »løftet« højt op, hvis man overser sin Forbindelse med den virkelige Verden«. Lars Frederiksen blev »ikke ledet frem til noget Selvarbejde« den vinter; »Kold var imidlertid meget veltilfreds med mig, hvad der laa i den Svagthed hos ham, at han gjerne saae sig selv i Andre«. Et par år senere fik L.F. på højskolen i Rødning en praktisk belæring, der efter vækkelsen hos Kold kunne betyde »et Aandsliv med et tilsvarende virksomt Liv i Haandens, i Virkelighedens Verden«. Men Kold forstod ikke *det*, som før Lars Frederiksen var et fremskridt i selvstændighedsfølelse.

I Vagn Skovgaard-Petersens »Om undervisningens frihed« føres læseren ind på livet af reformpædagogiske skoleideer, koncentreret i »En studie i Martin Hammerichs skoletanker« (undertitlen). Hammerich levede 1811–81. Han blev medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, var ivrig skandinav og en varm tilhænger af »Nordens åndelige helstat«. Men ved siden af den literære og skandinaviske interesse stod hos M.H. den pædagogiske, der kom til udtryk i små afhandlinger om skoleproblemer, udgivet i 5 bind »Smaaskrifter om Cultur og Underviisning« (1866–82). Hammerich var først og fremmest skolemand, når ordet – som Skovgaard-Petersen (Noter: 1) med rette udtrykker det – anvendes til karakteristik af »en person, der formår at sammenlægge hensynene til eleven, faget, skolen, helheden, – i hvilken skoleform han så end selv har sit virke«. Afhandlingen belyser kyndigt og interessant en nationalliberal skolebestyrers »oprør fra midten«, længe før reformen af 1903 banede vej for den friere undervisning i den retning, Hammerich havde tænkt. Har man ofte hørt »national-liberalisme« som en slags skældsord, er det velgørende at læse Hammerichs fordømmelse af skolen opfattet »som et Forraadskammer for tørrede Kundskaber og henkogte Meninger« og af utidig anvendelse af kunstige fremmedord. »Her nedbrød han levende hegn mellem læg og lærd«, skriver Skovgaard-Petersen. Man skal vistnok

mærke sig ordet »levende« og den sætning, der kort efter følger: »Man spejder uvilkårligt efter Grundtvig«.

Claus Bjørns skildring af »Povl Hansen, Vallekilde – historiker og højskolemand« karakteriserer især landbohistorikeren, der utvivlsomt i eftermælet er overskygget af den ansete højskolemand, som mange tusinder har kendt. Ingen ringere end rigarkivar A. D. Jørgensen var i en årrække en igang sætter og vejleder for Povl Hansen. Mest kendt blev P.H.s »Bidrag til det danske Landbrugs Historie, Jordfællesskabet og Landvæsenskommissionen af 1757«, men han ydede andre fyldige bidrag til 1700-tallets landbohistorie. Det er naturligt, at Claus Bjørn omhyggeligt karakteriserer denne side af Povl Hansens livsgerning, andre har jo vurderet højskolemanden (se note 2 i det meget oplysende notefsnit s. 99 ff.).

Et afsnit af arbejdet for voksenskolen belyses i Ellen Nørgaards »Ungdomsskolen og K. M. Klausen«. Hun ser i Klausen (1852–1924) en »ungdomsskolens forkæmper fremfor nogen«. *Det* kan diskuteres, men det er vigtigt, at vor »glemsomme« nutid får bedre kendskab til denne mand, der ud fra sit arbejde i Københavns friskoler (som var de lidt bedre bemidlede skoler) i social indignation gik ind for et nyt skolesyn. Sammen med pædagogen Herman Trier foreslog Klausen sidst i 1890'erne i Borgerrepræsentationen at oprette fortsættelsesklasser med alsidige undervisningstilbud. Elevantallet steg, men kun få var børn af ufaglærte arbejdere. For Klausen blev sagen et underklasseproblem: arbejdsgiverne burde give de unge mulighed for at følge undervisningen i dagskoler. Når K. ønskede *obligatoriske* ungdomsskoler, mødte han modstand i Den store Skolekommission, som blev nedsat på hans initiativ i 1919. Da kommissionen var afsluttet og lovforslagene samlet i en betænkning, kunne Klausen erklære, at han ikke troede på fremskridt inden for skolens område, før socialdemokraterne havde overtaget magten. »Og dette blev virkelighed« (?). Mere korrekt hedder det: »I 30'erne, under regeringen Stauning-Munch, blev mange af Den store Skolekommissions lovforslag fremsat i omarbejdet form og vedtaget«. Ellen Nørgaard slutter: »For at få fat på de unge, og vel også for at styre undervisningen søgte K. M. Klausen og hans parti uden held at gøre denne undervisning obligatorisk. En obligatorisk undervisning for dette alderstrin er først blevet virkelighed med undervisningspligtens udvidelse«.

Efter denne afhandling, hvor Grundtvigs navn næppe forekommer, følger – næsten modsætningsvis – Helge Larsens »Jørgen Jørgensen som skolepolitiker«. Både i det hjemlige og i sin udadvendte virksomhed var Jørgen Jørgensen (1888–1974) en folkeoplysningens mand. Som politiker var han en midtsamlende natur. Roar Skovmand kunne engang i en snævrere kreds omtale J.J. som den stærkeste undervisningsminister, vort land i nyere tid har haft. – Helge Larsens skildring bygger overvejende på politikerens privatarkiv, det radikale partis arkiv og folketingstidende. Nogle afsnit belyser J.J.s skolepolitiske forudsætninger, hans indflydelse på folkeskoleloven af 1937, lovgivningen om de frie skoleformer, samt hans kamp for den udelte skole. Den nye folkeskolelov af 1958 fik J.J. vedtaget *uden* et obligatorisk 8. skoleår, men en »mild« deling bestod. Utvivlsomt var det en skuffelse for

ham, at den udelte skole ikke blev gennemført i 1958, »men han åbnede for den, og i løbet af godt 10 år var den en realitet«.

P. Nyboe Andersens bidrag, »Hal Koch og Krogerup Højskole« er en tidligere lærerkollegas vurdering af en højtbegavet og særpræget personlighed, der under unormale tidsforhold skulle blive ungdomsleder. Baggrunden var Hal Kochs forelæsninger over den unge Grundtvig i efteråret 1940. Koch stillede her sine tilhørere overfor en mand, der bedre end de fleste vidste, »hvad det ville sige at være menneske og dansk«. Selv viste Hal Koch – i en tid, hvor mange var rådvilde og visse kredse rejste en national stemning *mod* demokratiet – sin solidaritet med det danske folkestyre og dets valgte mænd. Som formand for Dansk Ungdomssamvirke (okt. 1940) gik han i mod-sætning til stifterne ind for at »politisere« ungdommen: vække deres sans for det offentlige liv og fremkalde en følelse af medansvar for folkestyret. Han samlede DU's ledelse om dette oplysningsarbejde, og nu opstod tanken om at oprette en højskole, der skulle »skole« de unge fra foreningslivet, give dem en rigere personlig udvikling og »hindre dem i at flygte fra virkeligheden«. Nyboe Andersen kunne i 1956, da Hal Koch trak sig tilbage fra forstanderposten, udtale sin tillid til, »at historiens dom engang ville blive den, at i dette tiår 1946–56 er der ikke øvet nogen mere betydningsfuld gerning inden for den danske folkehøjskole end hans«. I 1964 gav Roar Skovmand ham ret: Hal Koch (1904–63) havde påvirket højskolens karakter, »gjort den til en folkehøjskole, hvor den før overvejende var bondehøjskole«.

I »Folkehøjskolen 1950–75. Rekruttering og indhold« forsøger Vilhelm Nielsen, »ikke uden en vis frygt og bæven«, at fortsætte Roar Skovmands højskolehistoriske indsats fra 1940'erne, ikke mindst på de områder, hvor den kan underbygges statistisk. Han påpeger, at landbrug, fiskeri m.v. i den nævnte periode er dalet fra 26 til 9 % af befolkningshelheden. Det vil føre for vidt her at gå i enkeltheder, men interessante er Vilh. Niensens betragtninger over industrialiseringen (har den kulmineret?), over ændringerne i skole og uddannelse, ikke mindst højskoleundervisningen i de store samfundsforandrings tid.

»Da skolebilledet væltede« er den dramatiske titel, som Else Karlshøj har givet sin beretning om udviklingen i de sidste 30–40 år. Efter folkeskoleloven af 1937 havde endnu i 1950 kun et fåtal af de daværende ca. 1300 landkommuner benyttet sig af mulighederne for ved skoleforbund at få oprettet købstadordnet skole; derefter steg elevantallet i sådanne skoler, men var ret konstant i de landsbyordnede. Af 3000 landsbyskoler var 40 % bygget før 1900, ca. 10 % efter 1940, og knapt 20 % ombygget efter 1940. I de små »forældede« skoler var lærermangelen stor. Der peges på de store geografiske og sociale omgrupperinger, forbindelsen med arbejdsløsheden, det fremhæves, at 50'ernes købstadordnede folkeskole var en kvalifikationsskole, men omtalen af »taberne« (dette socialt betonede, evindeligt gentagne, men dog uklare begreb) er lovlig summarisk. Man ville gerne se en slags *bevis* for det »uretfærdige« i, at den nye folkeskole (efter 1958) snarere havde den udbyggede landsbyskole end byskolen som model.

H. Engberg-Pedersen har i »Undervisning i radio og tv« ret kortfattet skildret udviklingen på en anden af Roar Skovmands folkelige arbejdspladser. Det er – heldigvis – en ret kritisk og forbeholden vurdering af medieundervisningen. E.-P. opfordrer til et massemedie-samarbejde, men giver ærligt udtryk for den bitre tanke, »at økonomisk og politisk krise får det afgørende ord, og at stagnation, mistænksomhed og surhed bliver firsernes klima«.

Mere opløftende er i al sin saglighed Ingrid Markusens »Da Danmarks Lærershøjskole blev højere læreanstalt«. Som god historiker giver I.M. en fyldig omtale af kilderne, såvel de anvendte (DLHs arkivmateriale og årsberetninger, folketingsstidende, dagblads- og tidskriftartikler samt enkelte interviews) som de uanvendte, til dels endnu utilgængelige. Når det siges, at »denne artikel . . . begrænser sig til at skitserer linjerne i udviklingsforløbet«, fristes anmelderen til at erklære sig fuldt tilfreds. Vil de mange andre kilder ændre noget ved dette foreløbige billede? kan man spørge. Men takken til dem, der bar sagen frem, rådgav og førte den til sejr (s. 207) synes velmotiveret.

»Et folkeligt foredrag« i 1973« er titlen på Gunhild Nissens artikel, der præsenteres som »uredigeret«. I denne undersøgelse af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet er der visse sætninger, som gerne måtte fremhæves, f.eks.: »Det, der i princippet kunne være rigtigt set fra København, kunne være helt forkert under de lokale forhold«. Et andet sted *protesten* mod »Den udvikling, der . . . modarbejder bevarelsen eller nyoprettelsen – i by som på land – af små skoleenheder, hvor det menneskelige miljø og den hjemlige atmosfære, den ligefremme og nære kontakt mellem lærere og børn, samarbejde med forældre og sammenvoksning med det lokale samfund . . .« Gunhild Nissen anbefaler frejdigt i fornødent fald at »rive vore børneskoler ud af hånden på eksperter og administrationsvælde og selv besinde os på, hvad det er vi vil«. – Ja, men *først* besinde sig!

Endnu skal nævnes Björn Höjers »Nordens folkliga akademi – 10 år«, for også her var Roar Skovmand i flere år blandt de ledende. – Fra den hjemlige arbejdsmark giver Hans-Ole Hansen i »Roar i Lejre« en overordentlig anerkendende skildring af Skovmands indsats for det historisk-arkæologiske forsøgscenter i Lejre. Det er spændende læsning, skønt »uden fordybelse i en række menneskelige aspekter«. Navne som Axel Steensberg, P. V. Glob, Martin A. Hansen og Palle Lauring er dog ikke fortiet, ej heller forfattersønnen H.-O. Hansens stærke inspiration og ubetvingelige »lyst til at anskueliggøre, formidle, forklare og give andre del i oplevelserne«.

Festskriftet afsluttes med en udmærket overskuelig bibliografi over Roar Skovmands forfatterskab ved Kirsten Skovmand, der som et nærliggende grundmateriale har benyttet faderens egne optegnelser.

Fridlev Skrubbeltrang

Festskrift til Anne Riising 1. oktober 1978, 204 s. Pris 130 kr. + moms. Arkivserien, ekspedition: Landsarkivet for Fyn, Jernbanegade 36, 5000 Odense C.

I anledning af landsarkivar, dr. phil. Anne Riising 25 års jubilæum som ansat i det statslige arkivvæsen har en række af hendes medarbejdere ved Landsarkivet for Fyn udarbejdet et festskrift, som de har ladet mangfoldiggøre i 50 nummererede eksemplarer. »Til Anne Riising for gode arbejdsvilkår« står der på titelbladet, og at det har været de pågældende medarbejdere kært med denne anledning til at fremføre takken, står at læse både på og mellem forordets linier.

Egentlig er festskriftets 5 artikler de første numre i en nystartet »Arkivserie«, som ekspederes fra Landsarkivet i Odense. De enkelte artikler i festskriftet kan købes enkeltvis, og der kan tegnes abonnement på hele serien. Priserne på de enkelte hæfter ligger på 20 eller 30 kr. I et enkelt tilfælde kan det dog anbefales den prisbevidste i stedet at anskaffe en af landsarkivet udgivet registratur til kun 5 kr.! Festskriftets, og dermed arkivseriens, første artikel, *Kaj Habekost*: Skattely eller kommune. En administrationshistorisk undersøgelse af oprettelsen og nedlæggelsen af Assens købstads landdistrikt 1865–1894 findes nemlig uændret som indledning til en ny registratur for det pågældende kommunale arkiv. Strengt taget havde det været taktfuld at oplyse potentielle rekvisiter af arkivserien herom.

Festskriftets artikler vedrører administrationshistorie og registrering i flere former, og kronologisk kan man bevæge sig fra 1600-tallet til 1970'erne. Habekost giver i den ovennævnte artikel om Assens et interessant bidrag til den kommunale specialitet, som købstædernes landdistrikter var, men de mange detaljer slører overblikket. Det får man til gengæld i *Lotte Jansens* bidrag om skifteforvaltningen på landet 1750–1850. Udover at tage stilling til anvendelsesmulighederne af de skifteregistre, som i tidens løb er udarbejdet i landsarkivet, giver forfatteren fortrinlige oversigter over skifteforvaltningen som den fungerede i praksis.

Lone Tønder Ludvigsen har skrevet en vejledning i benyttelsen af skolehistorisk materiale vedrørende landsby-skolevæsenet ca. 1814–41 for det fynske område. Foruden en repetition af skiftende tiders filosofier omk. registrering er der meget at hente m.h.t. hvad man kan finde i de forskellige typer materiale, som skoleforvaltningen afsatte.

De sidste tredive års anvendte journaliseringssystemer i kommunerne er genstand for analyse i *Carsten Egø Nielsens* bidrag til festskriftet. Det er et stykke tiltrængt moderne administrationshistorie, som vil være til stor hjælp for alle, der beskæftiger sig med kommunale arkiver.

I en vis forstand forbliver man i det moderne med *Poul Thestrups* artikel om dokumentation for »Projekt Lange-land«. Her beskrives, hvorledes man bl.a. under indtryk af den demografiske synsvinkel på kirkebøgernes personoplysninger har udarbejdet registre via EDB. I detaljer fremlægges der en gennemgang af forløbet af processen

fra et enkelt langelandsk sogn, Magleby, hvorfra haves kirkebøger fra 1682. Kodningen af kirkebogsoplysningerne er ført frem til 1901, således at det er muligt at sammenholde dem med folketællingen samme år.

Samlingen af disse arkivstudier i et uhøjtideligt festskrift er et godt initiativ. Dels er det forfriskende at se et festskrift tildelt som en hyldelse *midt* i arbejdet, og dels er det glædeligt at mange flere nu har mulighed for at forstå, hvad »gode arbejdsvilkår« betyder for forskningen.

Margit Mogensen

Povl Eller: Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg 1878–1978. Udgivet af museets bestyrelse i anledning af 100 års jubilæet den 5. april 1978. XVIII s. + 142 s. Illustreret vejledning. Kr. 15.00.

Fædrelandshistoriske billeder. Udstillingskatalog ved Mette Bligaard. Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg 1978. 172 s. Kr. 15.00.

I 1978 var det 100 år siden brygger J. C. Jacobsen fik oprettet museet på Frederiksborg. Ved fremvisning af billeder, der skildrede de efter datidens forestilling nationale højdepunkter, skulle folkets historiske sans styrkes. D.v.s. sansen for det nationale værd, som navnlig efter nederlaget i 1864 trængte så hårdt til at blive pudset op.

Museet, og dermed Carlsbergfondet, markerede på det smukkeste jubilæet med hele to bøger, som foruden en perlerække af fotografier rummer adskilligt stof til både eftertanke og videre forskning i den nationalhistoriske samling.

Frederiksborgmuseets direktør, dr. phil. Povl Eller giver i jubilæumsbogen en kort og klar redegørelse for, hvad formålet med museet var, og hvorledes udviklingen er forløbet siden oprettelsen. Det historiemaleri, der skulle fylde slottets sale, døde allerede hen omk. 1890, men museet levede videre i bedste velgående. Heldigvis, siger man, når man har denne lille bog i hånden. Hvor skulle nye generationer af børn og voksne ellers gå hen at se fremstillingen af så mange »nationale myter« på en gang. Povl Eller bruger selv udtrykket, som i øvrigt er karakteristisk for den uhøjtidelige stil, der sine steder tangerer det selvironiske. Med henvisninger til tidligere givne fremstillinger af museets historie er beretningen her centreret om de seneste 25 år, hvor man især hæfter sig ved de ombygninger, der har sat præg på arbejdet. I afsnittet om erhvervelserne får læseren indblik i den nuværende accessionspolitik, hvor portrætterne har domineret uden dog helt at fortrænge historiemaleriet, som man stadig er specielt forpligtet over for.

Omtalen af formidlingen til offentligheden giver, foruden direktørens tanker om denne opgaves løsning før og nu, oversigter over særudstillinger og besøgstal i de sidste 25 år. 225–250.000 besøger hvert år Frederiksborg, men man bemærker, at tallet ikke har været generelt stigende i

70'erne, således som en række andre kulturinstitutioner har mærket det. Det havde været interessant med en kommentar hertil.

Den illustrerede vejledning, der her fungerer som bilagt dokumentation for samlingernes udvikling igennem de 100 år, kan købes særskilt på linie med andre skrifter, som museets medarbejdere i tidens løb har udarbejdet over emner med relation til Frederiksborgmuseets samlinger. Vejledningen er ikke blot en guide til museet, men også til dets rammer: Frederiksborg slot. Bygningshistorien gennemgås fra Frederik II.s overtagelse af det tidligere Hillerødsholm i 1560 til genopbygningen efter branden i 1859.

Tekst og billeder er gennemgående klart disponeret og foruden at være en glimrende ledsager for den besøgende kan vejledningen anvendes som en Danmarkshistorie i billeder. Ganske vist overvejende mændenes og de sejrende danskers historie!

Skiftende tiders syn på, hvorledes nationalhistorien burde fremstå for øjet, gav udstillingen »Fædrelandshistoriske billeder« en imponerende opvisning i. Udstillingen og det store, flotte katalog er museuminspektør Mette Bligaards værk, og det kan både hun og museet have ære af. Iflg. Povl Ellers forord til kataloget var ideen at vise, hvilke forestillinger kunstnerne gennem 300 år havde gjort sig om historiske personer og begivenheder. Om det informerer Mette Bligaard grundigt i den fyldige indledning om historiemaleriet. Da der i høj grad har været tale om bestillingsarbejder fra de danske kongers side, drejer det sig måske mindst lige så meget om disses og tidernes almene historiesyn, hvad både indledningen og billederne giver indtryk af.

Ambitionsniveauet har været højt lige fra Frederik II.s tapetbestillinger til Kronborg i 1580'erne til Frederiksborgmuseets egne bestillinger i årene efter 1878. Aldrig har man kunnet være i tvivl om, hvem der var venner og hvem fjender, og om det mod, som danskerne viste fra konge til bonde. Det påvises, hvordan historieskrivningen og litteraturen har sat sit præg på billederne, ligesom forskellige udenlandske forbilleder trods alt har influeret på det kærnedanske.

Størst inspiration – kvantitativt – hentedes dog nok i Ove Mallings lærebog i patriotisme fra 1777 »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« samt sidenhen i Ingemanns historiske romaner og dermed i Saxotraditionen, som den levede igennem hele forrige århundrede – i skolebøgerne endda meget længere.

Til udstillingen var der samlet materiale mange steder fra, og der er derfor særlig god grund til at fryde sig over katalogets grundighed m.h.t. proveniens og øvrige real-kommentarer til de 239 numre, udstillingen omfattede. Personnavneregisteret og den klassiske, videnskabelige katalogteknik gør det muligt at bruge bogen i mange forskellige sammenhænge.

Margit Mogensen

H. O. Nordlund: Matriklen og matrikelkortene som hjælpeklider ved lokalhistoriske undersøgelser. Udg. af Lokalhistoriske arkiver i Storkøbenhavn. Lyngby 1978. 38 s. Kr. 25.

Ved lokalhistoriske undersøgelser af landbrugs- og bebyggelsesforhold i Danmark er matriklerne og matrikelkortene ofte det helt centrale kildemateriale. Generationer af historikere har mere eller mindre på egen hånd måttet sætte sig ind i dette ganske omfattende emne, som vel er behandlet i litteraturen men hyppigst i forbindelse med konkrete undersøgelser af bestemte lokaliteter og sjældent mere systematisk.

Tidligere kontorchef i Matrikeldirektoratet H. O. Nordlund har begået det kunststykke at på 34 sider give en kortfattet men meget præcis indføring i studiet af disse kilder med en redegørelse for tilblivelse, indhold og arkiveringsforhold.

Af forfatterens fortjenester skal fremhæves, at han i modsætning til mange forgængere fremhæver værdien af matriklerne fra 1662 og 1664. Specielt nyttigt er det, at man endelig får en præcis definition af begrebet tønder hartkorn således som dette anvendes i matriklerne 1662 og 64, den helt nye betydning af begrebet i matriklen 1688 samt ikke mindst den i så henseende ret komplicerede matrikel af 1844, hvor selv anmelderen tror at have forstået, hvad en tønde hartkorn er, efter Nordlunds gennemgang.

I betragtning af forfatterens baggrund er det dog mærkeligt, så lidt man får at vide om Matrikelarkivets kortsamlinger. Mange er sikkert i tvivl om, hvordan man i praksis skaffer sig kopier af de relevante kort. Matrikelarkivets specielle terminologi (Ældste Original, Original I, – II . . .) kunne passende have været omtalt (specielt når man bruger 3 sider på at afskrive Arkivregistraturer over matriklerne 1662 og 1664). Der kan i denne forbindelse henvises til en god oversigt over dette emne i Karl-Erik Balsvig: Historisk Geografi (Gyldendal 1976). Heller ikke problemet med i praksis at fastslå, hvilke ejerlav målet for ens undersøgelse omfatter, berøres. Her skal opmærksomheden henledes på publikationen »Ejerlavfortegnelse« I–III udg. af Matrikeldir. 1979.

Af de få konkrete fejl bogen indeholder, skal peges på, at det er helt misforstået (s. 8), at landmålerne efter kgl. ordre af 28/5 1681 skulle nøjes med at opmåle åsene og ikke de enkelte agre. Der hvor man rationaliserede i forhold til instruksen af 16/4 1681 var ved købstads- og herregårdsmarker, som kunne måles »generaliter«, ligesom man opgav at måle engene og blot vurderede dem. Det er også forkert (s. 9), at det var umuligt at konstruere et kort på grundlag af målene. Det var udelukkende af økonomiske grunde, at dette (i modsætning til i Sverige hvor man anvendte samme måleteknik) ikke blev gjort.

Meget vildledende er endelig bemærkningen (s. 18) om, at bolinddelingen kan betragtes som en form for udskiftning, og at solskiftet navnlig benyttedes i Jylland.

Men uagtet disse småfejl er bogen bestemt et meget nyttigt hjælpemiddel, som indeholder meget mere, end den uheldigt formulerede titel angiver.

Det er et godt initiativ, som amtsforeningen Lokalhi-

storiske Arkiver i Storkøbenhavn herved har taget med sin første publikation. Gid der må komme mange andre lignende publikationer fra foreningen.

Karl-Erik Frandsen

Birgitte Bille Henriksen: Sværdborg I. Excavations 1943–44. A Settlement of the Maglemose Culture. Arkæologiske Studier Volume III. Akademisk forlag 1976. ISBN 87-500-1693-3. 160 s., 110 fig., kr. 115.00.

Det är drygt tre kvarts sekel sedan Geoerg Sarauw publicerade sin undersökning av mossboplatsen Mullerup i Maglemose. Den mycket ingående och idérika redovisningen av undersökningen och fynden från Mullerup innebär att ett material från en tidigare okänd period introducerades och därtill medförde att den danska arkeologins internationellt goda anseende och betydelse ytterligare förstärktes. Mossboplatser och mossarkeologi kom att förknippas med dansk arkeologisk forskning rörande äldre stenålder. Ett flertal boplatundersökningar i själländska mossar såsom Sværdborg, Holmegaard och Lundby bidrog till att förstärka detta samband.

Boplatsen Sværdborg I är belägen i östra delen av ett mosskomplex 10 km norr om Vordingborg. Upptäckten av boplatsen berodde i likhet med de flesta andra boplatfynd på en intensifierad torvtäkt för att kompensera bränslebristen under första världskriget. Den första utgrävningen som företogs av Knud Friis-Johansen år 1917 publicerades två år senare i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. År 1923 blev fyndplatsen ånyo föremål för arkeologisk undersökning under ledning av Hans Christian Broholm, som i *Aarbøger* av år 1924 publicerade en utförlig redovisning av grävningen. Stor betydelse fick Sværdborgboplatsen då man utifrån pollenanalytiska undersökningar, i början av 1930-talet, kunde fastställa att det förelåg en kronologisk skillnad inom Maglemosekulturen med ett äldre boplatmaterial representerat av Mullerup och en yngre fyndgrupp med Sværdborg som viktigaste boplat.

Under andra världskrigets bränslebrist ökade ånyo torvskärningen varvid flera tidigare kända mossboplatser kom att ligga i farozonen för total förstörelse. Under åren 1943 och 1944 undersöktes flera boplatser däribland Sværdborg I under ledning av Carl Johan Becker. Utgrävningen utfördes under tidspress vilket exemplifierades av att man under loppet av en enda månad utgrävde hela 512 m². Man imponeras av den grävningsslit som utvecklades men man kan samtidigt fråga sig om inte denna högt uppskrivade grävningstakt kom att påverka fyndmaterialets sammansättning genom exempelvis underrepresentation av de små ben- och flintföremålen.

Det framgrävda materialet fick med undantag för en kortfattad artikel ligga obearbetat liksom materialet från flera andra omfattande mossundersökningar från 1940- och 1950-talen. Därvid uppstod en situation som för de arkeologer vilka arbetat med mesolitikum har medfört betydande problem. Ofta har man hänvisat till dessa klassiska fyndmaterial men i grund och botten har kun-

skapen om deras egentliga innehåll varit oklar. Arkeologen Erik Brinch Petersen har vid ett tillfälle på ett vitsigt sätt sammanfattat problematiken i meningen »... we don't know how much we really know about the Late Paleolithic and the Mesolithic sites«. Publiceringen av Sværdborg I utgör i detta sammanhang en viktig milstolpe i en vidgad kunskap rörande de danska mossboplatserna från mesolitisk tid.

Monografien över Sværdborgundersökningarna åren 1943 och 1944 är baserad på en magistergradsuppsats av Birgitte Bille Henriksen från år 1970 som utvidgades och förelåg som färdigt manuskript år 1973. Samtidigt färdigställdes en rapport avseende den osteologiska undersökningen utförd av Kim Aaris Sørensen vilken i boken utgör en självständig redovisning. En andra analysrapport omfattande den kvartärbiologiska undersökningen av Ingrid Sørensen tillfogades manuskriptet något senare vilket, som framgår av nedanstående är, av viss betydelse vid utvärderingen av den kronologiska aspekten på boplattingen.

Arbetet inledes med ett kapitel vilket inrymmer en historik rörande Sværdborg I i synnerhet och Maglemosekulturen i allmänhet samt en vägledning till hur publikationen är upplagd och vilka kriterier som varit vägledande i arbetet. Målsättningen har varit att presentera och informera om den yngsta fasen av Maglemosekulturen som den framstår i 1940-talets Sværdborgundersökning.

I ett efterföljande kapitel behandlas artefaktklassifikationen.

Här finns flera intressanta behandlingar av flintföremålen som når längre än endast till en typuppdelning. Här avses en kort men viktig redogörelse för hur ett så motståndskraftigt material som flinta vid speciella förhållanden förmligen kan pulveriseras. Kapitlet inrymmer en detaljerad granskning av tre föremålsformer mikrosänkärnorna, mikroliterna och yxorna. För mikrosänkärnorna göres en uppdelning i fem klart definierade typer. Vad avser mikroliterna så koncentreras intresset till triangelformerna som också är den talrikaste redskapsgruppen i fyndmaterialet. Uppdelningen baseras på flera olika kriterier, såsom fördelningen av retuscher, absoluta värden för längd, bredd och tjocklek samt vinkeln för de två kortaste sidorna av triangeln. Med utgångspunkt från dessa element erhålles en uppdelning i formerna A till C för majoriteten av triangelmikroliterna. Vid den följande redovisningen av fyndmaterialet uppstår dock svårigheter med att kombinera diagrammen för triangelmikroliterna med redovisningen i texten. Ett inte obetydligt antal mikroliter kommer att falla utanför definitionsramerna för samtliga tre typer varvid problemet uppstår huruvida dessa utelämnas på grund av retuschfördelningen och/eller på grund av för stor tjocklek.

Vad avser kärnyxorna baseras uppdelningen av dessa utifrån antalet tillhuggningskanter och tillhuggningsriktningen. Huvudindelningen är i stort sett baserad på en tidigare typologi medan definitionerna är helt nya. De klara definitionerna som presenteras i arbetet är mycket lovvärda men tyvärr inskränkes dessa till ett mindre antal former.

I redskapsgrupperna I–II inrymmer flera typer som är

alltför vagt avgränsade. För läsaren är det svårt att utifrån tyb beskrivningarna särskilja exempelvis korta skrapor med ändretusch (short end-scraper) från retuscheerade spån (truncated blades). Detta är två flintformer vilka enligt Bille Henriksen är av stor betydelse vid en kronologisk utvärdering.

Den yta som undersöktes under åren 1943 och 1944 är uppdelad i tre olika fält A–C, vars omfång varierar mellan 124 m² och 288 m². Fält A och B ligger intill varandra medan fält C som har den största fyndtätheten är beläget ett 20-tal meter norr om de två förstnämnda. De tre fältens läge i förhållande till tidigare undersökningsytor finns illustrerat, men en läsare som inte känner till de topografiska förhållandena inom området letar förgäves efter en karta med fyndplatsen inlagd i förhållande till mossmarkernas utbredning. Kapitel IV som omfattar materialredovisningen av fyndmaterialet är uppdelat på tre delkapitel med avseende till de tre undersökningsfälten. Redovisningen är detaljrik och kompletteras på ett utmärkt sätt med ett stort antal mycket väl utförda teckningar. Redovisningen av fyndutbredningen av flera föremålsformer inom respektive fält underlättar också för läsaren att följa den efterföljande diskussionen kring tolkningen av fyndutbredningen:

Huvudmängden av fynd består av flintföremål av vilka mikroliterna utgör den klart dominerande redskapsgruppen. Även föremål av sten i form av slipstenar och yxa finns representerade. Artefakter av ben och horn förekommer rikligt i fyndmaterialet med sådana former som ljusterspetsar, flinteggade spetsar och ben med en markerad skrapfacett. Den senare föremålsformen behandlas ingående av Bille Henriksen som också redovisar flera paralleller i andra danska boplat fynd.

I kapitel V behandlas fyndmaterialet ur kronologiska och korologiska aspekter. Denna inskränkes inte bara till de enskilda redskapstyperna utan utvidgas till resonemang rörande fyndfördelningen och benavfallet som är väsentliga aspekter vid en utvärdering av de tre undersökningsytorna.

Bland benfynden av mammalier dominerar rådjuret i fält A och C och vildsvinet i fält B. Denna skillnad tillmåter Bille Henriksen kronologisk betydelse varvid fynden i fält B skulle vara äldre än de från fält A och C. Av benfynden framgår också att området har utnyttjats som boplat under perioden mars till oktober. Spridningen av flintor och ben använder Bille Henriksen för att fastställa gränserna mellan bosättningsområdet och utkastområdet. Koncentration av det förra materialet utmärker det område inom vilket bebyggarna vistats medan ben och horn endast finns bevarade inom utkastlagret. Av spridningen framgår att fält A och C rymmer såväl bosättningslager som utkastlager medan fält B tolkas som utkastområde.

För att få ett vidgat perspektiv på den yngre Maglemosekulturen redovisas fyndmaterialet från mossboplaten Holmegaard I i det kapitel som behandlar kooperativa fyndmaterial. Här finner författaren en påtaglig likhet med fynden från 1940-talets undersökning av Sværdborg I. I en efterföljande utvärdering fastställs avgränsningar för den tudelning av den yngre Maglemosekulturen som

redan i det inledande kapitlet uppskisserats. De två perioderna vilka benämnes yM 1 och yM 2 definieras utifrån vissa redskapsformer. I detta sammanhang skulle man önska att den klara uppställning av periodskiljande redskapsformer som finns i ett kort sammanfattande kapitel hade tillfogats beskrivningen av de två perioderna för att på så sätt underlätta för läsaren att till fullo kunna följa resonemangen. Bille Henriksen finner ett flertal redskapsformer som är gemensamma för de två perioderna. Karaktäristiskt för yM 1 är däremot förekomsten av runda skivskrapor och korta avlänga skrapor, retuscheerade spånfragment och triangelmikroliter av variant B dvs. en bred variant. Koniska mikrosånblock dominerar över handtagskärnor. Den senare formen är däremot ett karaktäristiskt element i yM 2 tillsammans med spån försedda med änd- eller ryggretusch, smala triangelmikroliter av variant C, kärnyxor med triangulärt tvärsnitt och trindyxor. Runda skivskrapor, avlänga skrapor samt retucherade spånfragment saknas helt i yM 2.

Vid en genomgång av föremålsgrupperna i relation till den uppställda uppdelningen av yngre Maglemosekultur finner Bille Henriksen att undersökningsytan B rymmer ett flertal element karaktäristiska för yM 1 medan undersökningsfälten A och C har ett fyndmaterial som med få undantag kan föras till yM 2.

Av speciellt intresse för recensenten är Bille Henriksens behandling av det centralskånska Agerödsmaterialet. Detta material företer ett flertal likheter med det själländska men det föreligger också vissa avvikande drag som av Bille Henriksen avfärdas med påstående om att samtliga lager i Ageröd I rymmer konglomerat av bosättningar från skilda tider. En mera detaljerad granskning av föremålsformerna i Ageröd I som av recensenten har företagits ger till resultat att även om man tolkar materialet som sammanblandat så överensstämmer det likväl på flera punkter inte med den själländska Maglemosekulturens redskapsammansättning. Av detta drar recensenten den slutsatsen att den korologiska aspekten måste ges en lika stor betydelse i tolkningen som den kronologiska. Formskillnader behöver alltså inte bara utvärderas som en skillnad i tid utan kan också vara betingat av avstånd mellan jämförelsematerialet.

Som en värdefull del i det kooperativa studiet tar Bille Henriksen upp ett resonemang angående förhållandet mellan den yngre Maglemosekulturen och Kongemosekulturen vilken i redskapsinventariet främst karaktäriseras av den snedeggande pilspetsen. Flera påståenden som under ett par årtionden accepterats som betydelsefulla skillnader mellan Maglemose- och Kongemosekulturen avfärdas av Bille Henriksen som dåligt anknutna till det faktiska materialet. Hon pekar istället på att det mellan yM 2 och Kongemosekultur föreligger ett flertal paralleller, dels i det faktiska fyndmaterialet såsom handtagskärnor, spån med änd- och ryggretusch, kärnyxor med triangulärt tvärsnitt och trindyxor men också i boplatslägena med bosättning såväl i inlandet som i kustregionen. Jämförelsen utmynnar i påståendet att det föreligger större likhet mellan yM 2 och Kongemosekulturen än mellan yM 1 och yM 2.

Vad avser dateringen för de tre faserna så föreligger C

14-dateringar från boplatsen Ulkestrup II, tillhörig yM 1 samt från epomymboplatsen Kongemosen. Den förra dateras till intervallet 6220–6080 f Kr, den senare till 5610–5330 f Kr. Ett ytterligare supplement i tidsfixeringen utgöres av de pollenanalytiska undersökningarna. Bille Henriksen laborerar här med tre olika pollenzonssystem, Jessens, Nilssons och Jørgensens varav den senares användes flitigast. Att korrelera närliggande boplatser där man vid pollenanalysen använt ett och samma zoneringsystem är ett fullt acceptabelt tillvägagångssätt, men man kan ställa sig mera frågande till jämförelser mellan olika zonssystem. Vi vet ännu inte tillräckligt mycket om hur korrelationen mellan olika zonssystem egentligen bör utföras. En möjlighet är att studera C 14 värden för zongränsarna i de olika systemen. Därvid erhålles vissa fixpunkter för en korrelation mellan Jessens och Nilssons system, men hur dessa skall relateras till Jørgensens system är däremot fortfarande ej tillräckligt utrett. Att därför påpeka att exempelvis Nilssons pollenzon BO 2 bör ligga före mellersta delen av Jørgensens zon VI är vanskligt i brist på faktiska hållpunkter för en jämförelse.

Resonemanget rörande yngre Maglemosekultur och Kongemosekultur utmynnar i en tabell där yM 1 är äldre än yM 2 medan yM 2 och Kongemosekulturen däremot skulle ha existerat samtidigt. Vid utvärderingen av denna modell ställs läsaren inför flera obesvarade frågor. Skall yM 2 och Kongemosekulturen bedömas som spåren efter en gemensam kulturyttring och i så fall vad innebär skillnaden mellan föremålsinventarierna eller skall de ses som två klart åtskilda komplex som existerat samtidigt? Dessa och ett flertal andra frågor som berör ekonomi, bosättningsmönster och sociala system och som är intimt knutna till utvärderingen av den redovisade modellen upptas mycket kortfattat eller inte alls till diskussion. Än mer förvirrad blir läsaren vid genomgången av Ingrid Sørensens kvartärbiologiska undersökningar. Här redovisas en pollenanalyserad lagerföljd inom Sværdborg I kompletterad med ett flertal pollenanalyserade prover vilka har tagits på ben funna inom boplatsen. Utifrån dessa pollenanalyser placeras Sørensen liksom Bille Henriksen Sværdborg I inom Jørgensens pollenzon VI men med utgångspunkt från C 14-dateringar menar Sørensen att boplatsen bör dateras till ungefär 6000 f Kr. Detta är ett resultat som markant skiljer sig från Henriksens utvärdering, där samma fyndplats till stora delar skulle ha varit utnyttjad under yM 2 och därmed dateras till intervallet 5610–5330 f Kr. Läsaren ställs inför två skilda dateringar av samma företeelse och man kan därför fråga sig vilken datering som är den mest tillförlitliga. Här kan nämnas att det från skånkt område föreligger ett flertal C 14-dateringar av lager avsatta under yngre Maglemosekultur och att dessa dateringar visar värden omkring 6000 f Kr dvs i korrelation med Sørensens utvärdering.

Sammanfattningsvis ger Bille Henriksen en ingående och idérik framställning av fynden från Sværdborg men det avslutande kapitlet ställer läsaren inför ett flertal frågor rörande relationen mellan Maglemose och Kongemosekulturen där man förgäves söker efter svar eller al-

ternativa förklaringar. Det är bara att hoppas att Bille Henriksen framöver återkommer till detta för den mesolitiska forskningen så centrala problemkomplex och därvid kan utveckla den i arbetet uppskisserade modellen.

Lars Larsson

Holger Hede: Danmarks og Norges mønter 1541–1814–1977. 3. rev. udg. København, Den kgl. Mønt- og medaillesamlings Venner, 1978. XLV, 226 s. ill. Kr. 295.00.

Omkring århundredskiftet begyndte direktør, cand. polyt. H. H. Schou at samle et omfattende materiale til et senere kendt og benyttet værk: *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448–1814 og danske mønter 1815–1923.*

Værket blev færdigt i 1926, og det blev hurtigt anvendt som håndbog for samlere. I dag er det næsten ikke til at opdrive i handelen.

Allerede mens Schou var i gang med at udarbejde sit storværk, gjorde en ung jurastuderende Holger Hede sig bemærket som ivrig møntsamlere, men hans interesse indskrænkede sig ikke kun til at samle på mønter og medaljer, han læste også meget og forskede og begyndte i 1927 at skrive artikler til Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad.

Det skulle blive overrettsagfører Hede, der kom til at videreføre Schous værk, og efter mange års arbejde med gentagne omredigeringer og omskrivninger, forelå da værket i 1964. Som udgiver stod Dansk Numismatisk Forening.

Værket er delt i to store afsnit: En mønthistorisk oversigt og en møntfortegnelse. Hede begynder med 1541, det år Christian 3 udstedte møntanordningen af 20. september 1541, som danner grænsen i dansk mønthistorie mellem middelalder og nyere tid. Beskrivelsen af de danske mønter er i 3. udg. ført frem til 1977. I Hedes værk er mønterne indordnet under møntstederne og inden for disse efter møntfod – møntmestre og stempelskærere. Variationer inden for samme år er dog udeladt. Det samme gælder afslag af kendte guld- og sølv mønter, især fra Frederik 4 og Christian 7. Det er forfatterens fortjeneste, at han har tidsbestemt en række mønter uden årstalsangivelse (heraf flere breddalere og hvide (sølvmønt) og flere guldmønter fra Christian 5's tid.

I modsætning til Schou medtager han ikke Trankebar mønter, idet forfatteren henviser til Schous og Funck-Rasmussens arbejder, som også bruges den dag i dag. For Islands vedkommende er der optaget mønter, der er præget frem til 1944, da øen erklærede sig for selvstændig republik.

Hede har i høj grad taget hensyn til den nyeste forskning, og han omtaler derfor også mønter, der var ukendte for Schou. De, der ønsker at læse mere udførligt om disse mønter, henvises til Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad eller Nordisk Numismatisk Årsbog.

Man kan være uenig med Hede i hans raritetsbetegnelser, idet ældre mønter i hans sjældenhedsbetegnelser er sat efter et bestemt system. Det er problematisk at raritetsbestemme ældre mønter, og dette gælder især vari-

anter, som Hede ikke har gjort så meget ud af i 1. udgaven.

Med hensyn til værkets 2. del, som rummer en mønthis-torisk oversigt og en lang række noter, må man gøre opmærksom på, at forfatteren har fået mange værdifulde oplysninger med især i 3. udgaven. Mange af oplysningerne bygger på gennemlæsning af Wilckes og Galsters værker og afhandlinger, trykt i Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad og Nordisk Numismatisk Årsbok. Hede har ikke kun sammenskrevet dette stof, men han har også tilføjet nye numismatiske forskningsresultater.

Værket kan i numismatisk henseende karakteriseres som en erstatning for general *Carl Thorvald Jørgensens* bog: *Beskrivelse over danske mønter 1448-1888*. København 1888 og Hede viderefører de fine danske numismatiske traditioner, som går tilbage til 1680'erne, da Christian 5 overdrog professor Holger Jacobæus at udarbejde en katalog over skattene i Frederik 3's kunstkammer.

Hedes værk ligger mere på linie med Schous, og værket er i sin nuværende 3. udvidede udgave ajourført, idet forfatteren har tilføjet oplysninger og rettet fejl, som han senere er blevet gjort opmærksom på.

»Danmarks og Norges mønter« vil ikke blot interessere samlere, men også historikere og økonomer i generationer, og det er en bog, som vil blive brugt og atter brugt.

Billedmaterialet er af fin kvalitet og består udelukkende af fotografiske gengivelser af de enkelte mønter. Overretssagfører Hede blev sidste år tildelt en medalje af Dansk Numismatisk Forening for sin fremragende indsats inden for nordisk og ikke mindst dansk numismatik.

Til nærværende arbejde kan knyttes følgende kommentarer, som er udarbejdet af Jørgen Sømod¹: »Der er ikke forsøgt at ændre opfattelsen af, hvad der må betragtes som mønt eller ikke. Således bliver heller ikke møntnavne diskuteret. Kun undtagelsesvis er mønter, som kun kendes fra litteraturen før Schous banebrydende arbejde, medtaget. Raritetsangivelserne RR og R er kun i enkelte tilfælde taget op til revision.«

Hjejl Resen Steenstrup

Helle Linde: Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750 med særlig hensyntagen til forholdene i Helsingør, Roskilde, Næstved og Holbæk. Administrationshistoriske studier II. Universitetsforlaget i Aarhus, 1978, 132 s., kr. 59.

Bortset fra P. Munch: *Købstadstyrelsen i Danmark 1619-1848 I-II*, 1900 findes der ingen samlet behandling af købstadstyret i Danmark i midten af det 18. årh. Det er således et ret uopdyrket felt, der tages op i det andet delprojekt i serien af Administrationshistoriske studier, Helle Lindes bog om købstadstyret på Sjælland omkring 1750.

Helle Linde har sat sig som mål med sin undersøgelse at give et indtryk af »i hvilket omfang der fandtes et lokalt selvstyre i købstæderne, d.v.s. hvorledes beslutninger vedrørende et afgrænset lokalt område som en købstad blev truffet, og hvilken indflydelse lokale embedsmænd og den lokale befolkning havde på disse beslutninger« (s. 5). Undersøgelsen består af en indledning med redegørelse for problemstilling, afgrænsning, forskningssituation og kildemateriale, af et baggrundskapitel, hvor der redegøres for rekruttering til købstadstyrets embeder og for embedsmændenes indtægter, anseelse og levestandard, af tre hovedkapitler, hvori problemstillingen søges belyst ved en gennemgang af købstadstyrets rolle i forvaltningen af følgende tre typer opgaver: opgaver, magistraten varetog som statsmagtens repræsentant, købstadens materielle og økonomiske anliggender og offentlige stiftelser, og af et afrundende kapitel.

Anvendelsen af bogen lettes ved, at den er udstyret med person- og stednavneregister samt sagregister. Der er særlig grund til at fremhæve sagregisteret, der kan give en indgang til de generelle redegørelser for lovgivning m.m., der findes som indledning til præsentationen af selve undersøgelsesresultaterne vedr. et bestemt aspekt af købstadstyret. Bogen kan således også bruges som håndbog. Undertiden er sagregisteret dog lidt for stikordspræget, f.eks. kunne et opslagsord som valg godt være præciseret nærmere.

Der er i bogen gjort omhyggeligt rede for de afgrænsninger, der er sat for undersøgelsen; afgrænsningerne er ikke alene sagligt bestemt, men også materialebestemt og bestemt af den tid, der har været til rådighed for undersøgelsen. Valget af undersøgelsestidspunkt, perioden omkring 1750, er dog ikke begrundet nærmere, men er formodentlig ikke uden sammenhæng med, at der er bevaret en folketælling for de sjællandske købstæder i 1753, hvis oplysninger om husejere, tjenestefolk m.m. Helle Linde kan anvende ved identifikationen af købstadstyrets mænd. Det kan nok diskuteres, hvor repræsentativ den valgte undersøgelsesperiode er, navnlig for den efterfølgende periode, da den, som Helle Linde selv nævner s. 103, ligger i slutningen af en epoke i købstadstyret; magistratskollegierne var gradvis ved at forsvinde til fordel for embedsmænd, der var såvel byfogder som borgmestre, og i slutningen af det 18. årh. indførtes borgervalgte eligerede borgere i alle købstæder.

Ligeledes ud fra et repræsentativitetssynspunkt kan valget af de fire købstæder, Roskilde, Helsingør, Næstved og Holbæk, som undersøgelsesobjekter nok diskuteres. At »Kun købstæder, der i den gennemgåede periodes begyndelse i 1740erne havde en magistrat, d.v.s. en borgmester, der ikke tillige var byfoged, og en eller flere rådmænd, er valgt som undersøgelsesobjekter for med sikkerhed at kunne adskille byfogdens administrative funktioner fra de egentlige kommunale funktioner, der i århundredets slutning alene bliver bystyrets opgaver« (s. 5), er vel næppe helt rimeligt i betragtning af, at ud-

1. Jørgen Sømod: Rettelse og tilføjelser til: Holger Hede, *Danmarks og Norges mønter 1541-1814-1977*. København, Jørgen Sømod, 1978. 11 s. ill. 10 kr.

viklingen fra magistratskollegium til borgmester- og byfogedfunktion forenet i samme person allerede var godt i gang omkring 1750 (jfr. Anne Riising: Dansk lokaladministration i 1700-tallet. Från medeltid till välfärdssamhälle, Nordiska historikermötet i Uppsala 1974, Stockholm 1974, s. 191 og 211-18). Der kunne også ønskes en større geografisk spredning. Det ret snævre undersøgelsesobjekt medfører, at der ikke kan sluttes generelt ud fra undersøgelsesresultaterne (jfr. s. 8 og 100-101).

Det helt grundlæggende kildemateriale for undersøgelsen har været de lokale arkiver i Landsarkivet for Sjælland m.m., såsom stiftamtets arkiv, byfogedarkiver, rådstuearkiver, forskellige lavsarkiver og stiftsovrighedens arkiv. Der kunne ønskes en gennemgang af dette grundlæggende kildemateriale; læseren får ikke noget samlet indtryk af kildematerialet, ved at »hovedparten af det benyttede materiale i de lokale arkiver [bliver] behandlet i forbindelse med redegørelsen for de administrative forhold« (s. 9). Et forhold, der særlig bør bemærkes ved benyttelse af dette materiale som kilde til købstadstyret, er, at en del af den kontakt, der er foregået, har været rent mundtlig og ikke er bevaret for eftertiden (jfr. s. 9 og s. 52). Helle Linde har inddraget to væsentlige og interessante kildegrupper i sin undersøgelse, den allerede omtalte folketælling for de sjællandske købstæder for 1753 og indberetninger i anledning af arbejdet med Danske Lovs revision, som findes i Danske Kancellis arkiv.

M.h.t. centraladministrationens arkiver har Helle Linde i vidt omfang kunnet støtte sig på Munch. Der henvises i litteraturlisten til nogle byhistorier; men ud over byhistorierne for de undersøgte byer er de tilsyneladende ikke brugt i undersøgelsen. Spørgsmålet er, om der fra det trykte byhistoriske materiale, både i form af monografier og artikler i lokalhistoriske årbøger, vil kunne hentes supplerende materiale til undersøgelsen, således at forholdene i de fire undersøgte byer kunne sammenholdes med forholdene i andre byer.

Fremstillingen er som helhed præget af Helle Lindes sikre kildebehandling og gode fremstillingsevne; kun i et enkelt kapitel svigter denne noget, her tænkes på kapitlet om administrationen af de offentlige stiftelser, navnlig afsnittet om administrationen af skolerne. En forklaring på, at kapitlet undertiden er temmelig uoverskueligt, skal nok søges i, at der på dette område mere end noget andet var lokale forskelle – ikke uden sammenhæng med, at her skulle også private legatstifters fundatsbestemmelser tilgodeses. Undertiden gør bogens opbygning, hvor alle de aspekter af købstadstyret, der tages op, behandles for by, det vanskeligt at bevare overblikket. Dette afhjælpes noget af bogens konklusioner, der for det meste – som rimeligt er – undgår at generalisere for meget ud fra forholdene i de fire byer.

Bogen er meget beskrivende, og formodninger om årsagssammenhænge findes næsten ikke. Anmelderen savner således nogle flere betragtninger over mulige motiver bag aktørernes stillingtagen i bestemte sager. Et af de få steder, hvor noget sådant berøres, er s. 71, hvor de velhavende købmænds ringe interesse for lokaladministrative anliggender forklares med, at de beslutninger, der vedrørte deres erhverv, især blev truffet centralt. Det bør i denne forbindelse fremhæves, at det lykkes for Helle Lin-

de at korrigere den udbredte opfattelse, at købmændene havde en meget stor indflydelse i købstadstyret. Købmændene var ganske vist nok relativt stærkere repræsenteret i købstadstyret end noget andet erhverv; men de dominerede hverken i kraft af antal eller indflydelse, og de velhavende købmænd deltog meget sjældent.

I det følgende skal blot knyttes nogle bemærkninger til enkelte afsnit eller punkter i bogen. Det skal dog fremhæves, at der kun er tale om en detailkritik, der på ingen måde rækker ved det gennemgående positive indtryk, man får af bogen. I det udmærkede kapitel om magistrats sociale og økonomiske status forekommer det mærkeligt, at der ikke er gjort brug af de resultater, som Grethe Ilsøe er kommet frem til i den første undersøgelse i serien af Administrationshistoriske studier, Vejen til embede, 1978, hvor bl.a. rekrutteringen til magistratsmedlemmer omkring 1750 undersøges, og hvor spørgsmålet om embedssammenlægninger får en fyldig behandling. I gennemgangen af embedsmændenes baggrund savnes den redegørelse for magistratsmedlemmernes uddannelsesmæssige baggrund, som bebudes på s. 5, i hvert fald hvad den formelle uddannelsesmæssige baggrund angår; hvor mange var jurister?

I kapitlet om magistratens opgaver som statsmagtens repræsentant er der i afsnittet om de fiskale opgaver (s. 32-37) en vis proportionsforvrængning. Efter en meget fyldig gennemgang af hele statskatteudskrivningen konkluderer Helle Linde s. 37, at magistratens opgaver i så henseende var sporadiske; men at den dog havde mulighed for ved udarbejdelse af mandtal over de skattepligtige og ved stillingtagen til restancer at tage større eller mindre hensyn til den fattigere del af byens indbyggere, og af note 42 s. 109 fremgår det, at der var forskelle fra by til by i magistratens hensyntagen. Burde dette punkt, hvor magistratens havde en indflydelse, ikke være behandlet nærmere?

I kapitlet om administrationen af de offentlige stiftelser, der bygger på regnskaberne i de forskellige arkivfunds, savnes en gennemgang af stiftelsernes indtægtskilder og kapitalbeholdning; især er det beklageligt, at der på grund af manglende tid ikke er gjort noget ved stiftelsernes jordegods, når dette sammen med byens egne jorder som påpeget i note 55 s. 117 nok har haft stor betydning for købstædernes økonomi. Det fremgår af dette kapitel, at der foregik en ret betydelig udlånsvirksomhed fra de offentlige kapitaler. Vi stifter her bekendtskab med et kreditmarked på lokalt plan med låntagere blandt stiftamtmand, byembedsmænd og -funktionærer og det lokale borgerskab, ja selv Chr. VI er at finde som låntager. Tilbagebetalingen af de kongelige lån havde den uheldige følge, at magistraterne havde svært ved at skaffe lånere og måtte sætte renten ned eller slække på kravene om sikkerhed. Forfatteren har her fremdraget et interessant emne, der fortjener videre behandling, selv om anmelderen stiller sig tvivlende over for formodningen i note 68 s. 117 om, at et af formålene med Hofmans foundationer, der begyndte at udkomme i 1755, var at skabe kontakt mellem låntagere og långivere.

Langt vigtigere end de enkelte punkter, der er trukket frem her, er de konklusioner, der kan drages af Helle Lindes undersøgelse – mere eller mindre generelle konk-

lusioner, for et meget vigtigt resultat af undersøgelsen er netop påvisningen af de store lokale forskelle. Vedrørende centralmagts rolle i købstadstyret drages den konklusion, at tendensen i Danske Kancellis optræden gik i retning af at trække afgørelserne i konkrete sager bort fra kongen og kancelliet selv og lægge dem ud til centralmagtens repræsentant, stiftamtmanden, og i tilfælde af stridigheder evt. til en domstol. Forfatteren mener, at stiftamtmandens indsats var afgørende for, at et kollegialsystem blev dominerende på lokalt plan frem for et embedsmandsstyre, og at borgernes medvirken i købstadstyret blev opretholdt; dette sidste sikredes undertiden ved indførelse af eligerede borgere. Stiftamtmanden kunne også selv af og til bøje af, hvis der lokalt blev truffet andre beslutninger end dem, han havde foreslået. Alt dette medvirkede sammen med den ufuldkomne lovgivning og byernes dispositionsret over egne midler til, at de lokale instanser kunne træffe ret vidtgående afgørelser på egen hånd. Hensigten bag stiftamtmandens og kancelliets optræden var ifølge forfatteren at effektivisere og professionalisere lokalforvaltningen; der kan ikke spores nogen forestilling om demokrati i forvaltningen på denne tid.

En række aspekter ved købstadstyret, som der også er belæg for i bogen, fremhæver Helle Linde derimod ikke. Således kan stiftamtmandens optræden også ses som bestemt af et ønske om at passivisere lokalbefolkningen. Når han indførte eligerede borgere i en række byer efter 1751, var det vel at mærke kun i byer, hvor der var problemer (s. 66), og han forsøgte tilsyneladende overhovedet ikke efter 1756 at genetablere ordningen i de byer, hvor den i mellemtiden var ophørt (s. 69). På s. 99 får forfatteren sin egen påstand om, at det i høj grad beroede på stiftamtmandens indsats, at borgernes medvirken i købstadstyret blev opretholdt, afsvækket ved bemærkningen om, at »på den anden side gjorde stiftamtmandene ikke noget forsøg på systematisk at sikre sig, at den borgerlige medvirken blev praktiseret overalt«. Stiftamtmandens ønske om at decentralisere beslutningerne gik tilsyneladende heller ikke længere end til rutinesager; fra en by som Helsingør fik stiftamtmanden således forelagt næsten alle sager, som ikke var ren rutine (s. 53). Det var desuden så som så med den borgerlige indflydelse på styret; ofte accepteredes den kun, så længe den ikke kolliderede med magistratens interesser, hvilket bl.a. fremgår af bemærkningerne på s. 62 om, at magistraten, hvis den ikke kunne acceptere takserborgernes ligning, kunne gennemtvinge, at borgerne valgte et nyt hold takserborgere.

Vi er nu blevet præsenteret for to af de ni delprojekter, som serien af Administrationshistoriske studier, der skal dække perioden 1660–1868, vil komme til at bestå af. Karakteristisk for begge projekter er, at de dækker meget korte tidsrum og begge perioden omkring 1750. Det sidste vil forhåbentlig blive opvejet med de følgende projekter, således at hele tidsrummet 1660–1868 bliver repræsenteret; men man kan nok allerede nu stille sig tvivlende over for, om delprojekterne læst i sammenhæng vil »give et indtryk af den danske lokaladministrations udvikling i perioden 1660–ca. 1868« (Harald Jørgensen i forordet til Helle Lindes bog), dertil er projekterne nok anlagt for

snævert. For at projekterne har kunnet gennemføres på den dertil afsatte tid, har de – ikke kun tidsmæssigt – snævre afgrænsninger imidlertid været nødvendige. Det ville uden disse ikke have været muligt for forfatterne at gennemarbejde de store mængder af trykt materiale, der kræves for at trænge til bunds bare i enkelte aspekter af lokaladministrationen.

Når dette er sagt, skal det dog også siges, at Helle Linde med sin undersøgelse har givet såvel lokalhistorikere som righistorikere et virkelig værdifuldt hjælpemiddel; især har historikere, der arbejder med de fire til bunds undersøgte byer grund til at være taknemmelige. Undersøgelsen har formået at nuancere og udbyde Munchs konklusioner, og vi kan kun håbe, at Helle Linde har lyst og får lejlighed til at arbejde videre med dette projekt, således at forholdene i flere byer kan undersøges og mere generelle konklusioner drages.

Jette Kjørulff Tuxen

Flemming Jerk: Gamle danske præstegårde. 304 s. Ill. Forum, 1978, 157,95 kr.

Gamle danske præstegårde er stråtage og velplejet bindingsværk, men det er, og navnlig var, også uendelig meget andet. Hvor mangfoldig præstegårdskulturen var åndeligt som materielt giver Flemming Jerk en engageret fremstilling af i denne bog. I tekst og billeder skildres 78 af de endnu bevarede gamle præstegårde, og alene billederne taler for, at der bør værnes om dette stykke typiske og dog specielle bygningskultur. De smukke sort/hvid fotografier er alle optaget af forfatteren, og det er gjort med fin sans for lysvirkninger og komposition.

Vakt af fotografierne og bogens gedigne fremtræden følger man uvægerligt Flemming Jerks opfordring til ikke kun at kigge billeder, men også fordybe sig i teksten (forordet). Målet er at sætte et minde over præsterne som kulturbærere og dermed det liv, som udfoldede sig i og omkring de gamle præstegårde. Skønt der eksisterer en ret omfattende litteratur om præsterne, mener Flemming Jerk ikke at præstegårdene er blevet set tilstrækkeligt i samfundssammenhæng. Indledningen og tekstafsnittet om »kirkeliv og præstegårdsliv« er sammen med billederne og omtalerne af de enkelte gårde et forfriskende bidrag til løsning af opgaven.

I indledningen oprides i korte træk udviklingen fra en tid, hvor præsten foruden at være kirkens tjener også ubetinget var det politiske systems tjener. Siden kom vækkelser og brydninger, og det var ikke mere et dogme, at det, præsten sagde og gjorde, var den evige sandhed. Præsternes økonomiske grundlag ændredes med tiendeafløsningen, og præstegårdsjordenes udstykning betød ophør for gerningen som praktisk landmand. I et 40 sider stort afsnit om kirkeliv og præstegårdsliv uddybes aspekterne fra indledningen, og man kommer tæt ind på præstefolkets livsvilkår til forskellig tid. Først efter reformationen 1536 blev der tale om legalt familieliv i præstegårdene (cølibatets ophævelse), og først fra den tid var det normen, at der hørte en lokal bolig til embederne. Livet i præstegården var naturligvis influeret af kirkelivets regler, men måske nok så meget præget af et yderst

verdsligt anliggende, nemlig præsternes økonomiske situation. Ikke alle kald var lige velaflagte, og ikke alle forvaltede pundene lige godt. Afgørende var også præsternes herkomst og forsørgerpligten over for enker, koner og børn. De to første grupper forenedes nu ofte, idet »konserveringssystemet« indebar, at de unge præster normalt overtog formandens enke. Muligvis til gavn for økonomien, men næppe altid for meget andet!

Økonomien har helt åbenlyst været bestemmende for hvor godt der blev bygget, hvilket bl.a. ses af at der i Sjællands og Lolland-Falsters stifter er bevaret flest af de gamle bygninger. Navnlig visse falsterske embeder skal have haft en særdeles god bonitet, som spores i både bygninger og præstefamiliernes livsstil.

Det økonomiske spillede også ind på det indre liv i præstegårdene. Guldalderens skønånder flokkedes ikke om de fattigste præstegårde, og digtere og videnskabsmænd iblandt præsterne sad som hovedregel ikke i de usleste kår. Steen Steensen Blicher i Spentrup, Nørre Hald herred er muligvis undtagelsen, der bekræfter reglen!

Under læsningen af det store essaylignende afsnit savnes en uddybning af de væsentlige temaer, som slås an, og der savnes overblik. Den første anke kunne afværges ved et noteapparat. Der bringes til gavn og glæde for læseren mange gode og malende citater, men med mindre man går ind i en absolut nærlæsning den bibliografiske efterskrift bagi bogen, er det meget svært at se, hvorfra citaterne kan stamme. På den måde kunne man ellers være kommet længere ned i de interessante delemler. Der ligger utvivlsomt et grundigt litteraturstudium bag det stilistisk meget velformede afsnit, så det er ærgerligt, at den (forlagsbestemte?) populære form hindrer læseren i at drage den fulde nytte af forfatterens flid. Bedre overblik var opnået med nogle underafsnit, og det behøvede ikke at have berøvet fremstillingen det underholdende og fornøjelige.

Mindre end 10 procent af de danske præstegårde har bygninger, der rækker længere tilbage end midten af forrige århundrede. Ildebrandene har været en alt for velkendt svøbe for både mennesker, bygninger og inventar (herunder kirkebøgerne), men næstefter ilden har en generation af emsige præstegårdsarkitekter og handlekraftige menighedsråd udrettet størst skade på bygningerne. Især arkitekterne har Jerk ikke noget godt øje til.

Bogens hoveddel omhandler de idylliske rester, som heldigvis i en del tilfælde stadig udgør utroligt smukke helheder med de omgivende haver og marker. Gennemgangen af præstegårdene er ordnet stiftvis, begyndende i øst med Helsingør og Roskilde stifter. Nogle af gårdene er der ofret flere billeder og tekstsider på, mens andre kun får et billede og en enkelt side tekst. De tillægges øjensynligt forskellig værdi, men ud fra hvilke kriterier står ikke altid helt klart. På lignende vis får læseren heller ingen forklaring på, hvorfor der fra Roskilde og Århus stifter er optaget langt flere gårde end fra de øvrige egne i landet. Vel byggedes der bedst i de frugtbare østlige egne, men det er næppe hele forklaringen på den noget skæve repræsentation. At der her ligger særlig kønne og berømte præstegårde havde i et æstetiserende værk været en plausibel forklaring.

Overleveringerne fra de enkelte præstegårde må nødvendigvis være af forskellig art og troværdighed, og bl.a. p.g.a. de mange ildebrande er det arkivaliske materiale om de gejstliges boliger spredt bevaret. Det kan være en grund til at Flemming Jerk heller ikke i forbindelse med de enkelte gårde synes at have opereret med nogen bestemt disposition. Naturligvis må personen Grundtvig dominere, når talen er om Udby præstegård i Bårse herred, mere end bygnings- og egns historie. I andre tilfælde kan det imidlertid virke ret tilfældigt, hvilken type tekst det hosstående fotografi er understøttet med.

Anmelderens indvendinger m.h.t. form og overskuelighed i bogens tekstafsnit opvejes dog i nogen grad af de mange andre kvaliteter: et titalende lay-out, en perlerad af meget »danske« billeder, et kort over gårdenes beliggenhed og endelig et fortrinligt personnavneregister.

Margit Mogensen

Margretha Balle-Petersen: Guds folk i Danmark. Nogle synspunkter på studiet af religiøse grupper. Folk & Kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab 1977. ss 78–126 ill. særtryk kan rekvireres fra Etnologisk Forum ief. Brede Allé 69, Lyngby. Kr. 19,50.

De religiøse vækkelser i forrige århundrede har ofte været genstand for stor opmærksomhed. Her kan man blot pege på den store undersøgelse af vækkelsernes frembrud i det forrige århundrede som P. G. Lindhardt og Hal Koch satte i gang under Institutet for dansk kirkehistorie. Men med rette peges der i den foreliggende undersøgelse på, at de religiøse vækkelser har haft en betydning, der rækker langt udover en kirkehistorisk interesse, hvorfor der rejses en række spørgsmål som: Hvilke sociale konsekvenser fik det religiøse tilhørsforhold? I hvilken grad er religiøse normer afgørende for personlighedsudvikling, uddannelse, erhvervskarriere, valg af ægtefælle, børneopdragelse, kontaktnet, økonomisk aktivitet, omgangsformer og fritidsliv? Det er med stor interesse, at man giver sig i lag med undersøgelsen. Og det er spændende læsning, omend forfatteren ofte bevæger sig på tynd is i sine vurderinger.

En religiøs vækkelse betegnes som en kulturel revolution, der fik afgørende betydning både for landsbysamfundet og den enkelte. For landsbysamfundet fordi den kulturelle enhed blev brudt og kom til at bestå af hvert fald to grupper »de hellige« og »verdens børn«. For den enkelte fordi tilslutningen til en religiøs gruppe betød et brud med tidligere normer, hvilket igen kunne medføre sociale og økonomiske omkostninger. Talrige eksempler viser, hvordan de åndelige vakte blev udsat for sanktioner, men derudover for man et indtryk af, at også de vakte selv blev udsat for store personlige konflikter, når de skulle opretholde den nyvundne status som hellig. En biindtægt som spillemandsvirksomhed var f.eks. ikke længere akceptabel. Relationer mellem familiemedlem-

mer, naboer og venner blev kappet over. Ej heller var søndagsarbejde forenelig med det at være indenfor den helliges kreds. Man kunne her spørge, rakte forbuddet mod søndagsarbejde også til tjenestefolkene?

I de følgende afsnit gennemgås hvordan sanktionerne mod de vakte kunne ramme forskelligt efter hvilken social position, den vakte havde. Husmænd, landhåndværkere og fiskere kunne således blive alvorlig ramt økonomisk, når de erhvervsmæssige normer ændredes. Hvorimod udstødelsen af gildes- og bylav betød en social deklassering for gårdmændene. En betydelig del af de vakte bestod af unge mennesker, og for dem kunne det betyde, at de måtte opgive slægtsgården og et økonomisk velfunderet ægteskab. Der var således en række ulemper forbunden med at tilslutte sig »de vantes samfund«. Når så mange overvandt disse vanskeligheder, må det betyde, at de vakte indenfor deres egen gruppe fik erstatning for den kontakt og det samarbejde, som de tidligere havde haft med verden udenfor. Dette uddybes i det følgende. Efter midten af 1800tallet spaltedes den gudelige vækkelse. Indre Mission og Grundtvigianerne blev de 2 hovedretninger, der slog igennem. Begge retninger udviklede deres eget organisatoriske system med hver sit mødelokale, missions- og forsamlingshuset. Få kom i begge huse, hvis nogen? Spændende er det at se, hvordan Indre Mission udover missionshuset dannede organisationer der angik hverdagslivet såsom fiskerlav, brugsforeninger, friskoler, søndagshvilende mejerier og forsikringskasser. Grundtvigianernes aktiviteter i politiske, økonomiske, landbrugsmæssige og folkelige foreninger turde være mere velkendt. De to religiøse delkulturers særpræg understreges yderligere ved, at forfatteren viser det forskellige sprog og navngivningsmønstre, der var karakteristisk for de to grupper. Derimod underbygges påstanden om grundtvigianernes særegne »signaler« i klædedragten ikke. Det hævdes side 105, at sølvpielen (et kvindesmykke) var meget brugt i højskolekredse. Hvilke højskolekredse? Undertegnede har gennemgået en stor brevveksling mellem højskolepiger uden nogensinde at træffe på det. Derimod skal her nævnes et vidnesbyrd om mændenes Grundtvigianerhatte. Den navnkundige højskolemand Morten Pontoppidan skrev i 1875 til Julie Marstrand, at han med sine venner havde drøftet planer om at begynde en højskole. . . . vi udmalede os en forhal, behængt med grundtvigske bulehatte. Men så kom vi i tanke om, at der er noget, der hedder driftkapital.«

Men hvilken social baggrund havde de »bulehatteklædte« grundtvigianere og de mere nøjsomme missionsfolk? Her fremlægger forfatteren tal for den sociale rekruttering til Morsø og Ubberup valgmenighed fra begyndelsen af 1870erne. I Morsø valgmenighed udgjorde husmændenes andel 40 pct., gårdmændenes 19 pct., i Ubberup var de tilsvarende erhvervsgruppers andel 21 pct. mod 26 pct. Dette viser tydeligt at stereotyper som at henføre grundtvigianerne til gårdmænd ikke holder. Ligeledes viser undersøgelsen at missionsfolkene ikke som så ofte hævdede bestod af småkårsfolk. Dette betyder, at gårdmænd og husmænd har mødtes på tværs af sociale skel i en periode, der ellers er kendetegnet ved stærke standsbetonede modsætninger. Denne kendsgerning til trods hævder forfatteren, at det ville være naivt at tro, at

det religiøse fællesskab udvaskede klasseforskellene i landbosamfundet. (s. 115). Denne markante påstand videreføres derimod ikke i afsnittet angående husbond/tyendeforholdet indenfor de grundtvigske gårdmandsbrug. Tværtimod viser denne redegørelse et harmonisk »virksomt liv«, hvor alle mand af huse kørte afsted, når forsamlingshusets døre blev åbnet. Det er forfatterens fortjeneste at have sat en pæl igennem hævdede påstande angående de religiøse retningers rekruttering. Og der er absolut behov for flere undersøgelser af dette forhold. Men det burde uddybes. Rekrutteringen til den grundtvigske kreds på Mors og Ubberup udviser en markant forskel, her må man spørge: hvad betyder dette for de berømte grundtvigske aktiviteter? Eller med andre ord, hvad skjuler der sig under »etiketten« grundtvigianer i de forskellige områder?

Der er med denne undersøgelse fremlagt et stort materiale og peget på mange centrale emner, der kan og bør virke som inspiration til fornyede undersøgelser.

Bodil K. Hansen

Landbrugsminister Henrik Hauchs erindringer. Udg. ved Tage Kaarsted af Jysk Selskab for Historie 1978. 162 s. ill. Kr. 35,40.

Efter at have trukket sig ud af det offentlige liv og i en alder af næsten 80 år, satte den forhenværende venstrepolitiker og præsident for Landbrugsrådet, Henrik Hauch, sig til at nedfælde sine erindringer, der offentliggjordes i ugebladet »Landet« 1955–56. Det er i sig selv bemærkelsesværdigt, at erindringerne overhovedet blev skrevet. Netop den generation af rigsdags- og organisationspolitikere har været meget blufærdige med hensyn til at efterlade sig skriftligt materiale. Således har hverken J. C. Christensen eller P. P. Pinstrup efterladt sig papirer overhovedet, mens der for Th. Madsen-Mygdals vedkommende er efterladt noget, der dog ikke står mål med hans samlede politiske virksomhed. For husmandspolitikernes vedkommende har Niels Frederiksen offentliggjort dele af sine erindringer i »Husmandshjemmet« 1951, inden sin død samme år. Det forekommer derfor velmotiveret, at prof. Kaarsted har taget initiativ til at viderebringe Hauchs erindringer i bogform og dermed bidrage til, at de bliver kendt i en større kreds end hidtil.

Erindringerne falder i 3 dele. Den første del er beretningen om barndommen i Sdr. Nissum, om uddannelsen ved skov- og klitvæsenet samt om den unge landbrugslærer, der allerede som 32-årig blev forstander for den nyoprettede Asmildkloster landbrugsskole (1908). Dette afsnit om Hauchs personlige udvikling finder anmelderen er det mest læseværdige. Hauch krydrer sin beskrivelse med mange anekdoter, der rammer noget væsentligt hos personen og i tiden. Rørende er f.eks. historien om det fattige hjem, der en gang om ugen hentede en pand mælk hos Hauchs forældre, men som efter andelsmejeriets fremkomst meddelte, at de ikke mere ville komme efter »damptræsket« centrifugemælk!

I omtalen af sin tid som organisationsmand, i ledelsen af Foreningen af jyske Landboforeninger, derpå i De

samvirkende danske Landboforeninger og endelig i Landbrugsrådet, hvor Hauch var ledende præsident fra 1933 til 1950, virker fremstillingen noget mere afdæmpet. Skildringen bærer her mange steder tydeligt præg af, at de er kommet på afstand, og adskillige afsnit er ligesom ikke tilstrækkeligt gennemarbejdet, hvad indsættelsen af gamle artikler og taler klart viser. Det er således ikke noget særligt interessant billede af den gamle Pinstrup vi får ved blot at læse hans tale ved planteavlsmødet i Aarhus 1922, skønt den er et skoleeksempel på renlivet liberalisme. Mere spændende ville det have været, at få noget at vide om forholdet mellem den gamle og den yngre organisationspolitik!

Er Hauch således ikke den store dyneløfter, lykkes det ham dog alligevel at få sagt noget væsentligt om forholdene i dansk landbrug. Et vidnesbyrd herom er sætningen fra hans formandstid i den jyske landboforening i 30'erne, hvor LS-bevægelsen skabte en del uro, hvori det hedder, at »bestyrelsen oprådte altid enigt og samlet over for de årlige delegeretforsamlinger, hvis alt overvejende flertal fulgte de linier og henstillinger, som bestyrelsen forelagde dem«. (s. 62). At der på bestyrelsesmøderne både i Aarhus og i København er foregået skarpe opgør mellem organisationerne nævner Hauch ikke direkte, men bemærkningen om, at han ikke burde have fortsat som præsident for Landbrugsrådet efter sin afgang som landboforeningsformand i 1947, hvor det blev »sværere at sidde for bordenden«, er talende i så henseende.

I 1918 blev Hauch indvalgt i Landstinget, hvor han som den eneste sad gennem hele perioden indtil 1953. Også her virker erindringerne noget spredte. Omtalen af den politiske udvikling er alt for overfladisk, og karakteristikkene af rigsdagskolleger virker ofte stereotype og præget af, at Hauch selv var nået til vejs ende. Bedst er skildringerne af konkrete episoder, f.eks. hvorledes Staunings autoritet fik afgørende indflydelse på den socialdemokratiske holdning til forsvarsordningen 1932, eller samtalerne med Edv. Brandes angående dennes artikler om »den ærlige krone« i dagbladet Politiken. Efter endt læsning sidder man med indtrykket af, at Hauch arbejdede bedst i det stille, under udvalgsforhandlingerne eller ved den fortrolige samtale på tomandshånd. At der stod respekt om Hauch ses af, at han blev inddraget i overvejelserne angående en afløser til statsministerposten i efteråret 1942 (telegramkrisen) samt at han trods sine høje alder (75 år) indtrådte som landbrugsminister i VK-regeringen 1950. Også dette kom Hauch til at fortryde. Påskeforliget 1951 kastede ham ud i en strid med sine egne, landbrugsorganisationerne, anført af Hans Pinstrup. Striden resulterede i Hauchs afgang i efter sommeren 1951. Det er derfor forståeligt, at slutningen af erindringerne rummer et skarpt modangreb på Hans Pinstrup. Set i en større sammenhæng er imidlertid Hauchs overvejelser vedrørende den parlamentariske situation for en mindretalsregering nok så interessante. Både som organisationsmand i 30'erne og siden hen stod Hauch helt på parlamentarisk grund. Ikke ved produktionsstandsninger og andre former for selvtaget, men ved forhandlinger med saglig argumentation for landbrugets problemer skulle kampen føres. Dette så meget mere som

erhvervet udgjorde en mindre og stadig vigende del af samfundet. Udviklingen både dengang og siden synes imidlertid at vise, at det for en heldig gennemførelse af den slags forlig er en afgørende forudsætning, at de kan accepteres af de faglig-økonomiske organisationer!

Torben Hansgaard

Th. Thaulow: Livgarden under besættelsen 1940-45.
Forlaget Sixtus. København 1978. 107 s., ill.
Heft. Kr. 76,40 inkl. moms.

Afdøde oberstløjtnant Th. Thaulow var en stor kender af Livgarden og dens historie, bl.a. fordi han selv var garder og historisk interesseret. I de første år efter 1945 indsamlede han materiale om regimentets historie under besættelsen, og i 1947 havde han udarbejdet et færdigt manuskript, der dels byggede på mundtlige udsagn fra de personer, som havde været i Livgarden 1940-45, dels på grundlag af samtidige rapporter.

Th. Thaulows manuskript fra 1947 er nu blevet udgivet af Forlaget Sixtus. Indledningsvis fortælles om hæren og Livgardens forhold inden 1940. Herefter redegøres for regimentets kamp den 9. april 1940 på Amalienborg Slotsplads samt de første udramatiske besættelsesår. Begivenhederne kulminerer den 29. august 1943, hvor Livgarden var i kamp flere steder. Efter interneringen af hæren berettes om redningen af Livgardens historiske uniformer – hvilket forfatteren selv deltog i – om dannelsen af de illegale militære grupper, og til sidst fortælles om begivenhederne omkring befrielsen. Bogen afsluttes således uden nogen form for resumé eller konklusion. Her er tale om en ren beretning uden vurderinger. I 1947 var det nok berettiget, at Thaulow afstod fra vurderinger, men i dag virker fremstillingen forældet, hvilket man imidlertid ikke kan laste den afdøde for, men forlaget Sixtus. Endelig bør nævnes, at bogen ikke er forsynet med registre, hvilket alligevel er til at bære over med på grund af bogens ringe omfang.

Ved første gennemsyn af bogen undrede nærværende anmelder sig over, at forlaget overhovedet havde udgivet dette gamle manuskript, hvis indhold virkede bekendt. På den anden side var der intet mærkeligt heri, fordi udgivelsen var helt i overensstemmelse med forlagets hidtidige linie: ukritisk at udgive alle militærhistoriske fremstillinger.

Men anmelderens undren blev vendt til forargelse, da det konstateredes, at nærværende lille bog på det nærmeste er identisk med afsnittet om Livgarden under besættelsen i jubilæumsværket *Livgarden gennem 300 år* udgivet af Martins Forlag i 1958. Th. Thaulow var dengang en af hovedredaktørerne bag dette værk samtidig med, at han også skrev hovedparten af bogen – bl.a. ovennævnte afsnit om besættelsen. Hvordan forlaget Sixtus er kommet i besiddelse af Thaulows manuskript er ikke anmelderen bekendt, og læseren har vel heller ikke krav på at vide det, men det er ikke ganske uberettiget at tvivle på, om forlaget har overholdt gældende lov om ophavsret. I hvert fald er det groft, at læseren ikke bliver gjort op-

mærksom på, at der reelt er tale om et uddrag af et eksisterende værk.

Alt i alt kan det kun frarådes at købe denne dyre publikation, der overhovedet ikke har nogen retfærdig, fordi man kan læse det samme og meget mere i ovennævnte jubilæumsværk om Livgardens historie.

O. L. Frantzen

Thelma Jexlev: Københavns borgere 1377 og 1510. Historiske Meddelelser om København 1978 s. 39–59.

Ældre regnskaber er en uvurderlig kulturhistorisk kilde, der kan udnyttes til studiet af mange flere emner, end man måske umiddelbart på forhånd vil forestille sig. Desværre har krige, brande, fugt og menneskelig uforstand (hårdhændede kassationer) medført, at regnskabsmateriale før 1600 er en sjælden vare. Således også i København, selv om man dog her ikke står helt uden materiale.

Thelmas Jexlevs artikel har undertitlen »Forsøg på en navnehistorisk og erhvervsmæssig analyse af Roskildebispens jordebog for København 1377 og et udbudsmandtal for alle københavnske roder o. 1510«. Roskildebispens jordebog er tidligere udnyttet til topografiske og demografiske studier (Ramsing), men her tages fat på navnestoffet, for – som forfatteren fremhæver – jordebogen og det senere mandtal kan anvendes til at sammenligne navnestof, hvorimod deres forskellige formål gør dem vanskeligere at anvende til befolkningsstatistik.

I tilslutning til lignende undersøgelser af Troels Fink for Flensborgs vedkommende og Poul Enemark for Århus' vedkommende er der foretaget en gennemgang af navneformerne i de to kilder. I 1377 er der tale om 381 personer, i 1510 om 576. Variationen af navne er mindre i 1510 end i 1377, og her bekræfter det københavnske materiale tidligere undersøgelser.

Spørgsmålet om det tyske befolkningselements størrelse diskuteres; forfatteren mener, andre nok har ladet sig lede for meget af kildeforholdene i deres konklusioner om, hvornår tysk indvandring har været stærkest (s. 50). Hun vil med grundlag i det her behandlede kildemateriale ikke med sikkerhed afgøre, hvornår denne indvandring har kulmineret, men peger i stedet på mulighederne for at komme videre med dette spørgsmål ved inddragelse af andre kilder, ikke regnskaber, men f.eks. skøder, dødebogen for København, medlemslister for gilder og lav m.v. – kilder der forefindes i trykte udgaver, men hvis oplysninger i høj grad er enkeltnotiser, der derfor skal stykkes sammen for at give en oversigt over navneformerne.

Udover undersøgelsen af navnestoffet, der er sammenstillet i en tabel (s. 44–47) anvendes materialet til en analyse af erhvervsfordelingen. Her er især mandtallet fra 1510 anvendeligt, da det er opbygget rodevis og har mange erhvervsbetegnelser på personerne; disse oplysninger kombineres til at vise, hvordan der var tilbøjelighed til en placering af bestemte erhverv i bestemte kvarterer. En del af disse erhvervsconcentrationer går igen i navne, der bruges i dag: I Klædebo kvarter boede for-

trinsvis folk, der arbejdede med dragter og dragttilbehør: skræddere, hattenmagere, skomagere, kræmmere o.lign. Smedene boede i udkanten af byen, nemlig i den nuværende Vestergade. De rige og fornemme, borgmestre, rådmænd f.eks., boede i Strand kvarter.

Hvad angår kvinderne (43 i 1377 og 15 i 1510) fremhæves det, at der juridisk og socialt skete en tilbagegang i deres stilling efter reformationen, og at man ofte har været tilbøjelig til at føre forholdene efter reformationen tilbage til middelalderen. Det er vigtigt at få dette forhold slået fast, da selv kyndige historikere også i dag tager fejl på dette punkt. En del af de kvinder, der nævnes i Roskildebispens jordebogs Københavnsafsnit, må opfattes som enker, men efter forfatterens mening næppe alle; af de 43 i 1377 benævnes 4 ved »uxor«, hvilket skulle indikere, at manden lever, men det opfattes som usandsynligt, at resten skulle være enker. En anden hypotese, nemlig at den pågældende ejendom var ejet af kvinden, forekommer mig mere sandsynlig.

Som det fremhæves i artiklens slutning og også er refereret ovenfor, er der mulighed for inddragelse af yderligere kildestof til belysning af de problemstillinger, denne artikel behandler. Udover de resultater vedr. navneskik og erhvervsfordeling, den indeholder, er den efter min mening ikke mindre værdifuld ved at pege på forekomsten af middelalderligt kildemateriale og mulighederne for at udnytte det.

Susanne Krogh Bender

Hans Henrik Engqvist: Københavnske borgerhuse 1600–1650. Historiske Meddelelser om København 1978, s. 71–139.

Københavnske huse fra det 18. årh. er mere udforskede end renaissanceens byggeri i hovedstaden; grunden er givet den, at de to store brande i det 18. årh. dels ryddede kraftigt op i det tidligere byggeri, dels resulterede i et nybyggeri, der kildemæssigt er bedre belyst, end det er tilfældet for den ældre periodes vedkommende. Det må derfor hilses velkomment, at netop en af vore virkelige kendere af renaissancebyggeri i Danmark har taget emnet op.

Engqvist inddeler periodens borgerhuse – beboelseshusene – i tre grupper: 1) vinkelbyggede gårde og huse, 2) gavlvendte gårde og huse, 3) seriebyggede huse, mest lejevåninger, ofte benævnt boder (s. 72); repræsentanter for de tre grupper bliver udførligt beskrevet.

Der er ikke meget tilbage af denne tids husformer; Christianshavn er den bydel, hvor der er flest, idet den udviser eksempler på alle tre former: i Strandgade findes både vinkel- og gavlhuse bevaret, og i Sct. Annægade et udlejningshus (nr. 14). Det er især udlejningsboderne, der er så godt som helt forsvundet fra gadebilledet, hvad der næppe kan undre, da dette byggeri ofte var udført som spekulationsbyggeri (s. 72).

Udover husene på Christianshavn findes af bevarede renaissancehuse fra denne periode et vinkelbygget hus på Amagertorv (nr. 6) og to gavlhuse i Magstræde (nr. 17 og 19), men ellers kun mindre rester. Det skal her tilføjes,

at det ikke kun var brandene i det 18. årh., der spolerede renæssancehusene i hovedstaden; mange er blevet revet ned senere, således f.eks. en hel række gavlhuse i Lille Kongensgade, der blev nedrevet i 1932 (s. 115).

Artiklen behandler ikke kun de rent arkitektoniske aspekter, men også de funktionelle. Tegninger og bygningsbeskrivelser fra samtiden – de sidste bl.a. fra brandtaxationer og skifter – udnyttes sammen med forfatterens egne undersøgelser på stedet til så vidt muligt at give et billede af husenes daværende indretning og brug. Således menes de vinkelbyggede gårde at have været anvendt på den måde, at forhuset, med langsiden ud mod gaden, mest havde repræsentative formål, medens den daglige bolig var i sidebygningen (s. 78). Engqvist ser heri (s. 104) en direkte linie tilbage til den middelalderlige indretning med forhuset som magasinbygning og den daglige bolig i stuehuset inde på gårdspladsen; ændringen af forhusets funktion fra magasin til repræsentativt formål sættes forsigtigt til begyndelsen af det 16. århundrede. – En nærmere kulegravning af boligindretningen i den periode, der ligger forud for den her valgte, ville nok kunne give svar på dette og flere spørgsmål. Perioden 1600–1650 kan vel næppe siges at udgøre en skarpt afgrænset byggeperiode, og Engqvist sammenligner da også de københavnske huse fra denne periode med andre østdanske huse bygget fra 1590 og fremefter. Muligheden for at finde samtidige kilder bliver naturligvis mere problematisk, jo længere man kommer tilbage; men boligindretningen i sidste halvdel af det 16. århundrede skulle det næppe være umuligt at få gennemanalyseret nærmere, så at man kom et skridt videre end Troels-Lund og Mejborg var for 100 år siden. Selv om Mejborg har gennemgået universitetsregnskaberne for at finde ud af, hvordan den del af den mere velstående københavnske befolkning, der udgjordes af professorerne, boede, er hans undersøgelser ikke det sidste ord i den sag. Og man kan da også ud fra Engqvists indledning (s. 72) forestille sig, at han og flere af hans elever på Afdelingen for nordisk arkitekturhistorie ville gå videre med udforskningen af de københavnske borgerhuse fra renæssancetiden. Det skulle i så fald være velkomment.

Artiklen er – selvsagt – gennemillustreret med særdeles oplysende billeder, dels med ældre tegninger og planer, dels med fotografier af endnu stående og af nedrevne huse og endelig med en række rekonstruktionstegninger.

I det hele taget udvider denne artikel vort kendskab til denne epoke af københavnsk byggeri, og jeg vil anbefale en tur til Christianshavn med denne beskrivelse i hånden eller in mente: man vil her – selv om husene i flere tilfælde er ombygget og ændret – få en fornemmelse af byggeriet og boligforholdene i denne periode af Københavns og Christianshavns historie (i en del af perioden var den sidste en selvstændig købstad), hvor handelen blomstrede, og det velstående borgerskab satte sit præg på mange dele af kulturlivet.

Susanne Krogh Bender

Erik Husted: Fra limfabrik til bankhus – nogle træk af Amagerbros historie. Udgivet af Amagerbanken, 1978, 93 s., ill., kr. 78.

En særdeles nydelig lille bog om en ikke videre kendt lokalitet i København, og en bog, hvis indhold lever op til de smukke, ofte farvelagte illustrationer, og det dyre udstyr. Prokurist i Amagerbanken, Erik Husted, har tidligere skrevet lokalhistorie om Fredericia-egnen (se anmeldelse i Fortid og Nutid XXVII s. 592f.), men har her behandlet det kvarter først på Amager, hvor banken har sit hovedsæde i den gamle limfabriks hovedbygning. Bygningens, fabrikkens og de omgivende ejendommers historie behandles i bogen hver for sig på grundlag af omfattende studier i det bevarede arkivmateriale suppleret med litterære kilder og hvad der synes at være stedlige endnu bevarede traditioner. Det er blevet til en kyndig og indførende skildring af et stykke københavnsk forstad fra sidst i 1700-tallet og frem til dets næsten fuldstændige bebyggelse i vore dage. Foruden fabrikken, der naturligvis får en indgående behandling ikke mindst for forholdene i etatsråd L. P. Holmblads periode fra 1840'erne til 1890, lå på Amagerbro en række ejendomme af vidt forskellig karakter – møller, beværtningssteder og funktionærboliger for de folk, der havde opsyn med de stedlige latrinkuler eller som førte tilsyn med det kvæg der græssede på Kløvermarksfælleden. Til de mere makabre minder hører retterstedet på en gammel skanse og slavekirkegården. Det var således intet fashionabelt kvarter, hvad heller ikke udskækningsstedernes udsende eller rygter peger mod, og det var derfor ikke overraskende, at en del af Københavns tidligste industri etableredes her. Erik Husted skildrer ikke blot limfabrikkens hovedbygning, men også de arbejderboliger, etatsråden lod indrette i de omgivende tilkøbte ejendomme og tegner i det hele taget med udgangspunkt i topografien en driftsherre af den gamle, patriarkalske skole.

Erik Hustedes skildring af Amagerbro-kvarteret henfalder ikke til den velkendte lyrik eller snaksomhed, der kendes alt for godt. Han er tæt på sit kildemateriale, og bogen bringer en rigdom af konkrete oplysninger om personer, bygningernes udsende og ejerforhold. Udgiveren har muliggjort en rig illustrering, der giver læseren indtryk af kvarterets mærkelige karakter med konfrontationen mellem den ofte slette bebyggelse og Amagerlandets åbne strøg med den vide horisont til Kalvebod, Øresund eller byens profil. Iøvrigt har banken alene markeret sig med et par siders billeder af banklokalerne og bygningerne.

Erik Husted har leveret en kyndig indføring i kvarterets fortid og bogens disposition kunne anbefales til andre institutioner, der kunne have lyst til at gå udenfor den traditionelle jubilæumsbogs form.

Claus Bjørn

Egnshistorisk Forening for Hvalsø Kommune. Hæfte 1-3. 1977-78.

Interessen for lokalhistorie har taget et vældigt opsving indenfor de seneste år. I adskillige kommuner er der blevet oprettet lokalhistoriske arkiver og den ene lokalhistoriske forening efter den anden har set dagens lys. Men sikkert kun få foreninger er så aktive med udsendelse af publikationer som Egnshistorisk Forening for Hvalsø kommune. På mindre end et år (aug. 1977-juli 1978) har den udsendt tre hæfter eller ialt 128 sider. Der er ganske vist ikke tale om smukt bogtryk på glittet papir men om duplikater. Man har valgt denne billige trykkmåde for at give medlemmerne så rig lejlighed til at fortælle om deres hjemkommune som muligt – en ganske fornuftig disposition fra foreningens side. Og den tekniske kvalitet af duplikaterne kan der ikke rejses indvendinger imod. Både tekst og tegninger står skarpt.

Hæfternes indhold varierer meget. Årsskriftet fra 1977 (2. hæfte) rummer en række aftryk af avisartikler om lokalhistoriske emner, skrevet af foreningens medlemmer. »Om kloge mænd og koner, helligtræer og skæver«, »Nisser« og »Folkeminder fra Særløse sogn« er nogle af titlerne. Desuden rummer hæftet skovarbejder Otto Christensens erindringer fra perioden ca. 1897-1957. I det tredje hæfte fortæller husmand Henry Nielsen om husmænds levevilkår og tilværelse før i tiden – en skildring, der ikke kun bygger på fortællerens hukommelse men også på studier i Ledreborg godsarkiv. Mest usædvanlig, spændende og perspektivrig er måske det første hæfte »Rapport: Gadekæret i Særløse«. Her bruger foreningen lokalhistorien som argument overfor kommunalbestyrelsen, som truede det gamle landsbymiljø i Særløse ved at ville opfylde byens gadekær. Man må inderligt håbe, at foreningens bestræbelser på at forhindre opfyldningen er blevet kronet med held.

Ikke-medlemmer kan købe foreningens hæfter for 30 kr. pr. stk. ved henvendelse til foreningens kasserer, Verner Würtz, Fyrrevænget 11, 4060 Kirke Såby.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Ved Halleby Aa. Optegnelser af Karoline Graves. Bearbejdede, ordnede og udgivne af Henrik Ussing. Udg. Foreningen Danmarks Folkeminder. Fotografisk genoptryk af Danmarks Folkeminder nr. 24 (1921) ved Vejlø's Bogtrykkeri, Kalundborg 1978. 252 sider. Kr. 49,00.

For netop 70 år siden, i januar 1909, fortalte husmandskonen Karoline Graves, Viskinge nær Værsløv i Vestsjælland, i et brev til »Dansk Folkemindesamling« om, hvorledes hun kom ind på at optegne folkeminder. Hun fik den opmuntring, hun fortjente, og arbejdede videre i de følgende år. »Hvert enkelt Træk fremstiller hun i et levende og anskueligt Sprog, hvor hun lægger Vægt paa at bruge de Ord og Vendinger, som hører Egnens

Maal til«, skrev Henrik Ussing 1921 i sit forord. Ussing forkortede og omordnede adskilligt, men tillagde det samtidig stor betydning, at Karoline Graves i sine optegnelser i en del tilfælde havde omtalt samme sag flere gange: »... det har i slige Tilfælde været muligt at give Fremstillingen i denne Bog en Fylde af Enkeltræk, som ikke fandtes i hver af de oprindelige Optegnelser for sig«. I sin fortale til 2.-udgaven 1942 tilføjede Ussing nye oplysninger om Karoline Graves' liv (1858-1932) og forfatterskab (i 1927 udkom »En Almuekvindes Liv«, en selvbiografisk skildring, udgivet af Arthur Fang og med forord af Thorkild Gravlund. Den supplerede på udmærket måde det tidligere arbejde). Henrik Ussing gentog, at »Karoline Graves havde sin Stands udmærkede Egenskaber, Flid, Nøjsomhed, Trofasthed og et fortræffelsesfuldt Sind« (ord, der måske i dag kan forekomme en smule venligt-nedladende). Han fremhævede også, at »hun havde et aabent poetisk Sind, med Sans for alt ejendommeligt, hun mødte paa sin Vej«, og at »hun følte det som et Kald at bringe det gamle Bondelivs bedste Værdier over i Eftertidens Bevidsthed, og til dette Formaal raadede hun over en livfuld Fremstillingsevne«.

I 1977 kunne Børge Geert Olsen i sit forord til den nye udgave bl.a. takke Dansk Folkemindesamling, »personificeret ved Carsten Bregenhøj«, og Karoline Graves' barnebarn, kunstmaleren Vilhelm Graves, der har tegnet omslaget til bogen. Det er muligvis tidstypisk, når forordet taler om, »os, der er børn af dette århundrede, og for hvem livets goder betragtes som en selvfølge«. Det må dog være rimeligt at minde om, at vi stadig er nogle stykker, der før 1920 har haft en jævn og tryk barndom, men senere har oplevet mere vanskelige perioder, som måske samtidig gav os erfaring om, hvad der i bedste forstand er »livets goder«.

Karoline Graves kendte sine forældres barndomserindringer, og ud fra sine egne kunne hun fortælle om tider, som ingen nulevende har oplevet, om huse, landbrugsformer, kost- og arbejdsvaner, om gammelt jordbrug og kvægdrift, om arbejdsforhold hjemme og »til hove« (før hoveri til herregårde blev helt ophævet). Hun kendte husmændenes tilværelse som landarbejdere og/eller håndværkere, men også gårdbrugernes liv til daglig og ved festlige lejligheder. Hun vidste en del om nedlagte bønderbyer og gamle møller. Som barn havde hun set Hjembæk kildemarked, hvor alle slags nyttige genstande, fra landbrugsredskaber til køkkentøj og dynevår kunne købes, og allehånde markedsgaver (legetøj, kurve, punge, lommeterklæder m.m.) var at få i telte med »8-Skillings Butikker«. – Efter 1. april brændte man ikke lys rundt om i bondehjemmene. Da var det forbi med pantelege og dans i *legestuerne*, og de unge begyndte at »lege på gade«, ofte en bestemt afton om ugen. Den dag i dag kender man en del af legene: Blindebuk, »To mand frem for en enke«, vel også den ældgamle »Skære, skære havre«-rundkredsleg og flere boldspil, dengang med hjemmelavede bolde. Og K.G. fortæller om bryllup, kvindegilder (efter barnefødsel), om barselgilder og gilder ved jordefærd, ikke at tale om kaffegilder, som o. 1830 næsten i smug vandt indpas, især blandt kvinder. Til alt held solgte hønsekræmmere og æggeopkøbere gerne kaffe og sukker! Langt og fornøjeligt er afsnittet om højtider og mærkedage, men

sygdom og lægedom havde med overtro at gøre. Især de gamle kvinder i Buerup havde meget at fortælle om spøgeri og hekseri.

Af mærkelige ord og mundheld samlede Karoline Graves mange, og bogen slutter med »Barnets Remser og den Gamles Visdom«. Mange ældre ordsprog kendes endnu, andre virker friske og slående: Det er bedre at være ene barn end ene hest. Læse og ikke forstå er lige som at pløje og ikke så. Hvad der er møttet til skilling, bliver aldrig til daler. Duer har også galde. Det er værre at være rådvild end husvild. – Til udgaven er føjet nye illustrationer og et stikordsregister på 27 spalter, men man savner lidt flere ordforklaringer. Ikke alle ved med sikkerhed, hvad lysekælling, mangelfjæl og vævespjøld er, selv om Karoline Graves giver os en anelse derom (s. 59).

Fridlev Skrubbeltrang

Axel P. Jensen: Hammer og Torup. Træk af to landsbyers historie. Udgivet af Hammer Bylaug 1976. 168 s. ill. + 4 kort bilagt. Pris kr. 49,50.

Landsbyerne Hammer og Torup i den sydsjællandske kommune Fladså får udfoldet interessante blade af deres historie gennem en nydelig bog, som fhv. førstelærer Axel P. Jensen har skrevet og samlet materiale til. Såvidt man forstår bylaugsformandens forord, har bylauget været aktivt med i redaktionsarbejdet, og kommune og sparekasse har betalt. Alt i alt det engagerede lokale samarbejde, som i de senere år har ført til offentliggørelse af en række sogne- og egnhistorier.

Bogen om Hammer og Torup har den næsten klassiske undertitel med »træk« af landsbyernes historie. En gennemlæsning af bogen ændrer ikke indtrykket af, at man sidder med en traditionel egnhistorie, hvor detaljen og loyaliteten mod kilderne er prioriteret højere end en egentlig analyse af udvalgte emner. Indholdsfortegnelsen, der noget upraktisk er placeret bagi bogen, viser en disposition, der er styret af de kilder, forfatteren har valgt ud, og for de første ca. 90 sider (tiden indtil ca. 1800) er der mere tale om en kildeudgave end en fremstilling. Bogens anden halvdel er orienteret mod de enkelte ejendomme. Først de mere karakteristiske som kro, forsamlingshus, mejeri, skole, sprøjtehus m.v., og dernæst følger en meget udførlig oversigt over gårdenes fæstere og ejere fra 1664 til nutiden. Dette afsnit vil være nyttigt for slægtsforskningen og enhver, som interesserer sig for de gamle gårdes historie, men derudover giver afsnittet ved en samlet gennemlæsning en udmærket oversigt over generationsskifter og ægteskabsvaner gennem mere end 300 år.

Ligesom i de fleste andre landsbyer har der været en større eller mindre gruppe husmænd, men desværre er de ikke taget med i listen over fæstere, og denne befolkningsgruppe er i det hele taget behandlet meget sporadisk i bogen. Ifølge forfatterens indledning er landsbyernes historie da også gårdenes og deres beboeres historie. Valget kan være forståeligt, men det understreger, at man står med »træk« af disse lokalsamfunds historie.

Som underlagt det vordingborske rytterdistrikt indtil dets salg i 1774 har der foruden præsteindberetninger, matrikler og jordebøger også været rytterdistriktsregnskaberne at udvælge fra, og fra bilagene hertil har Axel P. Jensen hentet levende eksempler på bøndernes vilkår i fællesskabstiden. Afsnittene *Bøndernes kår* i vordedskabets og stavnsbåndets tid, *En bondes triste lod* og *En »miserabel« bonde* er de lovende overskrifter til trods ikke den analyserende sammenkædning af teksterne, der er behov for. I det første afsnit gives en enkelt sides generaliserende behandling af et vældigt emne, og i de to næste er der tale om et par udsættelsesforretninger, hvis repræsentativitet læseren ikke har nogen chance for at bedømme. Hvis de er typiske, er de særdeles interessante, da de viser at restancer på ganske få rigsdalere kunne være nok til at fælde en fæster. Mange andre steder skulle der betydeligt mere til, før man skred til udsættelse; et aspekt der med rimelighed kunne have været inddraget, når der alligevel lægges op til en vurdering af Hammer og Torup bøndernes vilkår.

Hammer og Torup blev som bondebyer under Lundbygård udskiftet henholdsvis 1785 og 1797. Udskiftningsakterne er gengivet ord til andet, og selv om det kan være lidt tung læsning, er det værdifuldt at få hele forløbet kørt igennem, og sammenholdes teksterne med de fire, fine kortbilag (rytterdistriktskort og udskiftningskort/ matrikelkort) får man godt indblik i de driftmæssige og sociale forandringer, som ophævelsen af fællesskabet medførte. Her som andre steder i bogen har tanken øjensynligt været, at kilderne nok kunne tale for sig selv. Princippet kan være godt, hvor læseren har de nødvendige forkundskaber, men forekommer mindre hensigtsmæssigt, i en bog, som først og fremmest retter sig mod den interesserede, men ikke sagkyndige.

Under gennemgangen af byernes nyere historie findes dog eksempler på, at kilderne kan tale stærkt og direkte til enhver. Her tænkes på det første spisereglement for Hammer og Lundby kommunes fattigforsørgelsesanstalt (1881), fundet hos et tidligere sognerådsmedlem. Sammen med vedtægten for samme anstalt er det et lille stykke tidlig kommunal socialpolitik, som forfatteren og redaktionen kan have ære af at have reddet fra glemsel. Forhåbentlig er originalerne samtidig ført sammen med det kommunale arkiv, hvor de hører hjemme.

Det sidstnævnte bekræfter den store værdi, der ligger i at så mange som muligt er sig deres egne historie bevidst. Sandsynligheden for at lokalt kildestof går tabt falder, og anskuet under den vinkel kan også Axel P. Jensens bog om sin barndomsegn få vidtrækkende betydning.

Tilbage står imidlertid overvejelserne omkring de nye storkommuners tilskudspolitik over for lokalhistorien. Denne bog har med sit pæne ydre næppe været helt billig at få ud, og man kan spørge, om ikke pengene var bedre anvendt, hvis et større geografisk område var taget med. F.eks. kunne landsarkivets arkivfunds udnyttes mere systematisk, og en overordnet problemstilling, som i hvert fald anmelderen savner i Axel P. Jensens bog, var nok faldet mere naturligt.

Margit Mogensen

Benny Christensen: Skibsværft og Flådebase. Træk af Petersværft. Historisk Samfund for Præstø Amt 1978. 61 s. ill. Kr. 40,00.

I årbogen for Historisk Samfund for Præstø Amt for 1978 findes en afhandling af adjunkt Benny Christensen om Petersværfts tidlige historie. Afhandlingen er tillige udsendt som særtryk. Benny Christensen har tidligere skrevet om maritime emner og var en af initiativtagerne til dannelsen af Kontaktudvalget for maritim historie- og samfundsforskning 1974.

Forfatteren skriver i et lille forord, at afhandlingen er udsprunget af almindelig nysgerrighed, noget der vel mange gange er drivkedlen i al historisk forskning. Nysgerrighed er en nødvendig forudsætning for al historisk forskning, men sjældent tilstrækkelig. Den må kombineres med interesse og muligheder. Benny Christensens afhandling er et eksempel på en sådan heldig kombination. På engelsk findes udtrykket 'serendipity' om evnen til at falde over nye spændende ting mens man leder efter noget helt andet. Denne evne, som er vigtig for al forskning og også den historiske, har Benny Christensen. Han var med til at registrere Søetatens store kort- og tegnings-samling i Rigsarkivet i begyndelsen af 1970'erne. Her stødt Benny Christensen i forbindelse med andet arbejde og andre undersøgelser på Petersværft. Den ovenfor omtalte kombination gav nu resultat, idet Benny Christensen forfulgte emnet ikke alene drevet af almindelig nysgerrighed men også af interesse for maritime emner – og udnyttelse af de muligheder til at få belyst emnet, der lå i det kildemateriale, som Benny Christensen arbejdede med i anden sammenhæng. Anmelderen har haft lejlighed til at følge den foreliggende undersøgelses tilblivelse på afstand og nævner denne side af sagen her, fordi Benny Christensens meget lødige afhandling er et skoleeksempel på, hvorledes historisk forskning foregår og kan give fine resultater.

Benny Christensen beretter om, hvorledes købmanden og grosserereren Peter Johansen i den florissante handelsperiode i 1774 købte hovedgården Kallehave ved Vordingborg. I marts 1776 kom en forordning til skibsbyggeriets fremme her i landet efter hvilken man lovede byggepræmier til indenlandsk byggede skibe. En af forudsætningerne var, at skibene samtidig blev således indrettede, at de i tilfælde af krig ville kunne bruges som krigsskibe af myndighederne. I januar 1777 indsendte Peter Johansen ansøgning om at måtte etablere et skibsværft i forbindelse med Petersgård, som han havde omdøbt Kallehave Hovedgård til. Dette værft, kaldet Petersværft, er interessant bl.a. ved langt op i tiden at have været det værft uden for København, der havde bygget de største skibe. Vi hører om Peter Johansens mange bestræbelser og besværigheder bl.a. med myndighederne. I midten af 1780'erne måtte Peter Johansen i realiteten opgive sine bestræbelser for at vedligeholde et skibsbyggeri ved Petersværft, konjunkturerne var ikke mere gunstige. Benny Christensen skriver, at Peter Johansen ikke alene var ude efter at udnytte de gunstige konjunkturer omkring 1780, men at han sikkert også blev drevet af, at der ikke var beskæftigelse at få for de mennesker, der boede

omkring Petersværft og derfor for den nybyggede godsejer udgjorde et presserende socialt problem.

Senere kom Petersværft ind i billedet igen – efter 1790 – da Søetaten skulle finde egnede placeringsmuligheder for kanonbådsstationer rundt omkring i de danske farvande. I første omgang blev der ikke noget af overvejelserne og Peter Johansen døde i 1798, men i 1807–08 etableredes en mindre kanonbådsstation ved Petersværft. Den fik dog ikke større betydning og betegnes da også af forfatteren som en fejludposition.

Til sidst i afhandlingen fremlægges resultater af arkæologiske undersøgelser, som Benny Christensen har initieret omkring det gamle skibsværft ved Petersværft såvel på land som i vandet. Undersøgelser, der har rettet en række misforståelser i den eksisterende opfattelse af Petersværfts tidlige historie.

Benny Christensen har med sin afhandling fremlagt et glimrende eksempel på, hvorledes righistorie og lokalhistorie kan kombineres. Samtidig med, at den er et godt stykke lokalhistorie, bringer den ny viden til righistorien.

Anmelderen savner dog et par supplerende oplysninger om Peter Johansen, hvem han egentlig var og hvad han havde lavet før han købte Petersgård. I denne forbindelse er det værd at bemærke sig, at Peter Johansen, tilsyneladende altid var godt underrettet om, hvad der foregik af nye tiltag og overvejelser inden for Søetaten. Det gælder ikke alene ansøgningen om at anlægge et skibsværft for at kunne udnytte forordningen af 18. marts 1776, men f.eks. også ansøgningen om Petersværft måtte komme i betragtning, når der skulle udpeges lokaliteter til de påtænkte kanonbådsstationer. Nøglen til nogle af Peter Johansens tiltag er efter anmelderens mening hans svigersøn, søofficeren Frederik Christian Wulff (1749–1812), der sammen med sin kone, Johansens datter, også boede på Petersgård fra overtagelsen i 1774. F. C. Wulff købte Petersgård i 1810. Der er her tilsyneladende et spændende aspekt af Petersværfts tidligste historie, som trænger til nærmere belysning.

Benny Christensens afhandling kan anbefales til alle, der interesserer sig for Petersgård og dens egne historie samt for den almindelige danske maritime historie omkring 1800. Afhandlingen er et solidt stykke historisk forskningsarbejde, der karakteriserer sin forfatter som en talentfuld og initiativrig forsker, som vi forhåbentlig hører mere fra.

Hans Chr. Bjerg

Breve fra tasmørket: Dagbog af Karen Elisabeth Jensen, Sigerslev, fra hendes ophold på Østermarie Folkehøjskole 1882 samt hendes breve til forældrene på Stevns under Bornholmsbesøgene 1882 og 1886–87. Ved Dagmar Nielsen, Sigerslev. Bornholmske Samlinger 11. Rk. 11. bd. Rønne 1977 s. 33–87.

I 1968 udsendte Institut for Dansk Skolehistorie: En Højskolevinter. Elevdagbog fra Provisorieårene i 1880'erne, ved Roar Skovmand. Gennem denne dagbog – ført af tømrer Niels Nielsen – får man et levende billede af livet

på Vallekilde højskole i vinteren 1884/85. Beretninger fra højskoleophold findes i stort tal, men som oftest skrevet på grundlag af erindringer, hvor højskolernes hverdag har fået et forsonende røgslør over sig. Interessen var derfor stor omkring Niels Nielsens dagbog, fordi man herigennem fik et mere virkelighedsnært indtryk af de tanker, der optog de unge højskoleelever i midten af 1880'erne.

Der foreligger nu en anden Dagbog ført af Niels Nielsens kusine Karen Jensen fra hendes ophold på Bornholms højskole i sommeren 1882. Og mere end det. Udgiveren har forsynet dagbogen med et kort uddrag af Karen Jensens erindringer – skrevet i 1933 – angående hendes barndomshjem og oplevelser forud for højskoleopholdet. Ydermere er der, i tillæg til dagbogen, aftrykt 15 breve fra Karen Jensen til forældrene under hendes højskoleophold og fra hendes tjenestepigeplads på Bornholm i årene 1886–87. Denne udgivelse er således, en særdeles central kilde til de tre hovedspørgsmål der må stilles, når det gælder højskolebevægelsen i forrige århundrede nemlig: Hvordan vakttes lysten til at tage på højskole? Hvilken påvirkning udgik fra højskolen? Og hvilke konsekvenser fik højskoleopholdet for den unges videre arbejde i dagligdagen?

Det er ikke stedet her at foretage en analyse af Dagbogen, men udfra de stillede spørgsmål skal der kort gives en antydning af svarene. Langt de fleste højskoleelever i forrige århundrede blev rekrutteret fra gårdmandsstanden. Karen Jensen voksede derimod op – som den ældste af en søskendeflok på 9 – på et 7 td. land stort parcelliststed. Det fremgår, at de økonomiske kår i hjemmet var meget tyngende, der måtte spares, hvor det var muligt, dog blev der ikke sparet på børnenes skolegang. De blev sendt til den stedlige friskole. Efter konfirmationen kom Karen Jensen ud at tjene. Arbejdsdage var lange, men hun fik dog mulighed for at følge både friskolelærers aftenskoleundervisning, og møderne i foredragsforeningen. Denne påvirkning må ses som baggrund for, at den 19 årige Karen Jensen i 1881 skrev til forældrene. »... Jeg har længe tænkt på at ville rejse på højskole. Der er sådan en trang hos mig efter at lære noget mere, og jeg føler, at man skal og må vide noget, når man i disse tider skal bane vej i verden«. På trods af at Karen Jensen kom fra et mindre bemidlet hjem, er der grundlag for at opfatte hende som en typisk højskoleelev, idet hun gennem sin opvækst var blevet præget af de grundtvigske tanker. Hun fandt desuden ikke alene forståelse for sine ønsker om et højskoleophold i hjemmet, men fik også en nødvendig økonomisk støtte, uden hvilken hun ikke kunne have gennemført opholdet.

På højskolen blev Karen Jensen en meget lydhør elev. I brevene til forældrene berettes der om de mange og forskellige fag, der blev undervist i. De timer der imidlertid virkelig kom til at optage Karen Jensen var de daglige foredrag, idet det alene er disse timer, der bliver refereret og kommenteret i dagbogen.

Foredragsemnerne strækker sig uhyre vidt, fra kristelige/ historiske til mere dagligdagsemner som forholdet mellem mand og kvinde, husbond og tyende. Idégrundlaget gennem dette kalejdoskopiske foredragsrepertoire kan kort udtrykkes gennem følgende levereg-

ler: Undgå forfinede efterabninger. Vær 'dig selv og hav' agtelse både for dig selv og andre. Under opholdet på højskolen deltog eleverne i offentlige møder i omegnen, heriblandt tre politiske møder. Efter det andet politiske møde lyder Karen Jensens kommentarer: »Nu er jeg da kommen til forståelse af, det hører ligeså godt kvinderne som mændene til, at komme til politiske møder.« En ikke uvæsentlig erkendelse at komme til for en ung kvinde på det daværende tidspunkt. Men opholdet på Bornholm betød mere, overfor forældrene gav Karen Jensen udtryk for en stor glæde over at være kommet på højskolen, fordi der hver dag blev klaret noget, som hun ikke tidligere havde forstået eller været sig bevidst.

Efter højskoleopholdet fik Karen Jensen en plads som tjenestepige og avancerede senere til at blive mejerske på en større gård på Sjælland. Arbejdet som mejerske var i datiden et højt anset kvindearbejde, der i reglen var forbeholdt gårdmandsdøtrene, idet pigerne ikke kunne påregne at få løn i læretiden. Karen Jensen fik dermed en højere position, end den en kvinde fra hendes miljø normalt har kunnet forvente. Boglige sysler havde også hendes bevågenhed, idet hun i 1884 rekvirerede en bog fra Niels Nielsen. (En Højskolevinter s. 51) Og få år efter fik hun installeret en bogreol på pigekammeret. Desværre er Karen Jensens breve fra disse arbejdsperioder ikke medtaget i udgivelsen. Ovenstående oplysninger stammer fra udgiverens noter og realkommentarer. Det er derimod muligt at få et indblik i Karen Jensens tjenestepigeforhold på Bornholm gennem de udgivne breve til forældrene.

Karen Jensen rejste i november 1886 til Bornholm, hvor hun havde fået en plads som mejerske. Arriverende til gården blev det imidlertid meddelt, at den hidtidige mejerske mod forventning var forblevet på gården, hvorfor hun blev sat til at være brygger- og malkepige. Det fremgår tydeligt, at Karen Jensen blev skuffet over at skulle varetage andre arbejdsområder, end de hun havde forventet. Men hun aflandt sig med forholdene, da hun blev stillet i udsigt, at det kun skulle være for en kortvarig periode. Da det imidlertid trak ud overvejede hun at rejse, idet hun blev tilbudt en mejerske-plads i nærheden. Men når »skifteplanen« ikke blev realiseret, så skyldes det, at hun frygtede, at der var folkestue på gården. Noget man i grundtvigske kredse stillede sig meget fordømmende overfor.

Gennem brevene fås et godt indtryk af arbejdslivet på gården. Dagene var lange fra 3–4 morgen til 8–9 aften uden, at der dog lyder egentlige beklagelser. – Men at stillingen som tjenestepige ikke svarede til de forventninger til tilværelsen, som Karen Jensen havde fået opbygget gennem ungdommens påvirkning ses af en kommentar som: »... sommetider bliver jeg træt ved den tanke altid og altid at skulle tjene andre, altid bøje sin vilje under andres«. Dette rejser spørgsmålet: var dette tjenestepigeliv vanskeligere efter højskoleopholdet eller med andre ord, hvordan var forholdet mellem »Et jævnt og munter« og et »virksomt liv på jord«, som man så smukt sang i højskolekredse? Det »muntre liv« fik Karen Jensen dog også en lille mulighed for at deltage i på Bornholm. Hun deltog i møderne på højskolen og besøgte bekendte fra højskoleopholdet. Tillige havde hun overskud til at

kommentere dagligdagens lokalforhold såsom avisens debatter om religiøse sekter og debatten for og imod søndagsåbning af andelsmejerierne. Lysten til mere lærdom var tydeligvis latent hos hende og i 1889 rejste hun til Askov højskole for at blive elev, for så senere at vende tilbage til Bornholm som gårdmandskone.

Med en social baggrund som Karen Jensens var det naturligt, at hun fik plads som tjenestepige. At hun steg socialt både økonomisk og kulturelt turde være fremgået af det ovenstående, og her må det være berettiget at hævde, at hendes tilslutning til den grundtvigske bevægelse var en medvirkende årsag dertil.

Her er kun nævnt nogle af de emner, som dette materiale indeholder. Meget mere ville kunne siges om højskoleundervisningen, brydningerne i det bornholmske samfund og vilkårene som tjenestepige. Det er et særdeles fint materiale, der her er fremlagt, og man må hilse denne udgivelse meget velkommen. Kun må det meget beklages, at udgivelsen ikke medtager Karen Jensens breve fra perioden umiddelbart efter højskoleopholdet, hvor hun arbejdede som tjenestepige og som mejerske. Tillige savnes brevene fra og omkring hendes ophold på Askov højskole. Man ville dermed have fået et enestående materiale til at belyse en ung kvindes udvikling gennem en 10 års periode, hvor hendes liv påvirkedes gennem højskoleforeningsliv, tyende/ mejerskeforhold og forlovelse/ ægteskab.

Bodil K. Hansen

Ove H. Nielsen: Holeby kommune – historisk set. Udgivet af Lolland-Falsters Historiske Samfund. Maribo 1977. 111 s. ill. Kr. 50,00.

I 1970 gennemførtes den såkaldte kommunesammenlægning, hvorved de små kommuner mere eller mindre tilfældigt blev sammenlagt i storkommuner. For lokalhistorien og dens dyrkere har denne reform skabt behov for en revision af begrebet »sognehistorie«. Nu er det ikke længere sognet men den nye og større administrative enhed »storkommunen«, der udgør den geografiske ramme for lokalhistorikerens arbejde, omend den langt fra vil virke naturlig i alle sammenhænge. I de første ti år efter kommunesammenlægningen er arbejdet med at revidere sognehistorierne kommet godt igang og de første »storkommunehistorier« har allerede set dagens lys. På Lolland-Falster har Historisk Samfund påtænkt at udgive en række bøger om de nye kommuner. Rækken blev åbnet med bogen om Maribo kommune, og nu foreligger Ove H. Niensens bog om Holeby kommune på Lolland.

Det er en stor opgave, Ove H. Nielsen har påtaget sig, for den nye Holeby kommune består af ikke mindre end syv sogne: Bursø, Krønge, Fuglse, Holeby, Torslunde, Errindlev og Olstrup. Men opgaven løses på smukkeste måde, bl.a. fordi forfatteren fra begyndelsen har bestemt sig for, hvad han vil med bogen – og så holder denne formåls erklæring. Hensigten med bogen er at beskrive de begivenheder og epoker, som har givet hele området sit særpræg. Enkelte personers indsats eller mere detaljerede

hændelser er udeladt. Det er de store og sammenhængende linjer, der lægges vægt på. Det er dog ikke ensbetydende med, at forfatteren er en slave af kronologien og bange for spring. Både kapitelinddelingen og teksten viser, at det ikke er tilfældet.

Bogen er opdelt i syv kapitler. Indledningsvis hører vi om de første beboere på stedet. Tiden fra ældre stenalder til vikingetid er meget vanskelig at arbejde med i lokalhistorisk sammenhæng på grund af det sparsomme og spredte kildemateriale. I erkendelse heraf har Ove H. Nielsen valgt at gøre dette afsnit forholdsvis kort. Kun arkæologiske fund og eksisterende gravhøje indenfor området nævnes. Og det forsøges ikke at kompensere for mangel på kilder ved at give fantasien frit spil. Andet kapitel handler om kirkerne. Hver kirke får en kort omtale, hvori der fremhæves en række karakteristika og nogle mærkeår i kirkens historie fra grundlæggelsen og frem til idag. Landsbyerne er emnet for tredje kapitel. Heri fortællers der bl.a. om udviklingen i besiddelsesforholdet i området ca. 1200–1400, om landsbyfællesskabet og om Sct. Jørgensgården i Bregnerup. Fjerde kapitel handler om de store godser i kommunen. Denne skildring er ligesom for kirkernes vedkommende ført helt frem til det 20. årh. De resterende tre kapitler eller langt over halvdelen af tekstsiderne er viet tiden fra ca. 1800 og frem til idag. Centralt her står afsnittet om sukkerroedyrkning og sukkerroeproduktion, som spillede en væsentlig rolle på Lolland-Falster. I Holeby nøjedes man ikke med at dyrke roerne. Man opførte også en sukkerroefabrik, som var i funktion i næsten hundred år (fra 1874–1960). Sukkerproduktionen gavnede ikke blot bønderne men synes også at have været af betydning for industrialiseringen, hvilket for Holebys vedkommende kan påvises konkret. Her startede en smed Hans Christoffersen en produktion af landbrugsredskaber til brug ved roedyrkingen. Senere begyndte han at fremstille motorer – en produktion Holeby er kendt for den dag idag. For samtlige kapitler gælder, at teksten er garneret med et væld af velvalgte billeder. Bogen afrundes med en fortegnelse over kilde materiale (egentlige kildehenvisninger er der ikke) og en bibliografi.

Måske vil en del sognehistorikere begræde udeladelsen af »de gode historier«; men det får være. Målet for historieskrivning – og det gælder også lokalhistorieskrivningen – er ikke detaljen for detaljens skyld. De store linjer er vigtigere. Der kan derfor heller ikke herske tvivl om, at kommende »storkommune-historier« à la Ove H. Niensens bog vil få stor udbredelse. De vil f.eks. udgøre et oplagt grundlag for eller supplement til historie- og samtidssorienteringsundervisningen i folkeskolen.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Kirsten Helle Pedersen: Kampen om Kertemindebanen. En undersøgelse af anlæggelsen af en privatbane i 1890'erne. Historiske studier fra Fyn nr. 4. Udg. af Historisk Samfund for Fyns Stift. Odense 1978. 186 s. 75 kr. + moms.

I forbindelse med hovedfagsstudiet i historie ved universitetet kræves det af den studerende, at han/hun som et af de sidste led af studiet skal udarbejde en større videnskabelig opgave – også kaldet specialet. Set over en bred bank repræsenterer disse specialer en betydelig forskningsindsats i studiet af såvel udenlandsk som dansk historie. Det gælder imidlertid i de fleste tilfælde, at forskningsresultaterne kun formidles til et begrænset publikum: censor og eksaminator – foruden måske få andre universitetslærere og yngre studerende, som finder »værkerne« frem fra specialebibliotekernes gemmer. Kun et fåtal af specialer kommer en større offentlighed til kendskab. Lysten til at udgive resultaterne af måneders eller års slid er utvivlsomt stor hos den studerende, der står med en positiv specialebedømmelse i hånden; men eventuelle publiceringsplaner kan let strande på økonomiske forhindringer. Kun få studerende eller kandidater kan selv financiere en udgivelse, og den begrænsede offentlige støtte er i forvejen utilstrækkelig til at dække de veletablerede og -estimerede navnes behov. Private fonds, pengeinstitutter, amter og kommuner er også hårdt trængt af ansøgninger men kan dog være behjælpelige, hvis ansøgeren kan mobilisere lidt opbakning fra anerkendte fagfolk. Men til trods for de mange forhindringer hænder det mellem år og dag, at et speciale udsendes som bog. Det er Kirsten Helle Pedersens afhandling om kampen om Kertemindebanen et af de seneste eksempler på. Specialet blev indleveret til bedømmelse ved Odense Universitet i april 1976 og er nu godt to år senere blevet udgivet i uændret form af Historisk Samfund for Fyns Stift.

Afhandlingen tager sit udgangspunkt i de store investeringer i jernbaner, som prægede sidste halvdel af 1800-tallet. Det er ikke de specielle jernbanetekniske problemer, der fokuseres på. Hovedformålet med afhandlingen er derimod at redegøre for, hvilket politiske-økonomiske interessegrupper, der var involveret i sagen om baneanlægget, og belyse deres indbyrdes modsætningsforhold. Yderligere søges det klarlagt, i hvilket omfang beslutningerne om banens anlæg, finansiering og linjeføring blev truffet lokalt eller centralt af Rigsdag og ministerium.

Undersøgelsen af kampen om Kerteminde-banen må stort set karakteriseres som meget grundig men måske ikke så dybtbørende på alle punkter, som kunne have været ønskeligt. Indledningsvis præsenteres problemstillingen og kildematerialet. Det viser sig, at der kun har været ringe støtte at hente i den allerede eksisterende litteratur, hvorfor undersøgelsen i alt væsentligt er baseret på trykt materiale som Rigsdagstidende, trykte forhandlingsprotokoller for Odense byråd og Odense amtsråd m.m., og arkivalisk materiale. Som K.H.P. tydeligt

gør opmærksom på, kan det arkivalske materiale ikke undgå at give en skævhed i fremstillingen i Odense interessernes favør, bl.a. fordi Kerteminde byråds forhandlingsprotokol for perioden mangler – en ikke uvæsentlig kilde i betragtning af, at både Odense og Kerteminde byråd i kampens hede diskuterede jernbanespørgsmålet på lukkede byrådsmøder. De sognekommunale arkiver, som ganske vist kun er afleveret til det offentlige arkivvæsen i ringe mængde endnu, er heller ikke inddraget, skønt det vel først og fremmest må være her, dokumentationen for landkommunernes holdning til og opbakning bag de forskellige projekter skal søges.

Det halvanden side korte kapitel to og det betydelige længere kapitel tre kunne efter anmelderens mening med fordel være kombineret til et. Kapitel to handler om de generelle politisk-økonomiske forudsætninger for investering i jernbaneanlæg og ville derfor ikke virke fremmed i kapitel tre, hvor statsstøtten til danske privatbaner til og med den store privatbanelov undersøges. Formålet med den sidstnævnte analyse er at klarlægge den offentlige støttets betydning for interessen for investering i jernbaneanlæg. I lovgivningen havde der ikke været faste retningslinjer for statsstøtten til danske privatbaner før 1894. Bedst havde støtten været i 1870'erne, hvorimod den var aftaget væsentligt under 1880'ernes økonomiske afmatning og politiske strid mellem Højre og Venstre. Først ved lov af 8/5 1894 fastlagdes ensartede regler for statstilskud til privatbaner. Hovedreglen blev, at staten udredte halvdelen af de samlede anlægsudgifter (incl. ekspropriationserstatninger og udgifter til rullende materiel).

Fjerde kapitel er viet til en undersøgelse af befolknings- og erhvervsforholdene på Nordøstfyn. De enkelte resultater af de detaljerede befolkningsstudier skal ikke nævnes her udover udviklingen i befolkningsstallet i Bogense. Det faldt nemlig i tiåret efter Odense-Bogense banens anlæggelse, hvilket af Kerteminde byråd kunne opfattes som en af de mulige følger af et baneanlæg. Udarbejdelsen af erhvervsstrukturen kommer K.H.P. dog noget nemt om ved, hvilket forekommer besynderligt, da det jo er økonomiske interessegrupper, hun arbejder med i undersøgelsen. Ledetråden synes først og fremmest at have været at finde frem til nogle *publicerede* erhvervstællinger opstillet efter sogne. De findes først fra 1906 eller seks år efter banens indvielse. En bearbejdning af folketællingslisterne fra 1870, 1880, 1890 og 1901 med henblik på udnyttelse af erhvervsoplysningerne erklæres lovlig flot at falde uden for undersøgelsens rammer (s. 34). Man ville utvivlsomt have fået et mere nuanceret billede af erhvervsstrukturen end man får på grundlag af de »grove« inddelinger fra 1906-erhvervstællingen.

De resterende fire kapitler eller 128 sider er helliget »kampen om Kertemindebanen«. De første planer om en bane fremkom i 1870'erne som udslag af en omsiggribende jernbanefebber; men det forsøgte aldrig at vinde lokal opbakning. Anderledes forholder det sig med projekterne fra 1880'erne. Der nåede et projekt, som var ledet af Odense-interesserne og finansieret af Odense amtsråd, så langt frem, at der kunne søges om koncession på en bane Odense-Kerteminde-Dalby i marts 1884; men ansøgningen faldt som lovforslag ved en ørkesløshedsdagsorden i nov. 1884. Der blev således intet af de mange

planer fra 1880'erne. Fornuftigt nok har K.H.P. derfor også lagt hovedvægten på perioden 1891–1900, hvor der arbejdedes på projektets gennemførelse uden afbrydelse. Kampen stod mellem to projekter: En Kerteminde-Ullerslev bane (ønsket af Kerteminde) og en Odense-Kerteminde-Dalby bane (ønsket af Odenses handelsinteresser og de fleste landkommuner). Det sidste projekt skulle vise sig at løbe af med sejren. I grove træk var striden aflødt af, at Kerteminde byråd var bange for at miste handelen fra sit opland ved en øget konkurrence, mens Odenses handelsinteresser ønskede et øget opland. Landkommunerne i området støttede overvejende Odenseinteresserne, fordi gennemførelsen af netop det projekt ville give landmændene bedre mulighed for at få afsat den animalske produktion. Kertemindes angst afspejles af, at byrådet var villig til at bære 64,5 % af anlægsudgifterne til en bane til Ullerslev (Odense byråd påtog sig kun 30,8 % af anlægsudgifterne i sit projekt). Der er ikke plads til at omtale kampen i enkeltheder her, idet den havde så mange facetter. Først konkurreredes der om at vinde aktionærer, dernæst om en koncession. Da disse spørgsmål var afklaret, kom de praktiske problemer som linjeføring, evt. forlængelse og placering af stationer (her især Kerteminde station). Alt dette er beskrevet i mindste detalje, og læsere uden særligt kendskab til den nordøstfynske topografi har glæde af bogens mange kort. Kerteminde byråds plan bliver dog som nævnt noget stedmoderligt behandlet. I konklusionen fremhæves det, at de endelige afgørelser ikke blev truffet af centraladministrationen. Det svage Højre-ministerium fra 1894 lod i videst muligt omfang spørgsmålene afgøre lokalt, når blot man der kunne enes indenfor de ret vide rammer, lovgivningen gav.

Som nævnt er bogens sidste del meget grundig; men man mærker her som i resten af afhandlingen, at der er tale om en uændret udgivelse af et speciale (dvs. en eksamensopgave), som oprindeligt er henvendt til censor og eksaminator med akademisk baggrund. Det kommer tydeligt til udtryk i sproget, hvor man møder en indforstået anvendelse af ord som »timing«, »infrastruktur« og »interagere«. Af og til er sproget også unødigt snørklet (se f.eks. side 4). Det er spørgsmålet, om ikke afhandlingen trods alle dens kvaliteter ville have vundet ved en omskrivning til et jævner sprog med en lidt mindre kompliceret sætningsopbygning (dvs. kortere sætninger). Ved samme lejlighed kunne trykfejl som »l. behandlingen« (s. 62) være ryddet af vejen.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Arkiver, folkemindesamlinger og museer i Faaborg kommune, udgivet af Faabrog Byhistoriske Arkivs Venner, Faaborg 1976, 40 s., ill., kr. 15,00 (udsolgt).

Interessen for lokalhistorie har været stigende i de sidste par år. Publikationen om Fåborg kommunes arkiver og folkemindesamlinger er et synligt bevis på denne interesse, samtidig med at den er en invitation til yderligere arbejde i lokalhistoriens tjeneste.

Bogen giver en oversigt over hvilke arkiver og samlinger, der findes i kommunen, samt oprettelseshistorie og indhold af de enkelte samlinger. Den største del af teksten er viet eksempler på materiale fra de forskellige institutioner.

De fleste af institutionerne kalder sig folkemindesamlinger eller hjemstavnmuseer, men disse betegnelser kan omfatte vidt forskellige forhold. Foruden en blandet samling af genstande og skriftligt materiale om de lokale områders generelle forhold, ser det ud til, at en del af institutionerne har specialiseret sig. Således er Brahetrolleborg både en folkemindesamling og et skolemuseum, som holder til i en af de bygninger, hvor godsejeren Ludvig Reventlow i 1783 startede sin skole for bønderbørn. Brahetrolleborgs bidrag til publikationen udgøres da også af en beretning om oprindelse og drift af de reventlowske skoler.

Horne Lands folkemindesamling vælger at fortælle om livet på herregården Hvedholm, hvorunder en stor del af Horne Land tidligere var fæstegods. Blandt andet fortælles om ejerforhold igennem tiderne, husdyrhold og folkehold. Hastrup folkemindesamling omtaler to avlingsbøger, som to af egnens gårdmænd havde ført over høstudbyttet i en årrække fra 1830'erne. Materialet er for lille til at kunne kaldes repræsentativt, men eksemplet viser, at de små lokalmuseer har deres berettigelse, fordi de er med til at bevare arkivalier, som kun har relevans for et lille geografisk område, men som samtidig giver mulighed for en mere detaljeret viden om området.

Ved hjælp af de forskellige samlinger vil man kunne danne sig et billede af livet i Fåborg kommune. Skole- og landbrugsforhold er allerede nævnt, mens udviklingen fra landhåndværk til fabriksdrift kan belyses af Vester Aaby Sogns folkemindesamling. Institutioner i Fåborg by tager sig af de mere byprægede aktiviteter, såsom handel og rederivirksomhed og apotekervirksomhed.

Med denne publikation er det på en gang lykkedes at give en oversigt over de eksisterende institutioner og deres muligheder og samtidig formidle resultaterne af noget af det lokalhistoriske arbejde. Man kunne ønske, at andre regioner ville udgive lignende bøger, fordi de vil være af interesse både for de, som er lokalkendte og for de, som ønsker at blive det. Bogen er illustreret med blandt andet fotografier og tegninger fra de bidragende samlinger og arkiver, og foruden at nuancere teksten viser billedmaterialet, hvor varieret et udvalg samlingerne ligger inde med.

Jytte Harboe

Hans Leerbech: Forsøg til en Beskrivelse over Ringe Sogn, 1826, genoptryk 1977, Ringe museum, Algade 58, 5750 Ringe, 131 s., kr. 50,00.

En af de mindre kendte sognebeskrivelser fra begyndelsen af forrige århundrede er hermed blevet bredere tilgængelig ved et nydeligt genoptryk. Et lokalt trykkeri, Poul Fischer Bogtryk I/S, har fremstillet bogen for at markere et forretningsjubelæum og en del af oplaget er

blevet stillet til rådighed for Ringe museum som en smuk gestus.

Sognepræsten i Ringe blev tilskyndet til at forfatte sin beskrivelse af Johan Bülow på Sanderumgård; den lå færdig i 1824 som manuskript og blev overgivet til initiativtageren, men altså trykt to år senere. Forfatteren understreger som endnu en forudsætning for arbejdets tilblivelse, at han havde været præst på Færøerne og der haft nytte af en topografi over »dette fjerne og lidet bekendte Land«, og han udtrykker nu det håb, at hans eftermænd i embedet i Ringe af sognebeskrivelsen vil kunne undgå de »tab og ubehageligheder min ukyndighed forvoldte mig«.

Sognebeskrivelsen har altså til dels været bestemt som en vejledning i sognets anliggender, og Hans Leerbech beskriver også indgående forholdene omkring de sogneadministrative forhold og gengivelsen af en kancelliresolution i en tiendestrid (s. 57) og den udførlige redegørelse for præstekaldets indtægter (s. 109) skal formentlig tjene som orientering for senere præster. Iøvrigt er skildringen opbygget over det velkendte mønster med en indledende almen introduktion til sognet og dets beliggenhed, en omstændelig beskrivelse af kirke, skoler, hospitaler og dernæst af sognets enkelte byer m.m. I bogens andet afsnit, der rummer den »øconomiske« beskrivelse skildres særlig landbruget og Leerbechs gennemgang giver en udmærket redegørelse for sognets forhold under reformerne. Det ofte forekommende afsnit om de »moraliske« forhold er her udtrykt i »Gilder og fornøjelser«, hvor Leerbech beklager den nyligt indførte gadevandring i sommeraftenerne af den konfirmerede ungdom. Og mon det er et af de første nedslag af »Natten er vor egen, siger de fynske piger«, der findes i Leerbechs formulering på s. 91?

Hans Leerbech er en præcis, meget kontant, men også nok lidt tør forfatter. Der er mange konkrete oplysninger i hans sognebeskrivelse, der for et moderne læser virker tiltalende ved sin jordnære og sagligt konstatierende form uden de talrige litterære hentydninger eller luftige fundringer over naturens eller befolkningens mærkværdigheder, der så hyppigt optræder i den ældre topografiske litteratur.

Claus Bjørn

Anna Kathrine Nielsen: Fæsteforhold på Voergård og Rugtved godser ca. 1750–1800, Vendsyssel årbog 1977 s. 7–50, samme 1978 s. 63–122.

L. C. Brinck-Seidelin: Hjørring Amt beskrevet efter Opfordring fra Det Kgl. danske Landhusholdnings-selskab, genoptryk 1978 af originaludgaven, 1828, 331 s., Historisk samfund for Vendsyssel, kr. 54,50.

Det er to vægtige bidrag til belysning af landboforholdene før og efter år 1800, Historisk samfund for Vendsyssel har lagt frem ved Anna Kathrine Nielsens store artikel over to årgange af samfundets årbog og ved genudgi-

velsen af L. C. Brinck-Seidelins amtsbeskrivelse fra 1828. Det er glædeligt, at genoptrykkene af amtsbeskrivelserne ikke er gået helt i stå, således som det kunne frygtes efter at bindene om Ribe og Viborg amter i en årrække ikke fik efterfølgere.

Men først til undersøgelsen af fæsteforholdene på de to godser – med samme ejere – i perioden ca. 1750 til 1800. Artiklen er baseret på forfatterens speciale, der blev til under vejledning af dr. Fridlev Skrubbeltrang, og her som i andre publikationer af samme baggrund møder man henvisninger til det socialstatistiske materiale, som han lod sine studerende udnytte i forbindelse med deres egne studier.

Anna Kathrine Nielsens arbejde rummer en meget dybtgående og detaljeret gennemgang af hoveri, fæste- og afgiftsforhold på godserne Voergaard og Rugtved, og den rummer med udnyttelse af et stort kildemateriale en bestræbelse for at tegne bondebefolkningens vilkår – formueforhold, aftægtskår og erhverv – i sidste halvdel af 1700-tallet. Det er interessant, at der synes at have været betydelig forskel på vilkårene på de to godser, der som nævnt havde samme ejere, og som ligger godt en halv snes kilometer fra hinanden. Rugtveds bøndergods synes dog generelt at have haft ringere jord end Voergaards. Det er ligeledes bemærkelsesværdigt, at Anna Kathrine Nielsen ikke konstaterer nogen markant forbedring af bøndernes forhold i den undersøgte periode, hvad forfatteren tilskriver det forhold, at udskiftningen blev foretaget ret sent, først i de sidste år af 1790'erne.

Det er en meget omhyggelig og forsigtigt vurderende artikel, der formentlig har forekommet adskillige af årbogens læsere rigelig »tør« med sine mange tabeller og foreholdne udsagn. Forfatteren har i samarbejdsdelen til offentlighedsdelen ikke benyttet lejligheden til at levedegøre fremstillingen, f.eks. ved at fremdrage enkeltskæbner, ligesom det har været hendes mål at nå frem til det typiske, ikke at få det kuriøse eller særprægede frem. I mangt og meget er Anna Kathrine Nielsens undersøgelse en parallel til Margit Mogensens bog »Fæstebønderne i Odsherred« (Anm. Fortid og Nutid bd. XXV s. 172–77), men hvor Margit Mogensen ikke fik mulighed for at medtage det oprindelige speciale afsnit om husmændene, så når Anna Kathrine Nielsen hele bondesamfundet igennem i denne artikel. Det er i større perspektiv det afgjort værdifulde ved offentliggørelsen af dette arbejde, at der fremlægges en dybtgående, kyndig, måske nu og da noget omstændelig behandling af bondesamfundet på to *nordjyske* godser til sammenligning med de så ofte belyste *sjællandske* forhold.

Brinck-Seidelins amtsbeskrivelse hører til blandt de første og bedste i rækken af amtsbeskrivelser. Udsendt i 1828 har forfatteren sidste del af reformperioden og især landbrugskrisen tæt ind på livet. Forfatteren er ikke blot kyndig i sit emne og sin egn – han var amtsforvalter i Hjørring – men han nærer også en levende og varm interesse for den landbefolkning, hvis sæder, skikke og erhvervsforhold står centralt i skildringen. Brinck-Seidelin holder sig pænt til den givne disposition, men han fylder skemaet ud med en lang række iagttagelser og selvoplevelser. Og han skriver bedre for sig end de fleste andre af amtsbeskrivelsernes forfattere.

Claus Bjørn

Stig Günther Rasmussen: Træk af fagbevægelsens historie i Aalborg ca. 1885–1914, Aalborg Universitetsforlag, 1978, 273 s., kr. 27,50.

Stig Günther Rasmussens bog om fagbevægelsens historie i Aalborg i perioden indtil 1. verdenskrig rammer ned i flere centrale problemfelter, hvorom der i de senere år er blevet ført en til tider livlig debat.

De problemfelter bogen dækker er: forholdet mellem lokalhistorie og rigshistorie, spørgsmålet om indplaceringen i denne problematik af arbejderbevægelsens historie, spørgsmålet om arbejderklassens konstitueringsproces i og for sig og endelig spørgsmålet om studiet af fagforeninger.

De tre førstnævnte problemfelter er fortrinsvis blevet taget op af historikere – debatten om lokalhistorie-rigshistorie er således blevet ført i dette tidsskrifts spalter lige som debatten om arbejderbevægelsens historie i dette problemfelt, der endvidere sammen med spørgsmålet om arbejderklassens og -bevægelsens konstitueringsproces er blevet ført i tidsskriftet »Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie«.¹

Det sidstnævnte problemfelt er især blevet behandlet af sociologer og politologer – debatten herom er fortrinsvis kommet til udtryk i tidsskriftet »Politica«.² Dette har medført, at problemfeltet fagforeningsstudier indtil for nylig ikke er blevet kædet sammen med de øvrige problemområder. De forsøg, der i den senere tid er blevet gjort i den retning, er primært udgået fra de nye universitetscentre i Esbjerg og Aalborg. – Foruden den undersøgelse, der her skal anmeldes, kan der peges på studier af fagforeninger i Vestjylland.³

Debatten er som oftest udsprunget af debattørernes egne konkrete studier, mens sigtet med den og indholdet i den har været af metodisk/teoretisk eller historiografisk karakter.

Günther Rasmussens undersøgelse kan ses som et forsøg – og som sådan et af de første – på at give debatten omkring disse problemfelter i deres helhed et materielt historisk indhold.

Fremstillingen bevæger sig på to planer, et konkret historisk og et alment samfundsmæssigt plan. De to planer er ikke umiddelbart sammenfaldende med problematikken lokalhistorie-rigshistorie, der som det påpeges afspejler dels en arbejdsdeling mellem amatørhistorikere og professionelle historikere, dels de arkivalske forhold og dels den historieopfattelse, der indtil for få år siden var fremherskende og som betragtede ethvert undersøgelses-emne som unikt, som værende i besiddelse af en uproblematiske egenværdi. (s. 5/6). Som alternativ hertil vil

forfatteren betragte forholdet mellem det konkrete og det almene dialektisk, som en proces, hvori de lokalhistoriske problemstillinger henviser til både et nationalt og et internationalt historisk-strukturelt niveau. Mens omvendt de almene problemstillinger henter deres materielle indhold i konkrete undersøgelser, som her i lokalhistorien. (s. 7).

Hvorledes indløses nu dette program i undersøgelsen? Fremstillingen er disponeret emnemæssigt og kronologisk og samler sig om de to begreber organisationsbetingelser og kampbetingelser. Disse behandles i to hovedkapitler, der afrundes ned et kapitel om fagbevægelsens kulturelle og politiske virksomhed. Som baggrund behandles i et indledende kapitel arbejderklassens og fagbevægelsens konstitueringsproces. Det er karakteristisk for hver af disse dele i fremstillingen, at det ikke kun er den lokale fagbevægelse og arbejderklasse, der fokuseres på. Dennes dannelse og udviklingsproces relateres fortløbende både til den tilsvarende proces på nationalt plan, men også omend mere sporadisk til denne proces på internationalt plan, og til kapitalismens udvikling på nationalt og internationalt plan.

Lad os herefter vende os til undersøgelsens konkrete indhold. Indledningsvis vises det, hvorledes klassen af industriarbejdere havde sin oprindelse i den agrare lønarbejderklasse, hvis forudsætning igen var agrarkapitalen, som den udviklede sig fra slutningen af 1700tallet. Fagbevægelsen følges tilbage til lavene, hvis legale status brat ophørte med næringsfrihedens indførelse i 1862.

Ligesom på landsplan – dvs. først og fremmest i København – tog den aalborgensiske fagbevægelse sine første skridt i 1870'erne, skridt, der stod i nær sammenhæng med Internationales agitation i Jylland. I modsætning til hvad tilfældet var i København overlevede 1870'ernes fagbevægelse i Aalborg ikke krisen i 1870'ernes slutning. Dette fører forfatteren frem til en vurdering af 1870'ernes faglige organisering som »et mellem spil mellem lavstiden og den egentlige faglige organiseringsproces' påbegyndelse i 1880'erne.« (s. 53). I forlængelse heraf opereres der med en periodisering af fagbevægelsens udvikling i Aalborg i perioden til 1914, der inddeler udviklingen i to faser: en opbygningsfase, der strækker sig fra midten af 1880'erne til et par år ind i det 20. århundrede og en egentlig gennembrudsfase til 1914.

Argumentationen herfor forekommer overbevisende, hvad angår det lokale plan, den aalborgensiske fagbevægelse. Derimod kan denne periodisering for nærværende næppe strækkes ud til det nationale plan som helhed – det vil kræve flere lokale undersøgelser. Hvad angår det københavnske lokalplan, der ofte sættes lig med det nationale plan, har denne periodisering ikke gyldighed, hvad

1. se Fortid og nutid bd. XXVI, h. 4, 1976 og bd. XXVII, h. 4, 1978, og Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie nr. 11, okt. 1978.

2. se Politica 6. årg., nr. 2, 1973 og 8. årg., nr. 4, 1976. Vedrørende forskningen i fagbevægelsens historie her hjemme – og i en række andre lande se Årbog for arbejderbevægelsens historie 8, 1978.

3. Erik Christensen: Havnearbejderstrejken i Esbjerg i 1893, træk af arbejdsmændenes fagforenings første år i Esbjerg, SFAH, 1975; og samme Fagforeninger og lokalsamfund. En beskrivelse og analyse af 4 vestjyske fagforeninger. Sydjysk Universitetsforlag, 1976.

forfatteren synes at mene (jfr. citat fra s. 53). Her må 1870'erne siges at have udgjort en opbygningsfase i den faglige organisering.

Så meget om periodiseringen. Det kildemateriale undersøgelsen bygger på udgøres i alt væsentligt af de lokale fagforeningers forhandlingsprotokoller og medlemsfortegnelser. De fagforeninger det drejer sig om er arbejdsmændenes, fabriksarbejdernes, tobaksarbejdernes, smede- og maskinarbejdernes, formernes og karetmagernes. Af disse organiserede de to førstnævnte ufaglærte arbejdere, tobaksarbejdernes fagforening organiserede både ufaglærte og faglærte, mens de tre sidstnævnte så godt som udelukkende organiserede faglærte arbejdere. Blandt de faglærte var karetmagerne mest udpræget beskæftiget med håndværksmæssig produktion, mens smede- og maskinarbejdere og formere overvejende var beskæftiget med industriel produktion. Tobaksarbejdernes beskæftigelse var både af industriel og af håndværksmæssig art.

Kildematerialet må alt i alt siges at dække et repræsentativt udsnit af fagbevægelsen. Den periode de efterladte protokoller omfatter begynder for smede- og maskinarbejdere, arbejdsmænd og tobaksarbejdere midt i 1880'erne, for formere og karetmagere i begyndelsen af 1890'erne og for fabriksarbejdere i midten af 1890'erne. Forfatteren er opmærksom på de skævheder de tidsmæssige forskydninger ligesom de ujævnt førte protokoller kan medføre.

I det første hovedafsnit om kampen for organiseringen præsenteres vi for de betingelser arbejderne var underlagt i organiseringsprocessen både af almen art – så som de økonomiske og politiske konjunkturer – og af specifik art for de enkelte fag. Det vises, hvorledes den forskellige erhvervsstruktur indenfor de enkelte fag satte forskellige betingelser. Hvorledes den tekniske udvikling indenfor et og samme fag kunne medføre forskellige konsekvenser i forskellige lokalområder afhængigt af de lokale styrkeforhold. Arbejdsforholdene især hos de mindre mestre var endnu i 1890'erne nærmest lavsagtige. Selv indenfor det ellers avancerede smede- og maskinarbejderfag måtte svendene gå i strejke for at få den fulde løn udbetalt i kontanter. Mestre krævede, at kost og logi skulle være en del af lønnen. Strejken løb over knap et år uden at svendene fik opfyldt deres krav. Det vises videre, hvorledes dannelsen af forbund medførte en betydelig styrkelse af de lokale fagforeninger – en øget tilslutning som følge af de opnåede resultater i kampen for løn og arbejdsvilkår. Især for de faglærte arbejdere betegnede slutningen af 1880'erne og begyndelsen af 1890'erne en kraftig vækst i organiseringen, mens de ufaglærte først for alvor kom med fra slutningen af 1890'erne. Organiseringsprocessen var her betydelig vanskeligere og foregik under større indbyrdes modsætninger end hos de faglærte. Således decimeredes arbejdsmændenes fagforening ved en række udspaltninger af hvilke fabriksarbejdernes fagforening var en. Omvendt vises det, hvorledes de landsdækkende forlig og overenskomster – som indenfor jernet i 1897 og 1900, ligesom septemberforliget i 1899 betød, at kompetencen fjernedes fra de lokale fagforeninger for at blive centraliseret. Overfor centraliseringen reagerede de lo-

kale fagforeninger forskelligt. Smede og maskinarbejdere synes at have været mest disponeret for centralisering, mens arbejdsmændene mest udpræget, men ikke udpræget kraftigt, reagerede mod centraliseringen. Derimod var der ikke tale om noget generelt reaktionsmønster fra de ufaglærte mod den lokale faglige organisering. Op mod 1914 havde arbejdsmændene en velorganiseret fagforening, der havde vist sig effektiv i kampen både mod arbejdskøberne og mod den vedvarende trussel, der lå i indvandringen af ufaglærte fra landet. Det ofte generelt fremførte argument, at første-generationsarbejdere og specielt de med agrar baggrund skulle være særlig organisationsuimodtagelige mener forfatteren på denne baggrund ikke kan have gyldighed som selvstændig forklaringsfaktor. Førstegenerationsproblematikken må betragtes i den helhed, som den indgår i.

I undersøgelsens andet hovedafsnit behandles kampen for løn- og arbejdsvilkår, en kamp, der både relateres til det nationale og internationale niveau, men også til niveauet: grupper indenfor de enkelte fagforeninger.

I afsnittet om tidlønns udvikling gennemgås de enkelte fagforeningers kampe i perioden fra 1890–1914. Smede og maskinarbejdere havde den absolut største strejkeaktivitet, mens indenfor de ufaglærtes område arbejdsmændene gennemførte en mere omfattende strejkevirksomhed end fabriksarbejderne. Det vises her, hvorledes graden af organisering hang snævert sammen med strejkeaktiviteten og de opnåede resultater – gode resultater befordrede organiseringen.

I afsnittet om forholdet mellem de lokale afdelinger og forbundene opregnes fordele og ulemper ved centraliseringen af kampen for løn og arbejdsvilkår, også her ses den generelle tendens til centralisering at sætte sig igennem efter århundredeskiftet. De forbundsdirigerede strejkekasser spillede en helt central rolle i centraliseringsprocessen – en proces, der i perioden til 1914 vurderes som værende inde i en opbygningsfase. På baggrund af centraliseringens betydning for de lokale fagforeninger kan det undre, at der ikke førtes nogen egentlig principiel debat herom. For så vidt som spørgsmålet debatteredes skete det funktionelt, orienteret mod de resultater forbundene kunne opnå. Blev forventningerne skuffet, reagerede medlemmerne mod forbundet.

Undersøgelsens to hovedafsnit udtrykker ikke alene en emnemæssig, men tillige en kronologisk opdeling for så vidt som kampen for organiseringen – for organisationernes anerkendelse – i det store og hele er tilendebragt med septemberforliget i 1899.

De to hovedafsnit afrundes med et om kultur og politik. Den, der sætter næsen op efter en indholdsmæssig bestemmelse af fagforeningernes kulturelle aktiviteter vil nok blive skuffet. Det er først og fremmest de ydre rammer for aktiviteterne, disses organisering, der behandles. Blandt de kulturelle aktiviteter henregnes også solidaritetsarbejdet. Her viser de industrielt prægede faglærte fag sig som de mest avancerede, mens arbejdsmændene og især karetmagerne – som et udpræget håndværksfag, er mest tilbageholdende med strejkestøtte både den nationale og den internationale.

Fagbevægelsens forhold til politisk aktivitet opviser for

Aalborgs vedkommende det samme mønster som på landsplan med en snæver sammenhæng og vekselvirkning mellem fagbevægelse og parti.

Det er ikke muligt i en anmeldelse at komme rundt om alle pointer. Günther Rasmussens undersøgelse er overordentlig grundig, detaljrig og veldokumenteret. Disse kvaliteter er ikke – som det ofte ses – opnået på bekostning af perspektivet, der fastholdes fremstillingen igennem og præciseres i afslutningen.

Man kan kun håbe på, at andre vil lade sig inspirere og gå i gang med lignende undersøgelser af den lokale fagbevægelses historie. Sådanne undersøgelser vil, som den foreliggende viser det, kunne bidrage væsentligt til en grundigere og mere nuanceret forståelse af den danske fagbevægelses historie.

Søren Federspiel

Topographie over Vium Præstekald af Niels Blicher 1795, udgivet af Blicher-Selskabet ved Ella Jensen. Poul Kristensens Forlag, Herning. 1978. 276 sider. Kr. 110.

Blicher-Selskabet havde længe ønsket at genudsende dette ældre hovedværk i dansk topografisk litteratur. Søren Vasegaards udgave af 1924 var forlængst udsolgt. I den nye udgave har cand.mag. Ella Jensen gjort tilføjelser til Vasegaards noter og henvisninger. Hun har desuden skrevet to afhandlinger: »Niels Blicher og jyske dialekter« (med mange eksempler på hans gengivelse af almens tale) og »Niels Blicher«, hvor hun skildrer hans personlighed og alsidige virke, men ikke mindst hans hjertelige forhold til sønnen Steen Blicher. Interessant er omtalen af de Tjele-studier, som Hugo Matthiessen ikke nåede at få fuldført, men som bl.a. synes at føre til påvisning af en anden baggrund for Steen Blichers skildring af Sophies (Marie Grubbes?) skæbne i »En Landsbydegns Dagbog«. Et værdifuldt supplement er endvidere Felix Nørgaards »Oversigt over et udvalg af Niels Blichers skrifter«: selvstændige publikationer, digte, oversættelser m.v., artikler om teologiske emner og andre med blandet indhold. Velvalgt og smukt er forsatspapirets gengivelse af kort over Vium og Lysgård sogne (efter Videnskaberne Selskabs kort fra 1791 og 1800). – Den nye udgave er samtidig en hyldest til den kendte, meget Blicher-kyndige antikvarboghandler Povl Skadhauge, der på sin 80-årsdag den 4. novbr. 1978 modtog årets Blicher-pris (se Felix Nørgaards forord og den efterfølgende Tabula gratulatoria).

Niels Blicher fortæller i sin »Forerindring« om sit værks besværlige vej til læseverdenen, hvis ringe sans for topografi virkede alt andet end opmuntrende. (Af abonnenter fik han »i det læselystne Kjøbenhavn een eneste!!! og den en Parykmager –«). Kun lidt bedre gik det i det øvrige land. »Hvordan? i det oplyste Danmark tvivle om gode Topographiers store Nytte?« Nej, det »litterariske Særsyn« lod sig kun forklare ved »den antagne Forudsætning, at der intet got kunde komme fra Naza-

reth« (læs: fra det fjerne Vium præstekald). Ved udgangen af 1794 sluttede N. Blicher sit forord med et: »Haabe vil jeg dog, at en og anden mindre kræsen Læser vil kunne samle noget mærkværdigt [bemærkelsesværdigt] og brugeligt . . . Det skee!«

Gang på gang må den lærde forfatter på den lange vej frem ty til sin jyske humor. At han havde ligesindede kolleger, fremgår bl.a. af et lille træk, han fortæller om »en meget værdig, lærd og vittig« præst, der lige så lidt som Blicher holdt af under gudstjenesten at skulle se ud over et mylder af farvede bomuldshuer, og derfor en søndag, efter at teksten var oplæst, tav lidt og sagde så: »Førend jeg i Dag taler noget Guds Ord meer, saa – alle Huer af!« *Det* virkede – for en tid.

Skildringen af Vium og Lysgård sognes topografi falder i fire afdelinger: en geografisk, en fysisk (jordbundsforhold, dyre- og planteliv), en økonomisk (folkemængde, sogneboernes vilkår, med forslag til forbedringer, også m.h.t. bygninger, boskab, besætning og jorddyrking. »Lad Sognefolkene faae Hoverie-Friede og Ejendom«). Sidst et afsnit om »Soggenes politiske Beskaffenhed«, der omhandler hele bondekulturen. Til indledning omtales »bondesproget«, med mange eksempler på jyske ord, talemåder og samtaler (for en stor del »oversat«). Der følger afsnit om næringsveje, ikke mindst »industrien« i de to sogne, der lå midt i »den navnkundige Binde-Egn«. Bindestuen og hosekræmmeren, som så uforglemmeligt skulle indgå i sønnens digtning, er med i det topografiske billede, endog statistisk belyst. Blicher ønsker »Binde-riet« større udbredelse. Sæder og skikke skildres, med størst sympati og helt poetisk pinsefesten i den nysudsprungne skov, med musik og sang og dans. Han omtaler jydernes vandrelyst, deres godhed mod fattige og nødlidende, deres omsorg for gamle og svage forældre. Men Blicher kæmper mod overtro og fordomme, han ønsker bedre lægevæsen, fattigvæsen og skolevæsen. »Undervisningsfaget« havde i mere end 20 år været hans »Liv-fag«, og hans arbejde havde også båret frugt.

Niels Blicher slutter med et »Anhang« (tillæg) om sognenes præster siden reformationen, sidst og især om en vis N.B. Han tilstår, at han har været ude for »visse strænge Økonomers Anmærkninger«, kunne have sparet mere, været mindre selskabelig og »sat mindre til paa Børn og Bøger« – og var plaget af »een uforskyldt Proces efter den anden«. Hertil kan føjes Niels Blichers selvbiografi 1830, da han var 82 år (s. 222–234). Men fremfor alt viser Vium-topografien os en åbenhjertig, usædvanlig virksom og velmenende repræsentant for oplysningstidens præstestand.

Fridlev Skrubbeltrang

Tage Kaarsted: En hedebondes optegnelser. Christen Hede 1809–1891. Poul Kristensens Forlag, Herning. 1978. 176 sider. Kr. 60.-

Professor Tage Kaarsted, den kendte og ansete samtidshistoriker, er med denne publikation gået fortiden i møde ved at udgive sin tipoldefars optegnelser. Kaarsted

har skrevet en interessant indledning, og det er forståeligt, at han her tilføjer en kort beretning om noget, som Chr. Hede fortier, sikkert fordi det har berørt hans familie smerteligt, at en af hans døtre kunne forledes til at begå ægteskabsbrud. Frasagnet om denne begivenhed inspirerede forfatteren M. A. Goldschmidt til at skrive »Den vægelsindede paa Graahede«, der endog anfører navnet på »den uheldige Don Juan«. Chr. Hede fortæller i et af sine sidste leveår om sine kærestes, halvt spøgefuldt om de to første, barnekæresterne, men i skildringen af den tredje er der *noget*, som tyder på, at erotisk lidenskab ikke var Hede fremmed i hans yngre år (se især s. 156 f.).

De første optegnelser er »Dagbog for Christen Jacobsen begyndt Hauge 1833«. Fra dette år er kun to dage dateret, 1834 en del flere, men derefter ganske få, under tiden kun en enkelt dag, hvortil kommer en del udaterede optegnelser. År 1864 har han en ganske nøgtern omtale af krigsbegivenhederne og London-konferencen. 1871 indledes »Erindringer og betragtninger«. De kristelige betragtninger, der optager mange af bogens sider, suppleres bl.a. med barndomsrerindringer og talrige digte af kendte og ukendte forfattere, utvivlsomt også *egne* vers, mere eller mindre påvirket af andre, navnlig religiøse digte. Det stemmer med den indstilling, der præger de fleste af optegnelserne, at Hede især skildrer hændelser, hvor han mener personligt at have mærket Guds hjælpende hånd. Her kommer også forholdet til hustru og børn ind i billedet. Februar 1889 noterer han, at »denne bog« efter hans død skal tilhøre svigerdatteren Ane Kirstine Hede.

Om hedebondens liv er der hist og her noteret lidt, dog mest om vejrliget og Christen Hedes dårlige helbred. Med udgiverens ord: »Tidens politiske og litterære rørelser synes også at have passeret uanfægtet forbi den hårdtarbejdende bonde. En enkelt afskrift lader ane, at han var for Venstre og mod Estrup. Det er alt«. Det nævnes, at bogen i en længere periode (efter 1856) var tænkt som en regnskabsbog med opgørelser over avl etc. »Disse er udeladt, fordi de er lidet oplysende«. Det samme er desværre tilfældet med den spredte omtale af høst-udbytte, kornpriser og andre økonomiske forhold. Adskillige år er intet eller så godt som intet noteret.

Fridlev Skrubbeltrang

H. E. Sørensen: Vadehavet, marsk og mennesker. Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1976. 84 s., ill. kr. 42.

H. E. Sørensen: Skærbæk kirke. Udgivet i samarbejde med Skærbæk menighedsråd. Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1977. 10 s., ill. kr. 10.

H. E. Sørensen: Revolution i Skærbæk. Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1976. 120 s., kr. 40.

I Skærbæk i det vestlige Sønderjylland findes et initiativrigt forlag Melbyhus, som har udgivet en lang række publikationer om hjemstavns historie. Forlagets pri-

mus motor er H. E. Sørensen, der tillige har skrevet mange af forlagets udgivelser. Tre af den skal omtales her.

Den bedste er bogen om »Vadehavet«. Den er inspireret af stormflodstruslen i januar 1976, og målet er at beskrive alle sider af livet i marsken. Forf. fortæller således om Jordens og Månens påvirkning af flod og ebbe, om livet i marsken for planter, dyr og mennesker, katastroferne og minderne, beskyttelsesforanstaltningerne, og runder af med en diskussion af kystsikringen af Vestslesvig. Formen er en god blanding af tekst, citater, avisillustrationer og fotografier, samt kort og diagrammer, og den egner sig fortrinligt til pædagogisk brug – ikke mindst i kraft af dens tværfaglige tilsnit.

»Skærbæk kirke« er bestilt af menighedsrådet i Skærbæk og er en lettilgængelig kirkebeskrivelse af den romanske sognekirke. Den tilfredsstillende ret snævre forventninger en læser må have til en sådan lille publikation, og er tillige forfattet i et hyggeligere sprog end det som regel er tilfældet med kirkebeskrivelser. Desuden har forf. krydret fremstillingen med særlige rammer, der rummer legendarisk stof, som fx. sagnet om »Sværdet i muren«, et indgraveret processionskors, der fortolkes som et bøddelsværd, eller historien om præsten Johs. Andersen der myrdede en nabopræst.

Denne historie findes også i samlingen »Revolution i Skærbæk«, der rummer en række genoptryk af avisartikler og foredrag. Ny er kun fortællingen »Da gymnastiklærerinden kom i spjældet«, et bidrag til den preussiske undertrykkelse af den nordslesvigske danskhed. Flere af artiklerne er betragtninger gjort i anledning af udsendelse af ny litteratur vedrørende sønderjyske emner, – altså ikke egentlige anmeldelser. Det er udpræget avisstoff, som jeg nok synes bør overvejes nøje, førend det publiceres i bogform. Jeg tror, at H. H. Sørensen søger at beskrive noget egentligt folkeligt med sine historier, men jeg oplever unægteligt, at den blanding af præstemordere og andre stratenrøvere sammen med preussere og fortrykte danskere, som optræder her, giver en noget bizart billede af den menneskelige natur. Havde fortællingerne været samlet om ét emne, som fx. den preussiske undertrykkelse, forekommer det mig, at bogen i højere grad havde svaret til forf.s gode forord: »Visse øjeblikke, som tiden jagede hen over, vil ligesom ikke blive færdige; de kommer igen, og man søger, at gøre dem færdige i tanken« (efter Johs. V. Jensen). Fortællingerne skal støtte hinanden for at stimulere til eftertanke, når de er så korte som her. Endelig må man søge at rense op for fejl, når man giver sine ord tryksværtens autoritet. Et eksempel på side 8: Den hertugelige del af Slesvig hører under hertugen af Gottorp, ikke under kongen. Han besidder den kongelige del i egenskab af hertug af Slesvig. Der er to hertuger i Slesvig, den ene er kongen.

Steen Ove Christensen

Lars H. Schubert og Johann Runge (red.): Barn og ung i Flensborg. 1920–1945, udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 1977, 335 s., ill., kr. 110; i kommission hos Padborg Boghandel, 6330 Padborg.

»Barn og Ung i Flensborg, 1920–1945« udkommer som en fortsættelse af »Barn i Flensborg 1890–1920«. Bogen rummer bidrag fra en række dansksindede flensborgere, der skildrer deres opvækst i mellemkrigstidens Flensborg. Under opvæksten er de alle blevet påvirket af dansk kultur, enten fordi de er født i et dansk miljø, eller fordi de ud fra en dansk-tysk familiebaggrund har valgt at understrege den danske tilknytning.

Bogens skildringer giver et indtryk af de dansksindedes hverdag. Hovedvægten ligger naturligt nok på oplevelser fra leg, skole- og foreningsliv, mens politiske begivenheder beskrives mere indirekte gennem de påvirkninger, de havde på børnenes og de unges forhold. Ved valget af fortællere er der taget rimeligt hensyn til den sociale og økonomiske baggrund, således at danskhedens vilkår i forskellige miljøer belyses.

Afstemningen i 1920 og det faktum, at Flensborg forblev tysk, fik afgørende betydning for de dansksindedes forhold. En del af fortællerne var ikke ret gamle i 1920 og husker måske ikke selve afstemningen, men derimod nok de virkninger den fik på hverdagen i skolen. Modsætningerne mellem den danske og den tyske befolkningsdel blev trukket skarpere op, såvel blandt de voksne som blandt børnene. Den nye situation krævede, at man valgte side. Op til 1920 var der endnu ikke nogen dansk skole i Flensborg, og de af fortællerne, der gik i skole, gik derfor i tysk skole. Modsætningerne efter afstemningen kommer til udtryk i nogle af beskrivelserne af skolelivet. Børnene markerer for eksempel deres nationale sindelag med henholdsvis danske og tyske flag på skolebordene eller i valget af legekammerater – tyske og danske børn leger ikke sammen. Der er ligeledes eksempler på, at danske børn efter afstemningen får dårligere karakterer end hidtil.

I de første par år efter 1920 udbygges et dansk skolesystem i Flensborg. Det må hovedsagelig have været de voksne danskere, der stod bag, men det fremgår af flere af beretningerne, at børnene har skubbet kraftigt på for at få lov til at gå i dansk skole, og elevtallet steg da også hurtigt indenfor de første år. I 1923, da man flyttede ind i den endnu ikke færdigbyggede Duborgskole, havde eleverne mulighed for at gå i dansk kommuneskole og real-skole, mens en permanent gymnasieordning først kom til i 1948.

Dansk skolegang var en af de faktorer, der i høj grad medvirkede til at fremme danskheden og styrke identiteten og sammenholdet blandt de dansksindede. Fra Duborgskolen udgik både rent skolemæssige aktiviteter og aktiviteter af mere kulturel art, såsom foredrag, teater og møder. Flensborg havde desuden et rigt foreningsliv med ungdomsforening, idrætsforeninger og selskabelige foreninger. De nævnte forhold var en væsentlig del af de

dansksindedes hverdag og var sammen med de mere personlige forbindelser, som knyttedes til Danmark gennem højskoleophold, besøg og ferieophold med til at fastholde et dansk kulturmiljø i Flensborg.

En af fortællerne, Annelise Johannsen, fremsætter det interessante synspunkt, at danskhedens vilkår var forskellige på landet og i byen. Som netop omtalt blomstrede dansk kulturliv i Flensborg, mens hun mener, at danskheden havde ringe muligheder på landet efter 1920, fordi de dansksindede var for få og boede for spredt til, at man kunne opretholde de danske skoler og foreninger, som var af afgørende betydning for at styrke og bevare dansksindetheden.

Bogen henvender sig både til folk, som er specielt interesseret i det danske mindretal, og til fagetnologer, fordi den illustrerer og dokumenterer, hvordan en minoritet bevarer sit kulturelle særpræg, og hvori dette særpræg består. Hovedparten af værket er erindringer skrevet i prosaform, mens et bidrag, Karin Johannsens, bringes i form af digte. De enkelte beretningers anvendelighed for fagetnologer varierer, fordi de er forskellige af kvalitet og kvantitet, men de danner tilsammen et rimeligt nuanceret billede af en minoritetskultur, som kan danne udgangspunkt for yderligere studier. Illustrationerne, som hovedsagelig består af fotografier belyser dels det private liv i familierne og dels det offentlige liv for eksempel i foreningerne. Bogen er desuden forsynet med en kort noteliste samt et fyldigere personregister.

Jytte Harboe

Matti Klinge: Et blik på Finlands historie. Oversat til dansk af Aila Öhman og Vilfred Friberg Hansen. Grenå 1977. Distribution: Si-Mi Tryk, Ravnevej 5, 8410 Rønde. 120 s., ill. Kr. 39,85.

Forsideillustrationerne på denne bog angiver en indre linie i fremstillingen: Finland mellem øst og vest, – samt antyder det moderne Finlands eksistentielle vilkår og politiske ambition. De to fotografier (?) forestiller den sovjetiske udenrigsminister V. Molotovs underskrivelse af Venskabs-, Samarbejds- og Bistandspagten mellem Sovjetunionen og Finland i 1948 med den finske delegation som tilskuere, og den finske præsident Urho Kekkonen og USAs daværende udenrigsminister H. Kissinger i samvær under Den europæiske Sikkerheds- og Samarbejdskonference i Helsingfors i 1975. I baggrunden på det første billede genkender man atter Urho Kekkonen –

Det bedste kapitel i den lille bog er fremstillingen af det selvstændige Finlands historie, tiden siden oprettelsen af republikken i 1917. Her ligger hovedvægten i bogen, og her er det lykkedes forf. at give en grundig oversigt over udviklingen fra et udpræget agrarsamfund til et moderne industrisamfund med skyldigt hensyn til alle implicerede faktorer, politiske, økonomiske og kulturelle. Det sker i en sammenligning mellem forholdene i den sk. første republik og den sk. anden republik. Her er ikke tale om juridiske begreber –forf. understreger derimod, at finnerne er

udpræget legalistiske i deres indstilling, og at der kun er tale om én republik – men to udtryk, der fastslår en modsætning mellem førkrigs-Finland og dagens Finland med hensyn til den politiske realitetssans. På det udenrigspolitiske område tør det fx. med forf. »hævdes, at en grundlæggende doktrin i Finlands . . . politik efter krigen blev hensyntagen til Sovjetunionens stormagtspolitiske udgangspunkter – medens man uden »den første republik« måske en smule naivt i Folkeforbundets ånd havde opereret med begrebet »to i princippet ligestillede suveræne stater««. Resultatet af Finlands deltagelse i Den anden Verdenskrig blev af formidabel betydning på det indenrigspolitiske område. Finland formåede som det eneste land efter krigen at indfri sine pålagte krigsskadeerstatninger. Under materielle afsavn moderniserede Finland hele sin erhvervsstruktur i de første efterkrigsår, og for den der hurtigt vil danne sig et godt begreb om Finlands politiske forhold er dette en anbefalingsværdig indføring.

I de første kapitler er fremstillingen hovedsagligt styret af politiske begivenheder. Finlands grundvilkår synes altid at have været tilværelsen mellem en østlig og en vestlig interessesfære: Først Sverige og fyrstedømmet Novgorod, siden Sverige og Rusland, Tyskland og Sovjet, og idag – globalt set – mellem øst og vest. Læsningen peger frem mod nutiden, men ofte gøres spændende iagttagel-

ser undervejs. Således illustreres tesen om at Finland var en integreret og med Sverige ligestillet del af den svenske krone overbevisende, og det fastslås at det først skyldes afståelsen til Rusland i 1809, at Finland fik en statsretlig selvstændig status. Det er en velskrevet oversigt, og jeg savnede kun lidt mere om selve oprettelsen af republikken i 1917 og forholdene mellem »røde« og »hvide«. Man var jo da godt i færd med at bygge et nyt monarki med en tysk prins som konge, en klassisk løsning for nye stater på det tidspunkt, men det forbigås. Er det et upassende intermezzo på vejen til i dag? Men alt i alt en fornøjelig bog, der desuden bør roses for sine biller. Over halvdelen af bogens 120 sider er illustrationer. Jeg savner dog en supplerende litteraturliste i en introduktion til finsk historie som denne.

Steen Ove Christensen

To forlag

I forbindelse med anmeldelsen af Vilh. Richter: Den Danske Landmilitæretat 1801–1894, bind 1–2, i forrige hefte af Fortid og Nutid, er det ene af de to udgivende forlag ved en fejl faldet ud. Bogen er udgivet af Forlaget Sixtus ApS og Dansk Historisk Håndbogsforlag. Prisen for de to bind er indb. kr. 420,85.